श्लो०
२२००

धनुर्वेद
नीतिमयूख
नीतिप्रकाश
५८ पत्राणि
(अपूर्ण)

नीति० १

॥श्रीगणेशायनमः॥ ॥देवर्षिभिरहःसंख्यानामवाङ्मनसगोचरम्प्रत्यक्षमपितद्धामासर्वदासमुपास्महे १ किरीटिमार्गहृदयद
र्शनार्थंदधावयः भूत्वात्रिपुरःपुमान्यः श्रीशंकरभट्टरहेकरूपोमीमांसकाद्वैतमुशीवकार २ पितृसोहितसंसिद्धिहेतुमु
त्काथतत्सुतः नीलकंठःपुरुकुरुतेराजनीतिंतयादृता ३ तत्रराजशब्दःक्षत्रियमात्रेशक्तोनराज्ययोगीति अभिषेको
त्तरभाविराज्ययोगात्प्रागपिराजानमभिषिंचेदितिप्राहुः शास्त्रीयप्रयोगस्यक्षत्रियमात्रेपिसद्भावादितिनिरणाः
प्यवेक्ष्याधिकरणे तस्यचविधिवदभिषिक्तस्यप्रजापालनंधर्मइत्याहमनुः ब्राह्मंप्राप्तेनसंस्कारंक्षत्रियेणयथावि
धि सर्वस्यास्ययथान्यायंकर्तव्यंपरिरक्षणं ब्राह्मणसंस्कारोब्राह्मणोक्तोभिषेकः अभिषेकविधिश्चविष्णुधर्मो
त्तरे इतिसम्मतमरणेराज्ञःसांवत्सरः कालेभिषेचनंकुर्यान्नकालंकथयामिते सांवत्सरोऽस्यानिर्वृत मृतेराज्ञि
नकालस्यतुनयमोनुविधीयते तत्राप्यथवनंकार्यंविधिवत्तिलसर्षपैः योषयित्वाजयवासस्यसांवत्सरपुरो
हितौ॥ अन्यासनोपविष्टस्यदर्शयेतांजनेशनैः सर्वतयित्वातुजनंतमुक्त्वावंधनगांस्ततः अभयंघोषयित्वातु
कालाकांक्षीततोभवेत् अन्यदापूर्वराज्ञेनिमृतेसोभिषिच्यतेतदासौतिलसर्षपस्नानाद्यभययोषातेकृते
त्यासनस्थःप्रजाःपालयन्नाभिषेककालमाकांक्षेत प्राहकालेवात्मानमभिषेचयेत यदानुसर्वराजनिर्जीवत्स्वेवकारणात

राम० १

राहन्योभिषिच्यते दाकालं प्रतीक्ष्य तं समक्त्वाकालस्य वाभिषेकः कार्यः तमेव कालमाह नाभिषेको नृपश्रेष्ठ न्नेनाधिमासे च भा
र्गव नप्रसुप्ते तथा विष्णौ विशेषात्प्राकृषिहिज प्राकृषो विशेषतो निषेधो नागतौ तद्भिन्नविष्णुशयनकालाभ्यनुज्ञानाः
नवभौमदिने राम चतुर्थ्यां च तथैव च नवम्यां नाभिषेक्तव्यश्चतुर्दश्यां च भार्गव क्षीणे शशिनि वैसमं वंशाङ्के दृष्ट्वा पु
ष्यां तथैव च न दक्षिणे प्रशस्यं ते भूमिया लाभिषेचने वैसमं वंशश्रवणाः शाङ्केऽपिष्टाः हास्तमाश्विनी कार्यायोरदशीशा
न्तिः प्राग्जेवास्य पुरोधसा योऽरदशीशे ह्रीसा च च कृते प्रायोभिषेक दिवसे सोपवासः पुरोहितः सितमाल्योपवीतश्च सर्वाभ
रणभूषितः वह्निमुद्दिश्य मन्त्रेण हुत्वा च विविधिव त्ततः शर्म वर्म गणांश्चैव तथा स्वस्त्ययनं गणे आपुष्यमभयं चैव तथै
व वायरणीं च एते च गणाः श्रेष्ठाः कृते सयातवंते कलशं तथा कुर्याच्च कोचनं वह्नेर्दक्षिणायामवस्थः श्वेतचन्दनभू
षितः श्वेतानुलेपनः स्रग्वी सर्वाभरणभूषितः आसनस्थः सुखं पश्यन्निमित्तानि हुताशने यच्चेयपुरस्ते वत्तथा नृसि
हा दैवज्ञवाक्यनिपुणाव भूयः सांवत्सरस्याथ संदस्सुमुख्यः सदस्समुख्य मुख्या स्य पुरोहितस्य प्रदक्षिणावर्तशिखास्त
प्तजाम्बूनदप्रभश्च रथौघमेघनिर्घोषो विधूमश्च हुताशनः अनुलोमः सुगन्धश्च स्वस्तिकाकारसन्निभः वर्द्धमाना
कृतिः श्रीवत्सनन्द्यावर्तनिभस्तथा स्वस्तिकवर्द्धमाननन्द्यावर्तो राजगृहमेदः प्रसन्नार्चिर्महाज्वालः स्फुलिङ्गरहितो हितः
स्वाहावसाने ज्वलनः स्वयं देवमुखे हविः यदा भुङ्क्ते महाभाग तदा राज्ञो हितं वदेत् हविषश्च यदा वह्नेर्नस्याच्छिमिशिमायि

2

तशब्दानुकरणमात्रमेतत्तन्त्रेत्रे युग्ममध्ये नूमाज्जौ सम्प्राप्य हिरणः पिपीलिकाश्वभ्रमेत तदानुर्योज्ञायतये अगाहासारिला
मेतु वल्मीकशतोत्तपेवेवेत तथैव वंशयद्रुयात्यंत्तरस्माथ दाहिनि स्नानं समारभेदतो होमकाले पुरोहितः आदौ तु स्वेच्छ
यास्नानतः आदौ तु स्वेच्छया स्नानतः पुनः अभिः समारभेत अथ प्रयोगेव क्रांते पुनर्मृद्भिरितिक्कविपाठः पर्वताग्रमृदा तावन्मू
र्द्धानं शोधयेन्मृदा वल्मीकाग्रमृदा कर्णौ वदनं केशवालयात् इन्द्रालयमृदा ग्रीवां तु हृदयं तु नृपाजिरात् करिदंतोद्धृतमृ
दा दक्षिणं तु ततो भुजं सरोमृदा तत्पृष्ठं उदरं संगमात्मृदा नदीकूलद्वयमृदा पार्श्वौ संशोधयेत्तथा वेश्याद्वारमृदा रा
ज्ञः कटिशौचं विधीयते यज्ञस्थानात्तथैवोरू गोस्थानाज्जानुनी तथा अश्वस्थानात्तथा जंघे राज्ञः संशोधयेद्बुधः रथच
क्रोद्धृतमृदा तथैव चरणद्वयं तथैव च करद्वयमिति क्वचित्पाठः मृत्स्नातस्त्वयेनोयः स्यात्पंचगव्यज
लेन तु ततो भद्रासनगतममात्यावतुष्टय बलप्रधानभूपालमभिषेचयेद्यथाविधि पूर्वतो हेमकुंभेन घृतपूर्णेन
वाडवः पाडवो विप्रः दक्षिणो क्षीरपूर्णेन रौप्यकुंभेन क्षत्रियः स्थापवतास्रकुंभेन वैश्यः पश्चिमतो द्विज माहेयेन जले
नोदकुंभ द्वामात्योभिषेचयेत माहेयंगोमृगयुक्तस्वविधि ततोभिषेकं नयतेव ह्द्ववप्रवरो द्विजः कौवेर्या मधुना राम छंदे
गोथकुशोदकैः संयातवं तकलशं तथात्तस्य पुरोहितः विधाय वह्निरक्षां तु सहस्रेषु यथाविधि वह्निं रक्षामितिप्रेष्यसे
थः राजस्तयाभिषेके तु येमंत्राः परिकीर्तिताः तैरस्त्व देवान्निहाभाग्यावाहनरणानोस्वरेणा तु तेषमंत्राः प्रयोगेज्ञेयाः ततः

पुरोहितोगृहेहेम्निमलंकृतदैवतु विन्यस्तंतुराज्ञानंसंस्थितंभद्रआसने भद्रासनलक्षणंदेवीपुराणोहिसंचराजतंताम्रं:
तैजसंचित्रकृतमथवा भद्रासनंचकर्तव्यंसार्द्धहस्तसमुच्छ्रितं सपादहस्तमानंचराज्ञोमांडलिकोत्तरात् वराहसंहितायां
विविधस्तस्योच्छ्रायोहस्तःपादाधिकोर्द्धयुक्तश्च मांडलिकानंतरजितसमस्तराज्यार्थिनांशुभदः विष्णुधर्मोत्तरे शतछि
द्रेणाथवात्रेणसौवर्णेनयथाविधि अभिषिंचेत्तथसेज्ञःसम्यग्वेदविशारदःयाओसधारोषधिभिःश्रुताभिःसुसमाहि
तः रथेतिक्षिपतिगंधश्चैत्रबृहस्पतवाक्सशोतिच वीलैःपुष्पैस्तथासीभ्नरामयुष्पवतीतिच तेनैवचैवमंत्रेणफलैस्तमभि
षिंचयेत् आपःशिशानदत्येवंसर्वरत्नेश्चभार्गवे येदेवाःपुरःसदेतिकुशाद्भिःपरिमार्जयेत् अर्धंदत्वाततोराज्ञोरोचन
याययाविधि मूर्द्धितिचतथाकेवंगंधद्वारेतिसंस्पृशेत् ततोब्राह्मणामुख्याश्चक्षत्रियाश्चविशस्तथा शूद्राश्चावर
मुख्याश्चनानातीर्थसमुद्भवैः नादेयैःसारसैःकौपैर्नानाकलशसंस्थितैः चतुःसागरजैर्लाभाद्दलाभेद्विजकल्पितै
ःगांगायमुनयोश्चैवनिर्झरश्चौतथाद्विजैः छत्रयाणिर्भवेत्कश्चित्केविद्यामरयाणायः अमासपुरस्तात्कालेकेचिद्
नेधरास्तथाशंखभेरीनिनादेनवंदिनोनिस्वनेनच गीतवादित्रघोषेणद्विजकोलाहलेनच राजानमभिषिंचेयुःस
मेत्यसहिताजनाः सर्वलोकाभिषिक्तस्यसर्वसिद्धजलसंयुतानसर्वौषधियुतंपुरायसर्वगंधयुतंतथा रत्नवाजस
मायुक्तंफलपुष्पसमन्वितं पूजितसितसूत्रेणावेष्टितग्रावमेवच स्वेतवस्त्रावकीर्तेश्चसर्वीतंसुविभूषितं वस्त्रावकः

नी०ति० ३ तेष्वेतिं कवितपादः विल्वयत्र कुशादियुग्मकामलीवाकारतया कर्तितव्य इति तदर्थः क्षीरवृक्षलताछन्नं सुदृढं कोवनं तवं अ
दायकलशं राज्ञः स्वयं सांवत्सरदा मंत्रावसाने कलशद्वाद्द्रुगुकुलोद्भव मंत्रा अशीत्युत्तरशतवक्षोंते सुरास्त्वामित्याद्य
३ :दद्यादभिषिंचेत ततः यश्येत्मुखं राजा दर्पणे वाथ सर्पिषि सोष्णुषः सितवस्त्रश्च मंगलालंभनं ततः ततः संपूजये
द्विजमुख्यान्गणेशं च समवेयेत राज्ञा हुत्वा चार्चयेत्तत्र सांवत्सरपुरोहितौ मधुपर्केण वर्मज्ञस्त तत्तस्य सर्वदेवविद पट्टबंधं प्रकुर्व
ततत स्तस्य ववेधनं यथ दलक्षणं तु देवीपुराणे सर्वस्नानमलंकारे रोचनास्वच चयदकं द्वद्विं०गुलं मंगुल्याषट्त्रिंशदंगुल
वधि वृत्तं वा चतुरस्रं वायलकत्रिकगर्भितं वत्सेशपलमत्स्यमणोस्वस्तिकविनायकौ श्रीश्रीवृक्षवराहेशोस्वामि सिंदेवो
मोन्वितं अष्टांगुलं सप्तांगुलं १ कांगुलसहितमष्टांगुलमित्यर्थः ततश्च षट्त्रिंशदंगुलं सप्तांगुलं द्विर्वा तेनाष्टयं च
दशद्वाविंशतिरेकोनत्रिंशत्षट्त्रिंशद्वांगुलानि देर्घ्यं देर्घ्यार्धेन मध्ये विस्तारः तदर्धेनान्तयोः सवस्त्रायतश्चतुस्त्रायतो वा प
त्रिकं यद्वात्रयं वत्सः श्रीवत्सः दृशाः शिवः उभगोर्धवदेहं गजमुखं वराहेभोध्येव केवलयोर्गजवृषयोर्विप्रकमेण
तिवैधात् वाराह्यामपि मध्यविस्तारस्तु तस्मात्सर्वो द्विगुणायामध्यार्धेनयाश्च विस्तारः सर्वविषसुदृढकोवनविनिर्मिताः श्रेय
सोहढो यव शिखाभमिथ्य तेस्त्रिशिखायुवराजराजमहिष्योः एकशिखः सेनापतेः प्रसादयदोविनाशिखया विष्णुक राम०
र्मोपि व्याघ्रव्यालगजाः सिंहाश्चान्योष्ट्रा प्रहिषा वृषः भषणोषुसजेदर्शयदा क्षेह्रीर्ग्रजोदितं कनेवराजन्वराः क्रमिकीटय ३

ते यथाकालं तताना भरगो नु कुर्याद्वदीक्षे ज्ञोपवितं चिरं स्वयं यहवं धानं तंतरं कार्यमुक्तं विष्णुधर्मोत्तरे ततः सवद्ध मुनुकुर्यात्काले पूर्वे समये दि
ते यथा द्योस्तरगो ये तेसमेचैव ह्यन्तरच्छदे कृत्वा द्योरितिमंत्रेण सोयवेश्यः पुरोधसा वृषस्य वृषदेशस्य द्वीपितस्य भूगर्दद तेषा
मुपरि सिंहस्य व्याघ्रस्य च ततः परं वृषदंशोमार्जारः द्वीपाद्वयान्तरगातो व्याघ्र इति तावरगाः तरक्षुरिति केचित तस्योपवि
ष्टस्य तदा पश्चात्तोहारः प्रदर्शयेत अमात्यान् ससुतः पौरान् चैव गणांस्त्वायरोग्य रावान् तथा प्रकृतयश्चा सायथावत्तु पूर्वशः त
तो ग्रहारवस्वभतुरंगकं नको न्त्रमैः गोजाविगहहदानैस्त्र सांवत्सरपुरोहितौ पूजयित्वा ततः पश्चात्पूजयेद्वा ब्राह्मणान्स्वयं
अनेनैव विधानेन नृपेन राज्ञाभिषेचितः ततः सहस्रात्तं पूज्यं सांवत्सरपुरोधसः ततो ब्राह्मणा मुख्यानो पूजनेन तु सम्भाव
येत् गोवत्स्विति रूप्यान्न फलकाञ्चनगोरसैः मोदकैः शीतयुक्षैश्च महादानैश्च सुव्रत मंगलालंभनं कृत्वा परिहीत्वा स शरं ध
नुः वह्निं प्रदक्षिणीकृत्य प्रणिपत्य तथा गुरून् दृष्ट्वा वृषभालभ्य गां सवत्सां च पार्थिवः पूजयित्वा तु तुरंगमं त्रितं वा
भिषेचितं तमारुह्य ततो राजेन्द्रयेव्यश्चाभिषेचितं गत्वा तद्दक्षिणां करोग्य स्वयं देवविदा ततः आरुह्य राजमार्गेणास्व
पुरं तु परिभ्रमेत मुख्यामात्यैः ससामंतैः सांवत्सरपुरोहितैः सहितः कुंजरारूढैरभिगच्छेत्सुदेवताः तासां सं
पूजनं कृत्वा नगरं याति वेष्टितः प्रविश्यात गृहं राज्ञा तद्दिनं रवा हनैः दानमानादिसत्कारैर्गेहस्थिया स्वकृतीस्ततः

नीति ॥ संपूजितोऽस्त्राश्च विसर्जयित्वा गृहे स्वके स्याद्भ्युदितो महात्मा विघ्ननिमित्तं समवाथ राजा कृत्स्नां तु धात्रीं वशगां विदध्या
४ दिति ॥ संक्षेपतस्तु कथयाम्यधुना ह्यरण्ये ॥ अथ राज्ञोऽभिषेकविधिमाख्यास्यामो बिल्वप्रमितीः संभारान्संभृत्य षोडश
5 कलशान्षोडशावृत्वा निर्वल्मीकस्य च मृत्तिका सर्वबीजं सर्वरसान्सर्वबीजानि तत्र च चत्वारः सौवर्णाश्चत्वारो राजता
श्चत्वारस्ताम्राश्चत्वारो मृन्मयास्तान्नद्यादेः सरसि चोर्ध्वस्तुतानां नामैनामइसुदकेन पूरयित्वा वेदिमध्ये संस्थाप्य कुंभे
बिल्वमेकैकं दद्यात्सर्वबीजं सर्वरसान्सर्वबीजानि वप्रहि प्याभये रयराजितराग्रुष्ट्यैः स्वस्त्ययनैः सौवर्णेषु संयाता
न्संस्राव्येः संसिक्तीये स्वराजतेषु भैषज्यं वरं होमं वेत्ताम्ले षु सर्वेशं सर्वगोभ्यो तान्तीयेः प्राणस्तैन तव मन्त्रमये
षु ततस्तान्कलशान्गृहीत्वा तोत्रियैः यविवित्रियैराभिपूयैराजानमभिषिञ्चेत भूमिमिन्द्रियं च वर्धय कृत्वियमइति सिंहा
सनमारूढमभिमन्त्रयेत एवमभिषिक्तस्तु रसासाम्राज्यं श्रीया द्विपमश्व रथाङ्गे सहस्रं सदा सोमभाः कर्तें ग्राममवरं विपु
लं यशः प्राप्नोति भुंक्ते धरां जितशत्रुः सदा भवेदिति ॥ अत्रैतं तुलादित्युद्युमनमरो हति वीतं मरो हार्हं शीत्यादि
दुर्धर्षंस्त्वकुसुखं येषां तिष्ठैर्धंस्तु कृतः नामैनाम अयराजिता द्यामन्त्राः मेयो जेव हूंपते अत्र वडवच नेत्रयस्त्रयो राम०
ग्नात्याः कपिञ्जलस्यायातं संवेशां संवर्त्तप्राणास्तु केष्वेके कएवेतितातवरगाः ॥ अथ मयोगः ॥ तत्रायं दूर्वरा ४

राज्ञ निमंत्तेऽभिषिच्यते तदा सांवत्सर पुरोहितौ तं नित्यस्नानप्रकारेण तिलसर्षपैः सस्नाप्य राष्ट्रं येन राज्ञा जितं तस्य जयमु
हूर्त्तेष्य पूर्वराजा मन्त्रानां दासनं तानेतरत्र यवेश्यं म आह्निकं नगरं तेनाष्टदर्शयेत राजा वतान्तत्कृत सकारामह इति राउबहूनू सु
त्का आभाय इत्वा न दासन तस्य एवं राज्यं कुर्वन् कालं प्रतीक्षेत प्राप्ते वाभिषेककाले आत्मानमभिषिंचयेत एवंस्मिन्नूरा
जनि जीवति कारणान्तरेण गाभिषेके तु न कालं प्रतीक्षेतो विधिः किंतु अभिषेककालो भिषेक एव अभिषेक दिनात् पू
र्वमेव कस्मिंश्चित् शुभदिने ऐन्द्रीं शान्तिं कुर्वीत सा चैवं पुरोधाः सुदिने मासमयक्राद्युक्तिरव्यकारव्यमाराराज्ञाभिषेको
गतया ऐन्द्री शान्तिं करिष्ये इति संकल्प गणेशपूजनास्वस्तिवाचनर्त्विग्वरणानि कुंडलांगुलीयकवासआदिभिस्तत्पू
जां च कुर्वीत ततः अग्न्यसम्बव्यवसश्चविलेविष्यामिमायया ताभ्यामुहूर्त्तवेदमथकेमा गिक्रामहे मयच्छय र
पुत्वैरयाहरोषम हिमन्तइति दाने गरक्राति २ पर्धीहितुयर्वमिति मलाहुयरिवहिर्लुनपति ३ ग्रीष्मस्तेभमेव
र्षाणिशरद्धेमन्तः शिशिरो वसन्तः अतवस्त विहिताहायनीरत्न होरात्रेण्यवी नोद्दुहाथा मितिभुयस्याय
विभिष्वययस्वतीघ ताबीदेवा नोधेनुरयस्णागबाइ्दुःसोमेपिबतुरक्ष्मो अग्निः प्रलोतुविमधोनुदस्वेतिहृद
शांगुलांशमीसमिधमनुमंत्रयते अथवेदिः सा च षट्सा च षट्समिरायताप्पूर्वयश्चिमयोः यश्चिम

नीति० ५

दिशि चतुःसमिद्विस्ताराः पूर्वपश्चिमयोः प्रत्येकं समुद्दिष्टं त्यक्त्वा मध्यभागे दक्षिणोत्तरयोः प्रत्येकमर्धसमित्त्यागेन समि
त्रयविस्ताराग्रेण तन्मनक्रमेण सार्धसमित्त्रयविस्तारा ततः प्रथमं पश्चिमतः समित्त्रयं पूर्वतः समित्त्यात्रंस त्यक्त्वा समिद्द्वयचतु
रस्रा उत्तरवेदिः सा चतुरङ्गुलात्मिका स्थण्डिलात्मिका वा उत्तरवेदिः प्राच्यां दक्षिणोत्तरयोः पश्चिवेदिस्तोर्द्विसमित्मितैव भूमि
क्लिष्टेति ततः ईशानकोणात् प्रदक्षिणक्रमेण वालुकाभिः स्तृम्भां महावेदिसामीरेखां कुर्यात ततः ॐ ब्रह्मसते यशिरहा
रामुवेदिगावो देवाः सदनानि सन्त आसीना बर्हिः प्रथतां साधं तरहिंस्नागाः पृथिवी देवी देव्यस्तु इति रेखां त्रिरखु मंत्रयते
ततः प्रथमं महावेदिमध्ये ग्रीष्मस्ते भूमे वर्षाणि शरद्धेमन्तः शिशिरो वसन्तः ऋतवस्ते विहायनीरहोरात्रे पृथिवी तो दु
ह्राथां यत्ते भूमे विखनामि क्षिप्रं तदपि रोहतु मा ते मर्म विमृग्वरि मा ते हृदयमर्पिपं इति भूमिं खनेत् ततः ॐ यस्तकु
नेतत्त्र आपूरयाति प्रजायतिः प्रथमजा ऋतेस्येति खनितपूरणं ततः ॐ त्वमस्यावपनी जनानामदितिः कामदुघा यप्र
थानेति वालुकाभिर्महावेदिं पूरयति पुनः चतुरङ्गुलात्मिका स्थण्डिलात्मिका वोत्तरवेदिः पश्चिमाय पूर्ववद्रेखां कृत्वा ब्रह्मस
तेयशिरहागीतिमंत्रेण त्रीन् रान् स्पृश्य पूर्ववदनुमंत्रयेत ततः असंबाधं बध्यते मानवो यस्याउद्वतः प्रवतः समंव
तः समंबहु नानावीर्या ॐ षधीर्या बिभर्त्ति पृथिवीनः प्रथ्यातां राध्यतां नः इत्युत्तरवेद्यां वालुकाविस्तारयति ततोप
स्या स्रुत स्तेः प्रदिशः पृथिव्या यस्यामन्नं कृष्टयः संबभूवुः या बिभर्त्ति बहुधा प्राणदेजत्तन्नो भूमिर्गोष्वथमेदधा

राम० ५

त्रिति वालुकाभिर्वेदिं चतुरस्रां करोति ततो देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां प्रसूतः प्रशिखापरिस्र
ह्लामीत्यनेन लेखनीं गृह्णाति ततः इंद्रः सीजोतिगृह्णातु ताः पूषाभिरक्षतु मानः प्रयस्वतो दुहामुत्तरामुत्तरां समां इत्युत्त
रवेद्या आग्नेयकोणादारभ्य वामावर्त्तेन चतुर्दिक्षु लेखाः कृत्वा पुनरप्याग्नेयकोणादारभ्य ईशानकोणपर्यंतं पूर्व
तउल्लिख्य मध्ये पिपूर्वाग्राः तिस्रो लेखाः करोति तस्यां व्रीहियवांतस्मीविकीर्य वर्षेशा भूमिः पृथिवी हृता सा नो द
धातु भद्रया प्रिये धामनिधामनीति संप्रोक्ष्य ॐ यस्यामन्त्रे व्रीहियवौ यस्यां इमाः पंच कृष्टयः अस्यै यज्ञे समयत्सैनया स्तां
वर्षमेधसे इति भुवं नत्वा ॐ त्वामग्ने भृगवो नयंताः मांगिरसः स्तनेव श्रयपूर्वह्निः विश्वकर्मीयुरसतु प्रजानं धिष्ण्यं यया
नेमनुते दिशामस्तेभ्य ये यामनुते दिशामः श्रेयं यामनुते दिशामः स्वास्तिं यं यामनुते दिशाम इत्यग्निं संनिधाय नेत
तो भद्रो भवेच्छ्रेयो भवस्व स्तो भवेति व्रीहियवौ कांस्यादिपात्रस्थ एवाग्नौ प्रक्षिप्य ॐ विश्वं भा एव सुधानी प्रतिष्ठा हिर
ण्यवक्षा जगतो निवेशनी वैश्वानरं बिभ्रती भूमिराग्निमिंद्रऋषभा द्रविणे नो दधात्विति तु तं वेद्यामपि स्थापयति मम
ग्ने वर्चो विहवेष्वस्तु वयं त्वेंधानास्तन्वं पुषेम मह्यं नमंतां प्रदिशश्चतस्रस्त्वयाध्यक्षेण पृतना जयेमेति समिद्व
यं च जुहुयात् एवं व्रतग्रहणांते कृत्वा व्रतयतरः तेकोसमिधस्वाहाकारवर्जं हुत्वा मेरीशानभागे सौवर्णीं रौप्यां ता
म्रवा जलपूर्णां गंधसर्वौषधिदूर्वायंवयपल्लवपंचत्वकुयंवागभ्यंवामन्सप्तमृत्तिकापुष्पफलयवरत्नसुवर्णशाक

नीति० ६ कल्वासोयुतंकलशमकृतेषुसंस्थाप्यतदुपरिअग्नेःपुरस्ताडौवर्मेमात्रंगोमयेनोपलिप्यतदुहृतेनोदग्दशेनवाससा
संछाद्यतदुपर्यंदलेयग्रमालिख्यतअवायलतदर्वेदुतदर्हेस्तुवर्णानिर्मितमिदंसंस्थाप्यराजेन्यवारैःपूजयेततत्रे
6 मीआयइतिस्नाने मधुपर्ककुंडलांगुलीयकाद्याभरणछत्रचामरध्वजयताकादीनर्पयेत ओतारमितिपुष्पां
जलिःजतस्तूष्णींयविचित्रकृत्वाविश्वेभ्योमेतस्मात्पूतस्थइतिप्रथमंयविच्छामामिध्यप्रोक्षणांविश्वेभ्योमेतस्मात्पूतमसीतिद्वि
तीयं देवस्त्वासवितोत्पुनात्वच्छिद्रेणत्वायविच्छाणशतधारेणसहस्रधारेणसुखोत्पुनामीतितृतीयं चतुर्थेतूष्णीं
अग्नेत्वाजुष्टंप्रोक्षामीत्यनेनेध्मसंनिधायते अथेध्ममादाय २७ अग्निर्भूम्यामोषधीष्वग्निमापोबिभ्रत्यग्निरश्म
सु अग्निरंतःपुरुषेषुगोष्वश्वेष्वग्नयः १ अग्निर्दिवआतपत्यग्नेर्देवस्योर्वन्तरिक्षं अग्निमर्तासइंधतेहव्यवाहंघृत
प्रियं २ अग्निवासाःपृथिव्यसितज्ञूस्त्विषीमंतंसंशितंमाकृणोतु भस्मादेवमयोदइतिपञ्चेहव्यमंरक्षतं ३ भूम्यामं
तुष्पाजीवंतिस्वयपात्रेनमासीः सानोभूमिःप्राणमायुर्दधातुजरदष्टिंपृथिवीमाकृणोतु ४ एतमिध्मंसमाहृतंजुषा
णोअग्नेप्रतिहर्यहोमैः तस्मिन्विधेमसुमतिंस्वस्तिप्रजावक्षुःपशून्समिद्धेजातवेदसिब्रह्मणा ४ अस्मैक्षत्राणि
धारयंतमग्नेयुनज्मित्वाब्रह्मणादैव्येन दीदिह्यस्मभ्यंद्रविणेहभद्रंप्रेमंवोचोहविर्दांदेवतासु ५ एधोसिःयं राम
वमिमंत्रैर्जुहोति ततःत्वमग्नेसप्रथाजुष्टोहोतावेद्यासोदसिवाहृताध्वरेलोपयविवस्वतप्योमरतस्त्वपुनीहिदुरिता ६

स्यस्मिन्निति वर्हिः प्रोक्षणां ततः अथ षीणां प्रस्तरोस्मिन मोस्कै देवाय प्रस्तरायंति दक्षिणतो ब्रह्मासनं निदधाति ततोस्मि
न्कूर्मशिलां भूवनयते भुवो यते महतो भूतस्य यते ब्रह्माणं त्वां वृणीमहे इति वरणमंत्रं ब्रह्माणमुद्दिश्य कर्त्ता यद्धति त
तः अहं भूपतिरहं भुवनपतिरहं भुवोपतिरहं महतो भूतस्य पतिस्तदहं मनसे प्रब्रवीमि मनो वाचे वागायत्र्यै गायत्र्यस्तु
ष्मिरहठ्मिगनुनेनुष्टुप्बृहत्यै बृहती यंक्ते यथक्तिः त्रिष्टुभे त्रिष्टुब्जगत्यै जगती प्रजापतये प्रजापतिर्विश्वेभ्यो देवेभ्य
ॐ भूर्भुवः स्वर्ज्जनदोइति ब्रह्माणं नयति ततः अहं देवेभ्यो दत्तस्तिष्ठाम्यस्य सदने सीद योस्मत्पाकतर इति ब्रह्मा
स्वासनमन्वीक्षते ॐ निरस्तः परावसुः सहपाप्मना निरस्तः सोऽस्तु योस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इति ब्रह्मासनाद्धृतं तृणं
निरस्यति अथासनमालभ्य जपति ॐ इदमहमर्वावसोः सदने सीदाम्यृतस्य सदने सीदामि सत्यस्य सदने सी
दामीष्टस्य सदने सीदामि पूर्तस्य सदने सीदामि मा मा सन्ताप्सीर्देव वर्हिः स्वासस्थं त्वाध्यासदेयं तस्मिन्नहं सदने नामिशोकं वि
मृग्वरीं पृथिवीं मा वदामि ऋतो मा मा हिंसी ब्रह्मणा वा वर्धितो ॐ अर्जुं युं शविधतो मन्त्रे भागं वृतं त्वाभिनिषीदेव भूमे अ
थीयविश्यासने ब्रह्माणं नयति बृहस्पतिर्ब्रह्मा ब्रह्मसदन आशिष्यते बृहस्पते यज्ञं गोपाय ततः यजुहृतं त्रि
वतः शकेयं यातेमे द्यावापृथिवी द्यानं इति द्यावापृथिव्यौ समीक्षते अथ होता वर्हिर्मुष्टिमादाय स्तरणामि
त्रीन्धारणानाग्नेये त्रीन्दक्षिणतस्त्रीन्पश्चिमायां सकलोत्तरीन्वायव्ये पूर्वतो मूलानि छादयंस्त्रीनुत्तरतस्त्रीनी

नीति
८
7

शानेयत्र समागच्छति तद्दक्षिणोत्तरं करोति इति भाष्यं ब्रह्मा चयोरिदं वस्य त्वा सवितुः प्रसवे अश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां प्रस
न्नः प्रशिषाय सिञ्चाम्यहं इति यष्टित्वा आग्नेयकोणादीशानपर्यन्तं संयन्ति त्रयं पूर्वाग्रान् दर्भान् आस्तृणाति एवं प्रथमास्तृ
तदर्भाग्राच्छादितमूलान् उत्तरेण उत्तरदर्भान् आस्तीर्य ततो नैरृतिकोणादारभ्य पूर्ववत् पंक्तित्रयेण प्रागग्रान् आग्नेयपर्यन्तं तथैव
निर्ऋतिकोणादारभ्य वायव्यपर्यन्तं तथैव वायव्यकोणादारभ्य प्रागवदेशानपूर्वं तत्परिस्तीर्य एवमीशानपरिस्तीर्णाद्दर्भा
ग्रान् प्रथमातरेशानपरिस्तीर्णाद्दर्भाणामधः स्थापयेत ततः हविषा त्वा जुष्टं प्रोक्षामि इत्यनेनास्तीर्णाद्दर्भान् पुरूरां अ
थ होता आस्तीर्णाद्दर्भमध्ये कोष्ठिदर्भान् आदाय तान् स्वासने समास्तीर्य अहे दैधिषव्य रूपेनेन स्वासनमन्त्री हृतेतनि
रस्तरस्त्वा हिनात रोनिरस्यति आसनमालभ्य इदमिह मितातिष्ठयति उपविश्य बृहस्पतिर्ब्रह्मेत्यादिजपति य
रित्वाग्नेपुरं वयं वि प्रेसहस्पधीमहि धृषद्वर्णं दिवा हूत्वा रेभं गुणवतर इति उपहूत इत्यादिना द्यावापृथिव्योः समीक्षो
ततः ३ ७ यथाग्नेब्रह्मणस्पतिः सप्तधर्मा अदेवानरे देवस्य सवितुः सवे उत्सृज्याचमनं ग्रहनरतः स्थापयति तत्रैव यवित्रे
निक्षिप्य ३ ० इदं हेतद्देवीरभ्रू तेवमाना हिरण्यवर्णा अतवयोहृपाः आपः समुद्रो वरुणा ख्युरज्ञा संयात भागान् हविषो जुष
तां इदं प्रशिष्टा वरुणा प्रसूता आपः समुद्रा दिवमुद्दहंतु इदं प्रशिष्टा वरुणा प्रसूतो दिव मघ्वि व्याः श्रियमावहंतु अने एम०
नमंत्रेणोदृयात्रेरुदके हृियति विलीनपूतमाज्यमज्यमग्नावधिश्रित्य परित्वाग्नेपुरं वयं वि प्रसहस्पधीमहि धृषद्वर्णं दि ८

वेदं तारेभं गुणवत इति त्रिः पर्यग्निं कृत्वा उदगुद्वास्य यज्ञाद्दक्षिणगामाप्य यवित्राभ्यामुत्पुनाति ततो दर्भत्रयेणान्तत्र संमार्जनं ततो
निष्टप्तं रक्षो निष्टप्ता अरातयः प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इति स्रुवप्रतपनं अथ ॐ विस्नोर्हस्तोसि दक्षिणातः पृथ्व्याः
दत्तमहस्पते तत्वाहं स्रुवमाददे देवानां हव्यवाहनं अयं स्रुवो निदधाति होमं छत्तान्तरक्षं दसाज्ञागतेन सर्वयज्ञस्य
समन्वितं विष्णवाहं स्रस्तोष्टिशमेणा देवो नेति स्रुवाभिमन्त्रणं ततः संस्कृतमेव घृतं सव्यमभागं पश्चात्स्थापितास्रधा
नीनामकृत्या चान्तरे स्रुवेणानुकुर्यात ॐ भूः शम्भरे त्वा गरहौ भूतये इति प्रथमे गरहौति ॐ भुवः शम्बुधे त्वा गरहौ पुष्टये
इति द्वितीये ॐ स्वः शत्वा गरहौ सहस्रपोषायेति तृतीये ॐ जनः शालागरहौ यशिमिति यो षायेति चतुर्थे ततः स्रु
वेणानहूतं जुहुयात ॐ अग्नावग्निश्चरति प्रविष्ट ऋषीणां पुत्रो अभिशस्तिपाउ नमस्कारेण नमसा ते जुहोमि
मा देवानां मिथुया कर्मभागं स्वाहा इदमेतं मनसा जातवेदो विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् सप्तास्यानि तव जातवेद
स्तेभ्यो जुहोमि स जुषस्व हव्यं स्वाहा पुरस्ताद्युक्तो वह जातवेदोऽग्ने विद्धि क्रियमाणं यथेदं त्वं भिषग्भेषजस्यासि क
र्ता त्वया गामश्वं पुरुषं सनेम स्वाहा यत्नस्य च ह्युम भूति मुखं च वाचां स्त्रोतेन मनसा जुहेति इमं यज्ञं विततं वि
श्वकर्मणा देवा नातु सुमनस्यमानाः स्वाहा इति हुत्वा ॐ घृतं स्मे घृतहते स्वर्विदे अग्ने पुल्कुहरामि त्विषामंते मनः स्थि
रान्तत्वत ततः कृणोतु ज्योतिका रोजी वा तवेदस्प्रदत्तात्मगय स्वाहा इत्युत्तरपश्चिमे अथ दक्षिणपूर्वार्द्धे ॐ त्वं सोमस्य दिव्योः

नीति० नवह्याःसुगेअस्मभ्यंयधोअनुकृं अग्निर्नोगोत्रविद्‌यस्वनेशोछान्नोवावमुशतीतिजिगायसोमायस्वाहा इत्याज्यभागौहुत्वा
८ अभ्यातानहोमंकुर्यात तद्यथा सविताप्रसवानामधिपतिःसमावतुअस्मिन्ब्रह्मण्यस्मिन्कर्मण्यस्यांपुरोधायामस्यां
6 प्रतिष्ठायामस्यांचित्यामस्यामाकूत्यामस्यामाशिष्यस्यांदेवहूत्यांस्वाहा यत्रिअग्निःप्रसवानामधिपतये अग्निर्वनस्पतीनाम
धिपतिरित्यादि एवंसर्वत्राप्यग्रे २ द्यावादातृणामधिपतीतेमावत्व ३ वरुणोपामधिपतिः ४ मित्रावरुणौवृष्ट्योअधि
पती ५ मरुतःपर्वतानामधिपतयस्तेमावयंतु सोमोवीरुधामधिपति ७ वायुरंतरिक्षस्याधिपतिः ८ सूर्यश्चक्षुषाम
धिपतिः ९ चंद्रमानक्षत्राणामधिपतिः १० इंद्रोदिवोधिपतिः ११ मरुतांपितापशूनामधिपतिः १२ मृत्युःप्रजानामधिप
तिः १३ यमःपितृणामधिपतिःपितरःपरेतेमावंतु १४ ततोअवरेतेमावंत्वितिपूर्ववत ततस्ततामहास्तेमावंत्वितिपूर्वव
त अथोत्तरांगानितत्रपूर्ववत्संप्रदर्शाहुसाम्यकमभ्यातानहोमंकृत्वाप्युत्कर्षयेत ॐ पूर्णायस्वाहा इतपूर्णायुरस्ताद्धुन्म
ध्मतःयोर्गीमासीतिजिगायाततस्मैदेवोसवसेतोमहित्वानाकमारुह्य समिषामदेमस्वाहेतिजुहोति वाल्कल्प्यायकृष्येत य
तैर्देवाअकृरावभागधेयप्रमादीस्यसेवस्तोमहित्वा तेनानोयज्ञपितर्हिविश्ववारेरयिंनोधेहिसुभगेसुवीरस्वाहेति अ
थआनृत्यैस्वाहा कामायत्वास्वाहा समर्धत्वास्वाहा आकूत्यैत्वाकामायत्वासमर्धत्वास्वाहा अवास्तोमसमर्धयमा ए०
यद्वेराणरथंतरे हेहडायत्र्यवर्त्तेनिस्वाहा इत्याहुतियंचकेनुजुहुयात् इतिसमृद्धिहोमः ततः ॐ पृथिव्यामग्नयेसमनमं ८

त्यस्त्र्यार्ध्नोति यथा पृथिव्यामग्नये समनमत मेवा मह्यं संनमः संनमंतु ततः ॐ पृथिवी धेनुस्तस्या अग्निर्वत्सः स मेग्निनावत्सेनेषमू-
र्जं कामं दुहां आयुः प्रथमं प्रजां पोषं रयिं स्वाहा अंतरिक्षे वायवे समनमत्स ऋध्नोति यथांतरिक्षे वायवे समनमदेवा मह्यं
संनमः संनमंतु अंतरिक्षं धेनुस्तस्या वायुर्वत्सः स मे वायुना वत्सेनेषमूर्जं कामं दुहां आयुः प्रथमं प्रजां पोषं रयिं स्वाहा दि-
व्यादित्याय समनमत्स ऋध्नोति यथा दिव्यादित्याय समनमदेवा मह्यं संनमः संनमंतु द्यौर्धेनुस्तस्या आदित्यो वत्स-
ः स म आदित्येन वत्सेनेषमूर्जं कामं दुहां आयुः प्रथमं प्रजां पोषं रयिं स्वाहा इत्याहुतिचतुष्टयं संततिहोमः प्रजापते
न त्वदेतान्यन्यो विश्वा रूपाणि परि ता जात यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो रयीणां स्वाहा इत्युपस्तीर्य
होमः ततः अग्नेरुत्तरपूर्वार्द्धे आदेवानामपि पंथामगन्म यच्छक्नवाम तदनु प्रवोढुं अग्निर्विद्वान्स यजात्स इद्धोता सो
ध्वरान्स ऋतून्कल्पयाति अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इति मेक्षणं जुहुयादिति स्विष्टकृत अथैकादश प्रायश्चित्ताहुती-
र्जुहोति स्वाहा देवेभ्यः स्वाहा वषणिनदेभ्यः स्वाहा भेषजे स्विष्टये स्वाहा निष्कृतिर्दुरिसे स्वाहा दैवीभ्यस्तनूभ्यः स्वा-
हा अयाश्चाग्नेस्यनभिशस्तिश्च सत्यमित्वमया असि अथा सा मनसा कृतो या स्यान्हव्यमूहिषे स्वाहा ॐ स्वा-
हा दैवीभ्यः भूः स्वाहा भुवः स्वाहा स्वः स्वाहा ॐ भूर्भुवस्वः स्वाहेति प्रतिप्रायश्चित्तहोमः ततः ॐ यन्मे स्कन्नं मन-
सो जातवेदो यद्वा स्कंदं हविषो यत्र यत्र उत्सुषो विपुषः संजुहोमि सत्याः संतु यजमानस्य कामाः स्वाहा पुनर्मै

नीति० १८

त्विंद्रियं पुनरात्मा द्रविणं ब्राह्मणं च पुनरग्नयो धिष्ण्या यथास्थाम कल्पयन्तामिहैव स्वाहेति सकृज्जोमः यदस्मृति चकृ
म किंचिदस्मदुपारिम रणो जातवेदः तन्नमाहिंसीत्ततः प्रचेताः सुमेधा सविभ्योय अमृतत्वमस्तु नः स्वाहा इत्यस्मृति होम
ततः यद्यदासा ध्रुयत्तियज्ञे अस्मिन्नहोतश्चिकित्वन्नवृणीमही हा ध्रुवमयो अंक्रवं जुताश विक्रुम्रता मद्गमुपयाहि
सोमस्वाहा समिद्धेणो मनसा नेष शोभिः संसृशिमिहे रिवसेस्वस्या संवत्सरशा देवहितं तेयदस्ति सं देवानां सुम
नायज्ञियानां स्वाहा यानावह उशतो देवदेवांस्तान्प्रेरय स्वे अग्ने सधस्थे यद्दिवांसः पपिवांसो मधून्यस्मै धत्तव
सवो वसूनि स्वाहा सुगावो देवाः सदना अकर्मय आजग्मसवनेमा जुषाणाः वहमाना भरमाणा भरमाणा
: स्वा वसूनि वसुं धर्म दिवमा रोहतानु स्वाहा यज्ञ यज्ञं गच्छ यज्ञपतिं गच्छ स्वां योनिं गच्छ स्वाहा एषते यज्ञो यज्ञपते
सहसूक्तवाकः सुवीर्यः स्वाहा वषट्कृतेभ्यो वरउकृतेभ्यः देवा गातुविदो गातुं वित्वा गातुमित स्वाहा इत्याहुति सप्त
कं संस्थिति होमः ततसमतस्पत इमं नो दिवि देवेषु यज्ञं स्वाहा दिवि स्वाहा पृथिव्यां स्वाहा अंतरिक्षे स्वाहा
वाते धाः स्वाहा इत्याहुतिपंचकं हुत्वा आज्यस्थाली पृतमुत्तमे चतुर्वीरस्त्रुवेणागृहीत्वा आस्यधात्यासंस्था
प्यस्त्रुवेणैकवारं तत् सर्वं जुहुयात इति समान होमः ॥ ॥ अथ स्नानरणान्कर्मणा वर्हिरुत्तु प्रस्त्रिगुणीकृत्य
ज्यधात्साद्यते नाभ्यनक्ति पृथिव्यै त्वेति मंत्रं प्रथमे मूले युनक्ति अंतरिक्षाय त्वेति मध्ये युनक्ति दिवे त्वेति अग्रं युनक्ति

राम० १

एवं त्रिः कृत्वा ॐ अग्ने वह्निं रक्षोहणं विपाप्मानं तेन समिद्धेन वसुना संस्कृद्भिः संसृष्टैः संदेवो विश्वदेवेभिरक्तमिद्धं पृष्ठं तु वह्नि
स्वाहा इत्यनेन वर्हिः इति अथ संस्रावभागास्तु विपाकृतः प्रस्तरे वर्हिषः स्थापयेत् वाः ॐ मेधयरमसि विश्वे प्राणाः स्वाहा
देवा अमृतास्यतां स्वाहा इति संस्रावभाग होमः स्रुवो शेषान्ति स्रुवं प्रागग्रे निदध्याति स्रुवप्रतिष्ठापनं ततो इन्द्रेश पूज
येत् पुष्पधूपदीपनैवेद्यतांबूलदक्षिणाभिः पूजयेत् त्रातारमिंद्रमिति पुष्पाञ्जलिं दद्यात् ततो ग्रायतनमस
मंता दिक्षु विदिक्षु च माषभक्तबलवलीं तन्मदीयात् दिक्पालेभ्यो दद्यात् त्रातारमिंद्रमिति इन्द्राय सांगाय सप
रिवाराय सायुधाय सशक्तिकाय एष माषभक्तबलिर्नमः भो इन्द्र दिशां रक्ष बलिं भक्ष यजमानस्य आयुःकर्ता क्षे
मकर्ता शुभकर्ता शांतिकर्ता भवेति पुष्पाक्षतजलानि पूर्वाभिमुखः समर्पयेत् एवं सर्वत्र अग्ने मन्त्र इति आ
ग्नेयेः नमोऽस्तु ते निर्ऋतये इति नैरृत्ये यमाय त्वा इति पश्चिमे वायोः सवितुरिति वायव्ये यक्षान्तरतस्य मन्त्रे ईशा
ने इति दिक्पालेभ्यो बलिं दद्यात् ततो महाबलिं कुंकुमादिरक्तपुष्पादियुतं सदीपं सदक्षिणं क्षेत्रपालाय दद्या
त् क्षेत्रियाल्य वा क्षेत्रस्य पतिना क्षेत्रपालाय भूतप्रेतपिशाचराक्षसशाकिनीडाकिनीवेतालादिपरिवारयु
ताय सात्विद इमं बलिं मन्त्रेण दद्यात् ब्राह्मणो न वा चतुष्पथे वामहस्तेन वा नाययेत् ततः प्रक्षालितपाणिपादः आ
चान्तो देशकालौ स्मृत्वा कृतायाः ग्रहशान्तेः पूर्णतासिद्ध्यर्थं पूर्णाहुतिं होष्यामीति संकल्प्य स्रुक्स्रुवे विदध्यात् शग

हीतं चतुर्गृहीतं वाज्यं कृत्वा वस्त्रयुतनालिकेरादिफलं च दत्त्वादिव्युं तत्तदुपरि निधाय पूर्णाहुतिं अग्निमूर्धं यज्ञ इत्येतैस्त्रिभि
ःसूक्तैः राजा वाचार्यः पूर्णाहुतिं हुत्वा कर्मशेषं समापयेदाचार्यः विमुञ्चामीत्यादि समिधं त्र्यम्बकहोमः तेजोसीति मुखं नि
माष्टि दक्षिणेनाग्निं त्रीन्विष्णुक्रमान्क्रमते विष्णोः क्रमोसीति सूर्यस्यावृतमित्यभिदक्षिणमावर्त्तते अगन्मस्व
रित्यादित्यमारुह्य तेरुस्य व वसा वयमिदुपयवरूणस्य च ब्रह्मणस्त्वापितमात्रे पुनरुत्थापयामसि अयं रोणाग्निमुद्
यात्रयारित्नसोन्तरेणाग्निमायाहि प्रशमयोभुवस्त्वाहिनामार्जसित्यावर्हिं विय त्यन्तलोतिति निनयति समुद्रं वः प्रहिणो
मीति वीरयतस्महं भूयासं यत्र यजमानस्तत्र वीरयुरुषो हं भूयासमिति मुखं विमाष्टि व्रतानि व्रतपतय इति समिदं स्मि
मादधाति सास्यत्वेनेतिति महहविर्भिः पर्युक्षणाद इदं विष्णुछिष्टा सुहासयति पूर्णायाव्रे दक्षिणा ब्रह्मणोत्यापं नेतत्त्रिंश
ब्रह्मणास्यत इति यस्मात्कोशादिति नमस्कारः ततः कलशोदकेन शान्त्युदकेन च हविरापल्लवैः रुद्रस्सुरता आचार्य अ
त्विजश्चतिष्ठतः प्राङ्मुखमनकुटुंबमु यजमानमभिषिंचयुः अभिषेके यत्नी वामभागे पवित्रं शतधारं प्रयं ततः
यापिलद्वीति च तत्त्वः हिरण्यवर्णाः एवमभिषेकानन्तरं सर्वौषधीभिरनुलिप्य शुद्धोदकेन स्नात्वा वायर्यवत्र इति व
समीयधीय शुक्लमाल्यावरानुलेपनः सपत्नीको यजमानः आचार्यादीन् संपूज्य तेभ्यो दक्षिणां दद्यात ब्राह्म
णोदशगा दद्यात् द्वादश हं तयोधिके सोराधिके ततो वैश्यस्तथा प्रादेशको हयाराजा दद्यात् ग्रामसमूहाराजवत्तथा यथो

कार्दक्षिणां दद्यात् सकलं फलमश्नुते सकलं फलमश्नुत इति अद्येत्यादि समयमुच्चार्य कृतस्यैतस्य शान्तिकर्मणः प्रतिष्ठ
सिद्ध्यर्थं एकादशधेनुसद्दैवतम् अमुकगोत्राय ब्राह्मणाय तुभ्यमहं संप्रददे एवमनडुहं ग्रामभूमिं हस्त्यश्वरथरत्ना
दि दद्यात् एवं दक्षिणां दत्वा स्थापितदेवतापूजनं नमस्कारान् कृत्वा आवाहनं न जानामि अपराधसहस्राणि य
स्य स्मृत्येति नियदित्वा यान्तु देवगणाः इति यावद्देवताविसर्ज्य प्रतिमापीठं सोपस्करं आचार्याय दत्वा ग्रहं संपूज्य गाः छाग सु
रभि इति विसर्ज्य यथाशक्ति ब्राह्मणान् भोजयित्वा चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च लादियिदेते इत्यैन्द्री शान्तिः अभिषेकदिते
व कृतनित्यक्रियो दर्भपाणी राजा प्राङ्मुख आसने उपविश्येष्टदेवताध्यानं नमस्कृत्य मासपक्षाद्युल्लिख्य सक
लराष्ट्रवश्यताकामोऽहं सांवत्सरपुरोहिताभ्यामात्मानमभिषेचयिष्य इति संकल्प्य गणेशपूजां स्वस्तिवाचनं मातृकाव
सोर्द्धारापूजाभ्युदयिकश्राद्धानि निष्कृत्य सांवत्सरपुरोहितौ त्रीन् अपनृत्विजो विप्रक्षत्रियवैश्यान् मात्यान् सामगवे
कविप्रममात्यचेकं अन्यतमवेदविदं वृत्वा मधुपर्कैः कुण्डलकेयूरकङ्कणाभरणाङ्गुलीयकवस्त्रादिभिस्तान् संपूज्य वृत्
वर्णानुख्यानुपवेशयेत् अथ पूर्वदिने कृतोपवासः पुरोहितः सितमाल्यवेदनवासाः सोष्णीषो होमदृष्टोपरि कल्पि
तस्याहूतेन रत्नोरणाकदलीस्तंभादिमण्डितायां स्नानशालायां ब्रीहियवेषु वासीवर्णानवं कुलशं यथाविधि संस्थाप्य
यथासंभवमनेकतीर्थजलेनापूर्य सर्वौषधिसर्वगंधसर्वगंधसर्वरत्नसर्वबीजफलहेमाद्दिवहरुद्दिगिलतायह्नः

नीति
१२

वानद्भिर्घ्नावहुभिः सितवस्त्रैर्माल्याभिश्चावेष्टतत्समीपे एकायं वस्त्रयुतजलपूर्णामन्त्रयंत्रयुतेन पूर्वस्मिन्हैमकुंभं द्वस्थेनराज्ञ
मंत्रद्भ्राताप्रमधुनामार्त्तिकं तु पश्चोटकेन च मार्त्तिकं शतं छिद्रं च सौवर्णं मन्यो च यथालाभं नन्दीमरः कृयच तुःसमुद्रोदकपू
र्णान्मार्त्तिकाननुविधितान्स्थापयेत सर्वेषां च कलशानां ऊच्छ्रिता षोडशांगुला वैपुल्यं द्वियचाराद्यंगुलस्तं चैवशनयोग्यं
ततःपुरोहितो होमदेशे आर्यवेणारत्थोक्तेनाख्यसच्चैतैर्द्दशांतिप्रयोगलिखितेन प्रकारेणाग्निस्थापयनादिप्रद्दशा
हुतान्तसकाभ्यानानहोमान्तानिएर्याणानिकृत्वाशर्म १ वर्म १ स्वस्त्ययना २ पुष्या ३ भया ४ ॥ ४ पराजिताख्यैः पंचः
भिर्गणैःस्थवेणायशिशिषेोक्तैराज्यं हुयात् तेचगणावक्ष्यंते होमदेशस्थापितेहैमकलशेचसंयातानुक्तियेत राज्ञाच
सितचंदनेयुष्पवासःसर्वालंकारयुतोग्नेर्दक्षिणातःउपविश्यसांवत्सरप्रभृतिभिर्दैवज्ञैःसदस्यमुख्यैःपुरोहितेस्वहृयमा
नाग्नेर्निमित्तानियश्येत तानि च निमित्तानि यथार्थानि निर्णीयेप्रदक्षिणावर्त्तशिखश्रृंगादिनोक्तानिएवं पुरोहितः प्रधान
होमं समाप्य द्रृशान्तसुक्तेनैवप्रकारेणासम्प्रदस्याहुतान्तसकाभ्यानान्होमादिच्चहूत्वोत्थापननमस्कारान्तान्समुक्तरागा
निकृत्वासुगंधतैलादिनास्वेच्छयाकृतस्नानेस्नानशालायामानीयासनेउपवेश्यमङ्क्षिस्नयपयेत तत्रसहस्तशीः
षांतिपर्वताग्रमृदाशिरःअश्वक्रीभ्योतरशतिवल्मीकांतमृदाकर्णौ तेनैवविष्णालयमृदामुखेग्रीवामप्तस्वरंतोद्वंवंजस्था राम०
नमृदाग्रीवो आत्मस्तरतिराजांगणमृदाहृदयं यमविष्णानिहस्तयोरितिगंजदंतोद्धृतमृदादक्षिणावामभुजौ च ११

दूर्वांपितत्तिसरोमस्तकं नाभानाभिन्नरितिसंगामस्थदेशं आते सिंचामीतिनदीकूलद्वयमृदा पार्श्वे सोमानस्वराम्मि
ति वैरस्या हृदयमृदा कटिं ओरुस्थान इति गजस्थानमृदा ऊरू मेढ्रं नाहूलमिति गोष्ठमृदा जानुनी तेनैवाश्वस्थानमृदा जंघे र
तावानस्येति रथचक्रोद्धृतमृदा पादौ अंगानिं पातिति सर्वमृद्भिः सर्वांगानि ततः पूर्वस्यापितेनं पंचगव्ययुतजलकुंभेन स्न
पयेत् मन्त्रास्तु गंधद्वारा आप्यायस्व दधिक्राव्णः तेजोसि शुक्रं आपो हि ष्ठा मयोभुवस्तदा राजा तदासनेन स्नात्वा भद्रासन
उपविशेत भद्रासने तु हैमराजततताम्रक्षीरिद्रारुजं वा मांडलिकस्य हस्तेनोच्चमायतेव अनंताज्ञितः सपादहस्तेन महा
राजस्य सार्द्धहस्तेन ततो विप्रामात्यास्तेजोसीति पूर्वस्यापितेन घृतपूर्णहेमकुंभेन प्राच्यां स्थित्वाभिषिंचेत् क्षत्रियो
मात्य आप्यायस्वेति दुग्धपूर्णेन रौप्यकुंभेन दक्षिणतः स्थित्वा वैश्यामात्यो दधिक्राव्णो।ति दधिपूर्णेन ताम्रकुंभेन
पश्चिमतः स्थित्वा शूद्रामात्यो मधुवाता इति तेन मधुपूर्णेन मृत्कुंभेनान्तरतः स्थित्वा सप्त एवं देवस्य त्वेति कुशो
दकपूर्णेन मृत्कुंभेन तत्रैव स्थित्वा देवस्य त्वेत्यस्यांतेऽभिषिंचामीति वाक्यशेषः ततः पुरोहितो ग्निं रक्षोघ्नमिति मंत्र
स्यान्ते पुष्पसर्षपयुतेन हैमकुंभेन राजसूयाभिषेकमन्त्रैरभिषिंचेत् ते च यजुषास्तावत् सोमस्यत्वा द्युम्नेनाभिः
षिंचाम्यग्नेर्भ्राजसा सूर्यस्य वर्चसेन्द्रस्येन्द्रियेण क्षत्राणां क्षत्रपतिरेध्यति दिद्यून्पाहि इमं देवा असपत्नं सुवध्वं म
हते क्षत्राय महते ज्यैष्ठ्याय महते जानराज्यायेन्द्रस्येन्द्रियाय इमममुष्य पुत्रममुष्यै पुत्रमस्यै विश

एवं वो मी राजा सोमो स्माकं ब्राह्मणानां राजेति इममित्यस्य स्थाने द्वितीयांतं राज्ञो नामामुष्येत्यत्र षष्ठ्यंतं तत्पितुः अमुष्या इ
त्यत्र षष्ठ्यंतं तन्मातुः इमा आपः शिवतमा इतित्र्यच आर्द्रविंदुकः देवस्यत्वा सवितुः प्रसवे श्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्याम
ग्नेस्तेजसा सूर्यस्य वर्चसेंद्रियेणाभिषिंचामिइतियजुः भूर्भुवः स्वरिति व्याहृतयश्च एवमन्येपि तत्तच्छाखीया बोध्याः ततः
पुरोहितो वह्निसमीपं गच्छेत ततो वेदशास्त्राभिज्ञोन्यो विप्रो भद्रासनगतमेव राजानं श्वेतछत्र इसौ वर्णौ वर्णकुंभेना
भिषिंचेत ततया ओषधीरिति सर्वौषधीनामुदकेन क्रियेत रथेतिष्ठतियजुः पाद्यकेन गंधस्योदके आब्रह्मन्निति यजुः षा
वीजानां पुष्पवतीरथर्वणामंत्रेणानुष्याणां तेनेव मंत्रेणानेकफलानां आशुः शिशान इतिसूक्तेन रत्नानां येदेवाः
पुरः सद इति कुशानामुदकेन केचित्तु कुशदूर्वायज्ञवरतेन मंत्रेण राज्ञोगानि मार्जयेदित्याहुः ततोन्यत्रमवेदीविप्रो गोरो
चनया गंधद्वारेति मंत्रेण राज्ञः शिरः कंठं च लिंपेत ततः समीचीना विप्राः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्च अनुलोमाश्चयथालाभं
गंगायमुनाद्यनेकनदीसरः कूपवतुः समुद्रनिर्झरजलपूर्णैः पूर्वादिमारभ्य नेककलशैः स्वस्वशाखीयैर्मंत्रैः शूद्रानु
लोमाश्च यस्त्वत्पक्षीमेवाभिषिंचेयुः एतस्मिन्नेव काले मातस्मुख्याश्छत्रंचामरे व्यजनानि धारयेयुः वादकाः शंखभेर्या
दीनि वादयेयुः विप्रामंत्रयाठं वेदिनस्वस्तिकं कुर्युः ततः सांवत्सरः सर्वेनकुंभमध्यआमासादित हेमकुंभोदकेकुशेर्गृ राम०
हीत्वा वह्नामारोः सुरास्त्वामभिषिंचंत्विमा इति मंत्रैरशीत्युत्तरशतैः श्लोकैरभिषिंचेन्मंत्रांते समाप्त आभिषिंचेलिवितिक्रि १२

यापदानुसारेणौकसार्द्धद्वित्रिश्लोकात्मकाद्द्येयाः सर्वमंत्रोक्ते सर्वं तत्कलशस्थे जले क्षिपेत् तेच श्लोकाः समाग्रेवक्ष्यंते ततो
राजा सुगंधितैलोद्वर्त्तनमुद्वर्तकैः स्नात्वा श्वेतोष्णीषाद्दिवस्त्री॥ शिरोधृत्वादर्शे आज्ये च प्रतिबिंबं दृष्ट्वा तद्धान्यपात्रं ससु
वर्णं ब्राह्मणाय दत्वा चंदनकुंकुमदधिदूर्वादिमंगलद्रव्याण्यालभ्य श्रीविष्णुसुवर्णादिप्रतिमायां सूर्यमंडले कृ:
तपूजे वा षोडशोपचारैः ब्राह्मणान् वस्त्रालंकारादिभिः सांवत्सरपुरोहितौ च मधुपर्कौ वस्त्रालंकारादिभिः पूजयेत्
अथ दैवज्ञः प्रागुक्तलक्षणां पट्टं ललाटे मुकुटं च मूर्ध्नि बध्नीयात् ततः पुरोधा राजानं सुमलप्रच्छन्ने रांकवैणवृषमा
र्जारतरक्षुसिंहव्याघ्रचर्मैर्बहुमूल्यवस्त्रोत्तरच्छदेनचोपरिसुखे छादितेसनेउपवेशयेत् ततो द्वारपालस्तत्रोपविष्टाय
राज्ञेऽमात्यान्पौरान्वणिजः प्रकृतीश्च क्रमेण दर्शयेत् राजा तु ग्रामवासान्राज्ञश्च सुवर्णगोजाविरत्नैरभिषेचकौ सांवत्सु
पुरोहितौ संपूज्य अग्रतः सामविदः त्रीन्विप्रांश्च तथैव संपूज्यामात्यांश्च ज्योतिर्विदः पुरोहितं विभवैः संपूज्य गोरससमोद
कादिभिः सभोजनगोवस्त्रतिलरूप्यान्नफलहेमसुपुष्पभूम्यादीनि तेभ्यो दत्वा चंदनकेसरादिभिरलंकृतो दधिदू
र्वादीनि मंगलद्रव्याण्यालभ्य सशरचापहस्तोऽग्निं प्रदक्षिणीकृत्य गुर्वादीन्नत्वा महावृषभं गां च सवत्सांए९दृशेः
स्पृशेत् ततः पुरोधाः सलक्षणां राजानं स्वमहाराजं च तत्रानाय्य ततो सर्वौषधिकलशेन याओषधीरिति संस्नाप्य
वस्त्रयुगेन सुवर्णरूप्यालंकारादिभिरलंकृतान् स्वराज्ञः पुरत आनीयाभिमंत्रयेत् तेच मंत्रा अग्रष्वशा ततो जयास्त्वे

नीति· २३ 13

मयाराजन्सकेशाद्यः प्रतिष्ठितः स्मराद्यलक्ष्म्याः पुन्नत्वे गंधर्वत्वं तथाप्सरस्त्वं यथा नराणाम यं राज्ञां तथात्वे भववादिनां यथाभवंते
नृपतिर्नित्यमेवास्त्रकृतिं तथात्वेरक्षराज्ञानेन सर्वावस्थागते हृयारण्यिशीयास्त्र्व तथास्वप्ने देवदेवेशमुपागतं तु रगान्सकलान्नुर
कृत्वयिमारोयमर्पितः अद्यप्रभृति राजात्वामग्रेणाभ्येति मन्त्रिजः अभवैयिष्यति सर्वगंधमाल्यानुलेपनैः आशीभिश्च
द्विजातीनां तथा च स्वस्तिवाचनैः रक्षां तु लोमरेंदुस्तु पूर्वेणाग्निरक्षाधिपः रक्षिरोगनयमो देवः पश्चिमेन जलाधिपः उत्तरेव
श्रवणो देवः सर्वेरक्षेत्तु सर्वतः इति ततो गजमपि रक्षिणाकर्णेदेवविदामन्त्रिते राज्ञा रोहेत तन्मंत्रास्तु गजेशास्तु ज्ञाः श्री
गज त्वं कृतो राज्ञा भवतस्य गजाग्रणीः गंधमाल्यान्नभक्ष्यैस्त्वां पूजयिष्यति पार्थिवः लोकः सदाभयं पूजां करिष्यति
यथा तव पालनीयस्त्वया राजा युद्धेध्वनि तथा गृहे तिर्यग्भावं समुत्सृज्य दिव्यभावमनुस्मर देवासुरे युगायुद्धेत्र
गजद्विरदैः कृतः रावणास्सुतः श्रीमानरिष्ठो नामवारणाः श्रीगजमनां तु यन्नेतः सर्वमेवोयति स्पृत तत्तेजस्तवनागेंद्र दिव्य
भावसमन्विते उपतिष्ठतु भद्रं ते रक्षाराजानमाहवइति अथ राजानेगजमारुह्य राजा हृद्देवं तमुपगम्यामात्यसामंतसां
वत्सरपुरोहिताद्विभिः सह महायथेन स्वपुरं परिभ्रम्य देवतायतनानि गत्वा यथाविभवं देवताः संपूज्य गजात्तूत्थं गजा
हूतदेवतैः सह गृहमागत्य गजाद्वतीर्य गजावतीर्णो रभासामाद्विभिः सह गृहान्तर्गृहं प्रविश्य तान्सर्वान्सा सत्वलोकान्यथावि रा°प° २३
भवं दानमानसत्का — नियवचोभिः सत्कृत्य कोटिलक्षामनामनतमे संवत्सरे याविप्रान्नस्ते भोजयेनानानाद्ये प्रमोभवयंसा

दक्षिणां दत्वा स्वस्तिवाचनं कारयित्वा सर्वान्विसृज्य सुहृदादियुतोऽतितृष्टमना भुंजीत इति राज्ञाभिषेकं प्रयोगः॥ ॥अ
थ पूर्वायुक्ताः शर्मवर्माद्रिगणाः यथा द्यौश्च पृथिवी च न बिभीतो न रिष्यतः एवा मे प्राण मा बिभेः १ यथाहश्च
रात्री च न बिभीतो न रिष्यतः एवा मे २ यथा सूर्यश्च चन्द्रश्च ३ एवा मे ३ यथा ब्रह्म च क्षत्रं च यथा सत्यं चानृतं च यथा
भूतं च भव्यं च ६ मा प्राणापानौ मृत्यो मा यातं स्वाहा द्यावापृथिवी उपश्रुत्या मा सूर्य चक्षुषा मा याहि अग्ने वैश्वा
नर विश्वैर्मा देवैः पाहि विश्वम्भर विश्वेन मा भरसा पाहि ५ ३ ओजोऽस्योजो मे दाः स्वाहा सहोऽसि सहो मे दाः बलमसि
बलं मे दाः आयुरस्यायुर्मे दाः श्रोत्रमसि श्रोत्रं मे चक्षुरसि चक्षुर्मे दाः परिपाणमसि परिपाणं मे दाः ७ तमु
मेव जरिमन्वर्धता वयमेममग्ने स्मत्यवादितिषुः शतयोमा ते वृश्चन्नमसताउपस्थे मित्र एनं मियात्यात्वं हसः अमि
त्र एनं वरुणो मारिषा दृग्गण मरुतः संविदानो तदग्निर्होता वयुनानि विद्वान्विश्वा देवानां जनिमा विवक्ति
त्वमीशिषे यद्भूतं ये जाता उत वा ये जनित्वाः मेमं प्राणो हासीन्मो अपानो मेमं मित्रा वधिषुर्मो अमित्राः द्यौष्ट्वा
पिता पृथिवी माता जरा मृत्युं कृणुतां संविदाने यथा जीवा अदितेरुपस्थे प्राणापानाभ्यां गुपितः शतं हिमाः इमम
ग्न आयुषे वर्चसे नय प्रियं रेतो वरुण मित्र राजन् मातेवास्मा अदिते शर्म यच्छ विश्वे देवा जरदष्टिर्यथासत अक्षीभ्यां ते नासि
काभ्यां कर्णाभ्यां छुबुकादधि यक्ष्मं शीर्षण्यं मस्तिष्काज्जिह्वाया विवृहामि ते ग्रीवाभ्यस्त उष्णिहाभ्यः कीकसाभ्यो अनू

नीति० २५ क्यात् यक्ष्मं दोषण्यमंसाभ्यां बाहुभ्यां विवृहामि ते २ हृदयात्ते परि क्लोम्नो हलीक्ष्णात्पार्श्वाभ्यां यक्ष्मं मतस्नाभ्यां प्लीह्नो
यक्नस्ते विवृहामसि आन्त्रेभ्यस्ते गुदाभ्यो वनिष्ठोरुदरादधि यक्ष्मं कुक्षिभ्यां प्लाशेर्नाभ्या विवृहामि ते ऊरुभ्यां ते अष्ठीवद्भ्यां पा
14 र्ष्णिभ्यां प्रपदाभ्यां यक्ष्मं भसद्यं श्रोणिभ्यां भासदं भंससो विवृहामि ते अस्थिभ्यस्ते मज्जभ्यः स्नावभ्यो धमनिभ्यः यक्ष्मं
पाणिभ्यामङ्गुलिभ्यो नखेभ्यो विवृहामि ते ६ अङ्गेअङ्गे लोम्निलोम्नि यस्ते पर्वणिपर्वणि यक्ष्मं त्वचस्यं ते वयं कश्यपस्य
वीबर्हेण विष्वञ्चं विवृहामसि ७ मुञ्चामि त्वा हविषा जीवनाय कमज्ञातयक्ष्मादुत राजयक्ष्मात् ग्राहिर्जग्राह यद्येतदेनं त
स्या इन्द्राग्नी प्र मुमुक्तमेनं १ यदि क्षितायुर्यदि वा परेतो यदि मृत्योरन्तिकं नीत एव तमाहरामि निर्ऋतेरुपस्थादस्पार्षमे
नं शतशारदाय २ सहस्राक्षेण शतवीर्येण शतायुषा हविषाहार्षमेनं इन्द्रो यथैनं शरदो नयात्यति विश्वस्य दुरित
स्य पारं ३ शतं जीव शरदो वर्धमानः शतं हेमन्ताञ्छतमु वसन्तान् शतमिन्द्राग्नी सविता बृहस्पतिः शतायुषा
हार्षमेनं प्रविशतं प्राणापानावनड्वाहाविव व्रजं व्यन्ये यन्तु मृत्यवो यानाहुरितरान्छतं ५ इहैव स्तं प्राणापानौ माप गा
तमितो युवं शरीरमस्याङ्गानि जरसे वहतं पुनः जरायै त्वा परि ददामि जरायै नि धुवामि त्वा जरा त्वा भद्रा नेष्ट व्यन्ये यन्तु मृ
त्यवो यानाहुरितरान्छतं उत देवा अवहितं देवा उन्नयथा पुनः उतागश्चक्रुषं देवा देवा जीवयथा पुनः द्वाविमौ वातौ राम०
वात आ सिन्धोरा परावतः दक्षं ते अन्य आवातु व्यन्यो वातु यद्रपः आ वात वाहि भेषजं वि वात वाहि यद्रपः त्वं हि विश्वभेषज २५

देवानां हृत्तईयसे त्रायंतामिमं देवा त्रायतां मरुतां गणाः त्रायंतां विश्वाभूतानि यथायम॰ याअ्सत आत्वागमं शंताति
भिरथो अरिष्टताभिः दक्षं त उग्रमाभारिषं परायक्ष्मं सुवामि ते अयं मे हस्तो भगवानमेयं मे भगवत्तरः अयं मे विश्वभेष
जोयं शिवभिमर्शनः हस्ताभ्यां दशशाखाभ्यां जिह्वा वाचः पुरोगवी अनामयित्नुभ्यां हस्ताभ्यां ताभ्यां त्वाभिमृशामसि आ
वतस्त आवतः परावतस्त आवतः इहैव भव मानुगा मा पूर्वाननुगाः पुत्रेन सुवध्नामि ते दृढं पस्त्यामिषेह पुरुषः स्वोयहरणे
ननः उन्मो वनप्रोचने उम वा चाव वादामि ते यद्दुदुहित्तरो पिशोशि द्वियेपुंसो अविंत्त उन्मोयदेन सोमात कृतो छेषे पितृ
कृतात्वयत उन्मोयन्नेमातायन्ने पिता ज्ञातिभिर्ज्ञातावसत्त्ततः मृत्युकस्त्वं वस्त्वभेषजं तेन रश्मिं कृणोमि त्वा इहैवधियुरुषस
र्वेणामनसासहहृतो यमस्य मानुगामधिजीवः पुराइहि अनुहूतपुनरेहि विद्वानुस्यनयथः आरोहणमाक्रमणं जी
वतो जीवतोयनं माविभेनेमरिष्यसि जरदष्टिं कृणोमि त्वा निरवोचमहं यक्ष्ममंगेभ्योगज्वरं तव अंगभेदो अंगात्व
तेयश्च ते हृदयामयः यक्ष्मं श्येनइव प्रापप्त वाचासाढः परस्तरां अबोधि बोधप्रतीबोधावस्वप्नोयश्च जागृविः तौ ते
प्राणस्य गोप्तारौ दिवानक्तं च जागृतां अयमग्निरुपसद्य इह सूर्यं उदेतु ते उदेहि मृत्योर्गंभीरात्कृष्णाच्चित्तमसस्परि
नमो यमाय नमो अस्तु मृत्यवे नमः पितृभ्य उतये नयंति उत्पारणस्य यो वेद तमग्निं पुरोदधस्मा अरिष्टतातये
ऐतु प्राण ऐतु मन ऐतु चक्षुरथो बलं शरीरमस्य संविदां तत्पद्भ्यां प्रतितिष्ठतु प्राणेनाग्ने सत्ता तन्तु धातः प्राणेन सं

नीति० दितः प्राणोनतिष्ठतो मुखं संसर्यं देवा अजयत् आयुषायुः कृतां जीवायुष्मान् जीव मा मृथाः प्राणेनात्मतां जीवा मा मृत्योरुदका
१५ वशं देवानो नितिरि तिनिधिं समिद्धान्नविं दतयथिभिर्देवयानैः आयोद्दिरणायेजगत् पुष्टिवह्विज्ञितास्कारद्दृंतुन्निष्टतास्त्विह
द्विः कीन्नाकास्वान्समुद्रो वीनव्रथ्रां वीन्नेष्यावीत्मातष्ठन वीन्मृत्योनु गोस्तनकल्पयामिते ज्यप्रियंयतिप्रंतयुवानमा
हृतोवधं आगन्मविश्वतोनमोदीर्घमायुः कृणोतु मे अंतकाय मृत्यवे नमः प्राणापाना इहतेरं मंतां हायमत्तपुरुषः सहा
सुनासूर्यरथ भागो अमृतस्य लोके उदेनं भगो अग्रभीदुदेनं सोमो अ मानूदुदेनं मरुतो देवा उदीग्नी स्वस्तये इहतेसुरि
हमाराणाइहायुरिहतेमनः उत्वानिर्ऋत्याः पाशेभ्यो दैव्यावाचाभरामसि उत्क्रामात पुरुषमावपत्था मृत्योः षड्विशमव
मुञ्चमानः माछित्था अस्माल्लोकादग्नेः सूर्यस्यसंदृशः तुभ्यंवातः पवतां मातरिश्वा तुभ्यं वर्षन्त्वमृतान्यापः सूर्यस्तेतन्वे
शंतपातित्वां मृत्युर्दयतां मा प्रमेष्ठाः उद्यानंते पुरुषनावयानं जीवातुंते दक्षतातिं कृणोमि आहि रोहमममृतं सुखं
रथमथजिर्विर्विदथमावदासि मातेमनस्तत्रगान्माति रोभूत्माजी वेभ्यः प्रमदो मानुगाः पितॄन् विश्वेदेवा अभिरक्षन्तु ले
हेमागतानामादीधीथायेनयंतिपरावतं ७ आरोहतमसोज्योतिरेत्वाते हस्ते हस्तरभामहे एपामद्यत्वामाशबलश्च प्र
षितोयमस्यायौ पथिरक्षीश्वानो अर्वाडेहिमाविदीधोमात्रतिष्ठः परा मनामेतं यंध्या मनुगामीमएषयेनपूर्वं नयथं राम०
तंब्रवीमि तम एत पुरुषमाप्रपत्थाभयं परस्तादभयंते अर्वाकू। १०। द्वियदाः रुंतुलाग्रयोयेअएस्तारहतुलामनु १५

ण्या ३ यमिंधते वैश्वानरो रक्षतु जातवेदाः दिव्यस्त्वा मा प्रधाग्विद्युता सहः मा त्वा क्रव्यादभिमंस्तारात्संकसुकाच्चर रक्षतु त्वा
द्यौ रक्षतु पृथिवी सूर्यश्च त्वा रक्षतां चंद्रमाश्च अंतरिक्षं रक्षतु देवहेत्याः बोधश्च त्वा प्रतीबोधश्च रक्षतामस्वप्नश्च त्वान
वद्राणश्च रक्षतां गोपायंश्च त्वा जागृविश्च रक्षतां ते त्वा रक्षंतु ते त्वा गोपायंतु तेभ्यो नमस्तेभ्यः स्वाहा जीवेभ्यस्त्वा स
मुदे वायुरिंद्रो धाता दधातु सविता त्रायमाणः मा त्वा प्राणो बलं हासीदसुं ते नु ह्वयामसि मा त्वा जंभः संहनुर्मा
तमो विदन्मा जिह्वा बर्हिः प्रमयुः कथा स्याः उत्त्वादित्या वसवो भरंतूदिंद्राग्नी स्वस्तये उत्त्वा द्यौरुत्पृथिव्युत्प्रजापतिरग्र
भीत उत्त्वा मृत्योरोषधयः सोमराज्ञीरपीपरन् अयं देवा इहैवास्त्वयं मामुत्र गादितः इमं सहस्रवीर्येण मृत्यो
रुत्पारयामसि उत्त्वा मृत्योरपीपरं सं धमंतु वयोधसः मा त्वा व्यस्तकेश्यो मा त्वाघरुदो रुदन् आहार्षमविदं त्वा पुन
रागाः पुनर्णवः सर्वांग सर्वं ते चक्षुः सर्वमायुश्च ते विदन् व्यवात्ते ज्योतिरभूदप त्वत्तमो अक्रमीत अप त्व
न्मृत्युं निर्ऋतिमप यक्ष्मं नि दध्मसि आरभस्वेमाममृतस्य श्नुष्टिमच्छिद्यमाना जरदष्टिरस्तु ते असुं त आयुः पुनरा
भरामि रजस्तमो मोप गा मा प्रमेष्ठाः जीवतां ज्योतिरभ्येह्यर्वाङा त्वा हरामि शतशारदाय अवमुंचन्मृत्युपाशान
शस्तिं द्राघीय आयुः प्रतरं ते दधामि वातात्ते प्राणमविदं सूर्याच्चक्षुरहं तव यत्ते मनस्त्वयि तद्धारयामि सं वित्स्वां
गैर्वद जिह्वयालपन् प्राणेन त्वा द्विपदां चतुष्पदामग्निमिव जातमभि संधमामि नमस्ते मृत्यो चक्षुषे नमः

नीति० प्राणायतेकरनू अयंजीवतुमामृतेयंसमीरयामसि कृणोम्यस्मैभेषजंमृत्योमापुरुषंवधीः जीवलांनघारिषांजीवंतीमो
१६ षधीमहं त्रायमाणांसहमानांसहस्वतीमिहहुवेस्मा अरिष्टतातये अभिब्रूहिमारभथाःसृजेमंतवैवसंछर्वंहाया
16 इहायमस्तुभवाशर्वौमृडतंशर्मयछतमपसिध्यदुरितंधत्तमायुः अस्मैमृत्यो अधिब्रूहिमंदयस्वोदितोयमेतु अरिष्टःस
र्वांगःसुश्रुज्जरसाशतहायनआत्मनाभुजमश्नुतां देवानांहेतिःपरित्वावृणक्तुपारयामित्वाजरसःउत्वामृत्योरपी
परं आरादग्निंक्रव्यादंनिरूहंजीवातवेतेपरिधिंदधामि यत्तेनियानंरजसंमृत्योअनवधृष्यं पथइमंतस्माद्रक्षं
तोब्रह्मास्मैवर्मकृण्मसि १ कृणोमितेप्राणापानौजरांमृत्युंदीर्घमायुःस्वस्ति वैवस्वतेनप्रहितान्यमदूतांश्चरतोप
सेधामिसर्वान् आराद्रातिंनिर्ऋतिंपरोग्राहिंक्रव्यादःपिशाचान् रक्षोयत्सर्वंदुर्भूतंतत्तमइवापहन्मसि अग्ने
ष्टेप्राणममृतादायुष्मतोवन्वेजातवेदसः यथानरिष्याअमृतःसजूरसस्तत्तेकृणोमितदुतेसमृध्यतां शिवेतेस्तांद्या
वापृथिवीअसंतापेअभिश्रियौ शंतेसूर्यआतपतुशंवातोवातुतेहृदे शिवाअभिक्षरंतुत्वापोदिव्याःपयस्व
तीः शिवास्तेसंत्वोषधयउत्वाहार्षमधरस्याउत्तरांपृथिवीमभि तत्रत्वादित्यौरक्षतांसूर्याचंद्रमसावुभा यत्तेवा
सःपरिधानंयान्नीविंकृणुषेत्वं शिवंतेतन्वे २ तत्कृण्मःसंस्पर्शेद्रूक्ष्णमस्तुते यत्क्षुरेणमर्चयतासुतेजसावप्ता राम०
वपसिकेशश्मश्रुशुभंमुखंमानआयुःप्रमोषीः शिवौतेस्तांव्रीहियवाववलासावदोमधौ एतौयक्ष्मंविबाधेतए १६

तौ मुंचतो ऽंहसः यदश्नासि यत्पिबसि धान्यं कृष्याः पयः यदाद्यं यदनाद्यं सर्वं ते अन्नमविषं कृणोमि अह्ने च त्वा रात्र
ये चोभाभ्यां परि दद्मसि अरायेभ्यो जिघत्सुभ्य इमं मे परि रक्षथः शतं ते ऽयुतं हायनान्द्वे युगे त्रीणि चत्वारि कृण्मः इंद्रा
ग्नी विश्वे देवास्ते ऽनु मन्यंतामहृणीयमानाः शरदे त्वा हेमंताय वसंताय ग्रीष्माय परि दद्मसि वर्षाणि तुभ्यं स्योनानि
येषु वर्द्धंत ओषधीः मृत्युरीशे द्विपदां मृत्युरीशे चतुष्पदः तस्मात्वां मृत्योर्गोपतेरुद्भरामि स मा बिभेः सो ऽरिष्ट न मरिष्य
सि न मरिष्यसि मा बिभेः न वै तत्र म्रियंते नो यंत्यधमं तमः सर्वो वै तत्र जीवति गौरश्वः पुरुषः पशुः यत्रेदं ब्रह्म क्रि
यते परिधिर्जीवनाय कं परि त्वा पातु समानेभ्यो ऽभिचारात्सबंधुभ्यः अमम्रिर्भवामृतो ऽतिजीवो मा ते हासिषुरस
वः शरीरं ये मृत्यव एकशतं या नाष्ट्रा अतितार्याः मुंचंतु तस्मात्त्वां देवा अग्नेर्वैश्वानरादधि अग्नेः शरीरमसि पा
रयिष्णू रक्षोहासि सपत्नहा अथो अमीवचातनः पूतुद्रुर्नाम भेषजं प्राणाय नमो यस्य सर्वमिदं वशे यो भूतः स
र्वस्येश्वरो यस्मिन्सर्वं प्रतिष्ठितं नमस्ते प्राण क्रंदाय नमस्ते स्तनयित्नवे नमस्ते प्राण विद्युते नमस्ते प्राण वर्षते य
त्प्राण स्तनयित्नुनाभिक्रंदत्योषधीः प्रवीयंते गर्भान्दधते ऽथो बह्वीर्विजायंते यत्प्राण ऋतावागते ऽभिक्रंदत्यो
षधीः सर्वं तदा प्रमोदते यत्किंच भूम्यामधि यदा प्राणो अभ्यवर्षीद्वर्षेण पृथिवीं महीं पशवस्तत्प्रमोदंते महो
वै नो भविष्यति अभिवृष्टा ओषधयः प्राणेन समवादिरन् आयुर्वै नः प्रातीतरः सर्वा नः सुरभीरकः नमस्ते अ

नौति० १७

स्वापते नमो ऽस्तु स्वपते नमस्ते प्राण तिष्ठत आसीनायोत ते नमः नमस्ते प्राण प्राणते नमो अस्त्वपानते पराचीनाय ते न
मः प्रतीचीनाय ते नमः सर्वस्मै त इदं नमः या ते प्राण प्रिया तनूर्यो ते प्राण प्रेयसी। अथो यद्भेषजं तव तस्य नो धेहि जीवसे प्रा
णः प्रजा अनु वस्ते पिता पुत्रमिव प्रियं प्राणो ह सर्वस्येश्वरो यच्च प्राणति यच्च न प्राणो मृत्युः प्राणस्तक्मा प्राणं देवा
उपासते प्राणो ह सत्यवादिनमुत्तमे लोक आ दधत्। प्राणो विराट् प्राणो देष्ट्री प्राणं सर्व उपासते प्राणो ह सूर्यश्चन्द्रमा
ः प्राणमाहुः प्रजापतिं प्राणापानौ व्रीहियवावनड्वान्प्राण उच्यते यवे ह प्राण आहितो अपानो व्रीहिरुच्यते अपान
ति प्राणति पुरुषो गर्भे अन्तरा यदा त्वं प्राण जिन्वस्यथ स जायते पुनः प्राणमाहुर्मातरिश्वानं वातो ह प्राण उच्यते प्राणे
ह भूतं भव्यं च प्राणे सर्वं प्रतिष्ठितं आथर्वणीराङ्गिरसीर्दैवीर्मनुष्यजा उत ओषधयः प्रजायन्ते यदा त्वं प्राण जिन्वसि
यदा प्राणो अभ्यवर्षीद्वर्षेण पृथिवीं महीं ओषधयः प्रजायन्तेथो याः काश्च वीरुधः यस्ते प्राणेदं वेद यस्मिंश्चासि प्रतिष्ठि
तः सर्वे तस्मै बलिं हरानमुष्मिंल्लोकमुष्मिंल्लोक उत्तमे यथा प्राण बलिहृतस्तुभ्यं सर्वाः प्रजा इमाः एवा बलिं हरान्यस्त्वा
शृणवत्सुश्रवः अन्तर्गर्भश्चरति देवतास्वाभूतो भूतः स उ जायते पुनः स भूतो भव्यं भविष्यत्पिता पुत्रं प्र विवेशा श
चीभिः एकं पादं नोत्खिदति सलिलाद्धंस उच्चरत् यदङ्ग स तमुत्खिदेन्नैवाद्य न श्वः स्यान्न रात्री नाहः स्यान्न व्युच्छेत्कदाचन राम०
अष्टाचक्रं वर्तत एकनेमि सहस्राक्षरं प्र पुरो नि पश्चात् अर्धेन विश्वं भुवनं जजान यदस्यार्धं कतमः स केतुः यो अ १०

णविश्वजन्मन ईशे विश्वस्य चेष्टतः अन्येषु क्षिप्रधन्वने तस्मै प्राण नमोस्तु ते यो अस्य सर्वजन्मन ईशे सर्वस्य चेष्टतः अ
तन्द्रो ब्रह्मणा धीरः प्राणो मानु तिष्ठतु ऊर्ध्वः सुप्तेषु जागार ननु तिर्यङ् न पद्यते न सुप्तमस्य सुप्तेष्वनु शुश्राव कश्च
न प्राण मा मत्पर्यावृतो न मदन्यो भविष्यसि अपां गर्भमिव जीवसे प्राण बध्नामि त्वा मयि॥ ॥इत्यायुष्यगणः॥
॥२५॥ ॥विषासहिं सहमानं सासहानं सहीयांसं सहमानं सहोजितं स्वर्जितं गोजितं संधनाजितं ईड्यं नाम ह्व इन्द्रमायुष्मा
न्भूयासं विशासहिमिति समपूर्णाः पुनः ईड्यं नाम ह्व इन्द्रं प्रियो देवानां भूयासं विशासहिं ईड्यं ह्व इन्द्रं प्रियः प्रजानां विशा·
ईड्यं· ह्व इन्द्रं प्रियः पशूनां विशा· ईड्यं· ह्व इन्द्रं प्रियः समानानां· उदिह्युदिहि सूर्य वर्चसा माभ्युदिहि द्विषंश्च मह्यं रध्यतु मा
चाहं द्विषते रधं तवेद्विष्णो बहुधा वीर्याणि त्वं नः पृणीहि पशुभिर्विश्वरूपैः सुधायां मा धेहि परमे व्योमन् उदिह्यु
दि· पो यांश्च पश्यामि यांश्च न तेषु मा सुमतिं कृधि तवे· त्वं न· प्र· मा त्वा दभन्सलिले अप्स्व १ न्तर्ये पाशिन उपतिष्ठन्त्यत्र
हित्वाशस्तिं दिवमारुक्ष एतां स नो मृड सुमतौ ते स्याम तवेद्वि· त्वं नः त्वं न इन्द्र महते सौभगायादब्धेभिः परि पाह्यक्तु
भिस्तवे· त्वं नः त्वं न इन्द्रोतिभिः शिवाभिः शंतमो भव आरोहं स्त्रिदिवं दिवो गृणानः सोमपीतये प्रियधामा स्वस्तये
तवे· त्वं न त्वमिन्द्रासि विश्वजित्सर्ववित्पुरुहूतस्त्वमिन्द्र त्वमिन्द्रेमं सुहवं स्तोममेरयस्व स नो मृड सुमतौ ते स्याम तवेद्वि· त्वं न·
प्र· अदब्धो दिवि पृथिव्यामुतासि न त आपुर्महिमानमन्तरिक्षे अदब्धेन ब्रह्मणा वावृधानः स त्वं न इन्द्र दिवि शर्म य

नीति· रा
१८
18

छन्नवेद्धि त्वंनः यात इंद्र तनूरप्सु याः पृथिव्यायां तस्यो या तइंद्र यवमाने स्वर्विदिये इंद्र तन्वं न्तरिक्षं व्यापिथ तया न इंद्र तन्वा शर्मयं
छन्नवेद्धि त्वं नः त्वामिंद्र ब्रह्मणा वर्धयंतः सत्रं निषेदुः ऋषयो नाधमानास्तवेद्धि त्वं न त्वतत त्वं परमे रणं सहस्रधार्थं स्वरिः
द्गन्नवेद्धि २५ त्वं नः त्वं रक्षसे प्रदिश अनुतस्य त्वा शोविया तमसि विभासि त्वमिमा विश्वा सुवनानीति ६ स कृतस्य पथा
मन्वेषि विद्वांस्तवो त्वं नः १० पंच भिः यराउ तयस्य कया वाउ शक्तिमे सुष्टिमेवाधमानस्तवेद्धि त्वं नः ७ त्वमिंद्र स्त्वमहेंद्र
स्त्व लोकस्त्वं प्रजा यतेः तुभ्यं यज्ञो वि तायते तुभ्यं जिद्धति जिह्वतस्तवेद्धि १ त्वं नः ८ असति सत्प्रतिष्ठितं सति भूतं प्र
तिष्ठितं भूतं ह भव्य आहितं भव्यं भूते प्रतिष्ठितं तवेद्धि त्वं न शुक्रोहि परपभिर्ध्वि खहूपैः सुधायां माधेहि परमे व्योमन्
न शुक्रोसि भ्राजोसि सयथा त्वं भ्राजता भ्राजोस्येवाहं भ्राजता भ्रा ज्यासं रुचिरसि रोचोसि रोचोसि यथा त्वं रुच्यारो
चोस्येवाहं पशुभिश्च ब्राह्मणवर्चसेन च रुचिषीय उद्यते नम उदायते नम उदिताय नमः विराजे नमः स्वराजे नमः
सम्राजे नमः अस्तंयते नमोस्तमेष्यते नमोस्तमिताय नमः विराजे नमः स्वराजे नमः सम्राजे नमः उदगादयमादि
त्यो विश्वेन तपसा सह सयत्नान्मह्यं रंधयन्मा चाहं द्विषते रधं तेरधं तवेद्धि त्वं नः आदित्य नावमारुक्षः शतारित्रां स्वस्तये
अहर्मात्यपीपरो रात्रिं सत्रातिपारय सूर्य नावमारुक्षः शतारित्रां स्वस्तये रात्रिमात्यपीपरोहः सत्रातिपारय प्रजावते राम·
रावृतो ब्रह्मणा वर्मणाहं कश्यपस्य ज्योतिषा वर्चसा च जरदृष्टिः कृतवीर्यो विहायाः सहस्रायुः सुकृतश्चरेयं परीवृतो ब्रह्म १८

णावर्मणा हक स्पप स्प ज्योतिषा वर्चसा वज्र स्तृणि । कृत वीर्यो वि ह्वयाः सहस्राय ः सुकृत स्थ्रोर्येय यशीह्व तो ब्रह्मणा मा मा प्रा
पनिषद्यो देव्यायामातुषीरवसश्चावधाय अतेनगुप्तक्रअतुश्चसर्वैर्मं तेनगुप्तोभक्षेनयाहं मामाप्रायसापमामेतत्तम
त्पुरंतईदेहसलिलेतवावः अग्निमागोप्तापरियातुविश्वतउग्रस्सूर्यो नुदतांमस्तुयाशात गुरुह्तीरुशसःपवित्ताक्र
वाःसहस्त्रप्राणामप्यायतेनो आयुष्यगणाः अथसर्वस्यगणाः येत्रिसप्ताःपरियंतिविश्वारूपाणिविभ्रतःवाचस्पति
र्वलातेषांतन्वोअद्यदधातुमे पुनरेहिवाचस्पतेदेवेनमनसासह वसोष्पतेनिरमयमय्येवास्तुमयिश्रुतं इहैवाभि
वितनूतेआर्त्नीइवज्यया वाचस्पतिर्नियच्छतुमय्येव उपहूतोवाचस्पतिरुपास्मान्वाचस्पतिर्ह्वयतां संश्रुतेनगमे
महिमाश्रुतेनविराधिषि अस्मिन्वसुवसवोधारयंत्विंद्रःपूषावरुणोमित्रोअग्निः इममादित्याउतविश्वेचदेवा
उत्तरस्मिन्ज्योतिषिधारयंतु अस्यदेवाःप्रदिशिज्योतिरस्तुसूर्योअग्निरुतवाहिरण्यं सपत्नाअस्मदधरेभवं
तूत्तमंनाकमधिरोहयेमं येनेन्द्रायसमभरःपयांस्युत्तमेनब्रह्मणाजातवेदः तेनत्वमग्नइहवर्धयेमंसजातानांश्रै
ष्ठ्यआधेह्येनं ऐषांयज्ञमुतवर्चोददेहंरायस्पोषमुतचित्तान्यग्ने सपत्नाअस्मद्येम प्रातरग्निंप्रातरिंद्रंहवाम
हेसप्तअवथमायोद्वितीयायोहुवेमस्तन्वहुवामहे उतोदितोमघवन् अस्मिन्नवेलेनावयंचसुश्विरंभगंमे दिवोष
हृत्तिवर्चसंप्रथतोवृहद्यशोअदितिसायस्तन्वःसंवभूव तत्त्वंवसमहर्मंत्यमेतद्विश्वेदेवाअदितिःसजोषाःमित्रावरुणा

नीति
२५

19

इंद्रो रुद्रश्चैवैतन्नु देवासो विश्वधायसस्ते मां जिन्वंतु वर्चसा येन हस्ती वर्चसा संबभूव येन राजा मनुष्येष्वप्स्वंतः येन देवा देवता
मग्र आयं तेन मामद्य वर्चसाग्ने वर्चस्विनं कृणु यत्ते वर्चो जातवेदो बृहद्भवत्याहुतेः यावत्सूर्यस्य वर्च आसुरस्य च ह
स्तिनः तावन्मे अश्विना वर्च आधत्तां पुष्करस्रजा यावच्चतस्रः प्रदिशश्चक्षुर्यावत्समश्नुते तावत्समैत्विंद्रियं मयित
द्धस्तिवर्चसं हस्ती मृगाणां सुषदामतिष्ठावान्बभूव हि तस्य भगेन वर्चसाभिषिंचामि मामहं हव्यासृजत या पृ
को स्विरश्नौ ब्राह्मणेषु संया इंद्रिया देवा सा न ऐतु वर्चसा यशो हविर्वर्द्धतामिंद्रजूतं सहस्रवीर्यं सुभृतं सहस्कृतं यः प्र
सर्स्राणमनु दीर्घाय चक्षसे हविष्मंतं मा वर्धय ज्येष्ठतातये अच्छा म इंद्रं यशसं यशोभिर्यशस्विनं नमसाना विधेम स
नो रास्व राष्ट्रमिंद्रजूतं तेन स्यते रातौ यशसस्याम यशा इंद्रो यशाः सोमो अजायत यशा विश्वस्य भूतस्याहमस्मि यशस्त
मः यशसं मेंद्रो मघवान्कृणोतु यशसं द्यावापृथिवी उभे इमे यशसं मा देवः सविता कृणोतु प्रियो दातुर्दक्षिणा
या इह स्यामयशो इंद्रो द्यावापृथिव्यो यशसा स्या नृ यथा य ३ ओषधीषु विप्सती एवा विश्वेषु देवेषु यशसः स्याम यशा
इंद्रो यशा अग्निर्गिरा वसारात्पुष्टिरत्यमोषु यययशः सुरायां सिच्यमानायां कीलाले मधु तन्मये अश्विना सारघेण
मामधुनाक्तं शुभस्पती यथा मर्गस्वतो यावसा वहासि जनो अनु अपि वर्चो अयाय यशो यथायसस्य पयस्य यः तन्मयि राम०
प्रजापतिर्दिवि द्यामिव दृंहतु यथा सोमः प्रातःसवने अश्विनोर्भवति प्रियः एवा मे अश्विना वर्च आत्मनि ध्रियतां यथा सो २५

मोहूतीये सवने रुद्रा गमो भवति प्रियः एवा प्र रुद्राणामेव वर्चे आत्मनि ध्रियतो यथा सोम स्तृतीये सवन आभूशा भवति प्रियः एवा
मे अभवो वर्वै स्रुम्नियतो यशिशिरिषुयर्वै तेषु गोष्ठ स्वृषुयन्मधु सुरायां सिच्यमानानां यापन्नं च मधु तन्मायि अश्विनासार
घेण वा मधुनांग शुभस्पती यथा वर्चस्वतीं वाचमावदानि जनां अनु स्तनयित्नुस्तेवाकू प्रजापतेर्वृषास्मि कृपास्ति
मस्यो द्विविता पशव उपजीवंति सर्वं तेनो शेषमसृजं पिपर्त्ति पृथिवीं रुशंतारि देगर्भा द्यौः काषा विद्युत प्रकयो सप्रत्नमे मधु
मानु भवति मधुमद्स्याहार्यं भवति मधुमती लोकानुज्जयति य एवं वेद यद्दीक्षेस्तयजति प्रजापतिरेवतत्। प्रजाभ्य
प्रादुर्भवति तस्मात्सावीनो यवीतस्तिष्ट्या जायते तु मा बुध्यस्वेति अथैनं प्रजा अनुप्रजायेन वा सुरायेनाक्रा अभ्यसिति वि
ध्यते य एवं वेद यच्च वर्चो अमधु सुरायां च यदाहितं यद्द्रोकुश्चितावर्चस्तेन मावर्चसावते येन महानघ्न्यो जघनमश्विना
येन वा सुरायेनाक्रा अभ्यसिच्यते तेन मावर्चसावतं यो निधो दीदयद्दश्वांतर्यां विप्रा सईलते अध्वरेषु अयानयन्मधुम
तीरयो दायाभितं ह्वो वाग्धेवीर्यावानऋद्भमहे हस्येतमा भंतेनुहृषिमयो ह्यस्मियो भद्रो रावनस्तनु द्रवामि आस्ये ब्रास्मः
णास्तयना हरत्ववार्श्चो रुद्रजेतायः अयं मो अग्नियर्यंतु पूषन्मती हेतं श्वसुरो देवरश्वाशं ते हिरण्यं शमुश्त्वायः
शामेधिर्भवतु शं युगस्य तार्मे शतेन आयः शतपवित्रा भवंतु संयन्मातंन्त्व १ संस्पद्दस्व वर्चस्यगराः समाप्तः॥ ॥ अमःपा
रे एहाक्ष स्त्रिषयानिर्जरायकृता सोजरायुभिर्वीमाक्रामयिव्या यामस्यथा यो यरियं थितो विसृज्येतु कृतमी पिनाकः

नीति
२०

मित्रविभ्रतो विश्वकृपुनर्भुवामनो ऽग्नत मरुद्गु अग्यावेयनेवहृवः ममवेकं नार्भका अभिदाधृशुः वेगोरक्षस्वाभिनोमामरुद्ग्र
द्यायवः प्रौरौ प्रस्फुरे तेवहृतेश्वसानोग्रहात इंद्रा एयेतु प्रथमा उता मुषितापुरः याते नेंद्रा पूषरागादितिः पातु मरुतः अ
यो न यातिसिंधवः सप्तयाते नयातु नो विष्णुरुत द्यौः पातनो द्यावापृथिवी अभिष्टये पातु ग्रावा वायातु नो मा नो अंहसः पातु नो
देवी सुभगा सरस्वती यात्वग्निः शिवा ये अस्य यायकः पातनो देवाश्विना शुभस्पती उषा मा नक्तोत न उरुष्यतां अयं नया
दृभिरुती गयस्य चिदित्वत्वए देवदेव सर्वतातये त्वष्टा मे दैव्यं वचः पर्जन्यो ब्रह्मणस्पतिः पुत्रैर्भ्रातृभिरदितिर्नु पातु नो दुस्तरं त्रा
यमाणो रुहः येन मो मादितिः पथामित्रावा यन्त्यद्रुहः तेना नो ऽवसागहि येन सोम साहन्त्यासुरान् रंधयासि नः तेना नो अति वो
चतास येन देवा असुराणामोजांस्यवृणीध्वं तेना नः शर्मयच्छथा यथा नूनं जिवुनामसं तं यशिशस्वते श्ववायदि श्वयस्यसं
यथा मां कामिन्यसो यथा मा नापगा असः नमो देववधेभ्यो राजवधेभ्यः अथो ये विश्यानां वधास्तेभ्यो मृत्यो नमो ऽस्तु ते
नमस्ते अधिवाकाय परावाकाय ते नमः सुमत्यै मृत्यो ते नमो दुर्मत्यै त इदं नमः नमस्ते यातुधानेभ्यो नमस्ते भेषजेभ्यः नमस्
ते मृत्यो मूलेभ्यो ब्राह्मणेभ्य इदं नमः अप पाप्मानं विहायस नो अभयं सविता न कृणोतु यमेनेतासूकृतं तरिक्षं स
पूअषीणां वहहविषमयं ता अस्तु अनमित्रं नो अधरादनमित्रं न उत्तरात् इंद्रानमित्रं नः पश्चादनमित्रं पुरस्कृ रामः
धि उपप्राणात्सहस्राक्षो यक्षोशयथोरथं शतधारं विकृत्सहकद्वापि पृतो गर्द यो मोव्रा श्रीशायेयतरुप्यतु अ २०

मित्रो नो अधरो दूनमित्रं नो उत्तरात इंद्रा सामित्र नः पश्चाद् अनमित्रं पुरस्कृधि मनसे चेतसे धिय आकूतय उत चित्तये मत्यै
श्रुताय चक्षसे विधेम हविषा वयं अपानाय प्राणाय भूरिधायसे सरस्वत्या उरुव्यचे विधेम हविषा वयं मा नो मस्तुरृषयो मारो
तिश्रेतनथेवधुम्नकवोस्वा नीलशिखण्डः देवजना अश्वसेनयोस्ते छिवास्सन्तेऽस्माकं यरियन्तु वीरान मनमाहि मेदृति
सघते नवर्षीया स्वुतरोत्ते भवाय नमः सोऽस्मो नमः रुद्रः कृणोम्य स्वत्रास्मस्यद्य विषा नयतु आयंधनो अद्रा विवा
षा भ्यो वधा द्विश्वे देवा मरुतो विश्ववेदसः अग्नीषोमा वरुणः पूतदक्षा वातापर्जन्ययोः सुमतौ स्याम हः बृहस्पति
नः स्पसू पुत्रा तारमिहः इंद्रः सुत्रामा अभयं नः कृणोत्विति विशेषः मनुष्या मास्व वातस्य वयं वियरीते १ अग्नि मंद्रे
रिंद्र हरि स्वर्मे मेद्या वाएथिवी वर्माहर्वर्मेसूर्यः वर्म न विश्वेदेवाः कृन्मा मा प्रायन्प्रती चिकाः ऐरा ग्रं बहुले विश्वे देवा नाति
विध्यंतिसर्वैतन्मे तन्वे त्रायतां सर्वतो बृहद्राणु आनुजरद्दृश्यिया सत गिरयस्ते पर्वता हिमवंतोरण्यं ते पृथिवि स्या
नन मस्तु भुवं कृष्णां रोहिणीं विश्वरूपां ध्रुवां भूमिं पृथिवीमिंद्रगुप्तां यत्ते मध्यं पृथिवि यच्च नभ्यं यास्त ऊर्जस्तन्वः संवभू
वुः तासु नो धेह्यभि नः पवस्व माता भूमिः पुत्रो अहं पृथिव्याः यास्ते प्राचीः प्रदिशो या उदीचीर्यास्ते भूमे अधराद्याश्च प
श्चात्स्योनास्ता मह्यं चरते भवंतु मा निपप्तं भुवने शिश्रियाणः १ मा नः पश्चान्मा पुरस्तान्नुदिष्ठा नराद्धरादुत स्वस्ति भूमे नो भ
व मा विदन्परिपंथिनो वरीयो यावया वधं २॥ ॥स्वस्त्ययनगणः स्वस्तिदा विशांपतिर्वृत्रहा १ आद्यशेन पर्युक्तासिक

नीति ग्रावेनन्नार्षद्‍न सेनेवोसिल्विषीम नितततममयमस्तिरयन्त्रप्राप्तोस्योबधे १ नतान्त्र्यघोरेणाु १ अभयंमित्रावरुणाः १ अभयं
२२ दृगावापृथिवी इहास्तु नो ऽविंषाग्निराणोतुदृस्तपितल्वंतमुखमथाभयं कृणाुवे प्रतीच्ःमान्ज्ञातारमाप्रारितिषृांविदेताम्बिये
91 विध्रानाउयर्यंतुमस्तु १ हतेतदूर्दमसंकुमातुस्वुयञ्छ्रिनाछिन्नेणिरा अग्निवृष्टाः क्रिराणीते यवन्त्रेद्‍तपितत्वंतमुखे
मथाभयंकृणाुतधाम्याय १ पूषमा ओसारेदृः सुत्रामा १ मेवेयथामतुगाभीम एषायेन पूर्वेत्येयथंतेयवीमि तमए
षमामयस्तामयंयस्ताद्‍मयंतेअर्वाकु १ स्वस्तिदाविशांपतिः १ नमस्तेघोषणीभ्योनमस्तेकेशिनीभ्योनमोनमस्कृत
भ्योनमः संभुञ्जतीभ्यः १ अतेराष्ट्रमिहोहितोहार्षीद्यास्तनमधोअभयंतेअभूत तस्मैतेद्यावापृथिवीरेवतीभिः का
मे३हाथाभिहशक्करीभिः १३द्‍मुच्छ्रूयोवमानं शिवेद्यावापृथिवीअभूतां अमयतत्क्षः प्रदिशाभवंतुनवेत्वाद्दि
षो अभयंनोअस्तु यतेइन्द्रमयामहेकृतिभिः ११ ॥ अभयगणः ॥ ॥मानोविदन्विव्याधिनोमोअभिव्याधिनोविदन्
आरात्शरव्याअस्मद्विषूचीरिन्द्रपातय विष्वंचोअस्मच्छरवः पतंतुयेअस्तायेचास्याः दैवीर्मनुष्येषवोममामित्रान्वि
विध्यतयोनस्तोयोअरणः सजातउतनिष्ठ्योयो अस्मां अभिदासति रुद्रः शरव्ययेतान्ममामित्रान्विविध्यतु १ पः सय
त्नोयोऽसपत्नः यश्चद्विषञ्छपातिनः देवास्तंसर्वेधूर्वंतु ब्रह्मवर्मममांतरं १ यो अद्य सेन्योवधोघायूनामुदीरते युवंतंमित्रा राम॰
वरुणावस्मद्यावयतंपरि १ इतश्चयदमुतश्चयद्वधंवरुणायावय वि महच्छर्मयच्छवरीयोयावयावधं शासइत्थामहाँअ २२

मित्रसाहो अस्तु तःनयस्पः ४ स्वस्तिदा विशां पतिः १ विनइंद्र अथमंगमयात मोयो अस्मां अभिदासतियाद्व्यायत्यः विरः
सोविमृ अश्रीयं द्दृह्य विमहः शर्म संसीतमइंद्र ब्रह्म संशितं वीर्यं २ बलं संशितं हे अमजरमस्तजिष्णु मे शाभस्ति पुरोहितः
समहमेषां राष्ट्रं स्यामि समोजो वीर्यं बलं वृश्चामि शत्रूणां बाहूननेन हविषा हं निवैयद्येतामधमं वंतु ये नः सूरिं मघवान
पृतन्यात क्षिणामि ब्रह्मणामित्रैस्हैन्वानुन्नयामिस्वानहं तीक्ष्णीयांसः परशोरग्नेस्तीक्ष्णतरा उत इंद्रस्य वज्रात्तीक्ष्णी
यांसो येषामस्मि पुरोहितः एषामहमायुधा संस्यामेषां राष्ट्रं सुवीरं वर्धयामिति एषां क्षत्रमजरमस्तु जिष्णु २ शां वि
श्वे विश्वे भवंतु देवाः उद्धर्षतां मघवन्वाजिनानि उद्वीराणां जयतामेतुघोषाः एथयो शा२ लू लयः केतुमंत उदीरतं दिवा इंद्र
ज्येष्ठा मरुतो यतु सेनया प्रेता जयता नर उग्रा वः सन्तु बाहवः तीक्ष्णेषवो बलधन्वनो हतोग्रायुधा अबलानुग्रबाहवः
अवसृष्टा परापत शरव्ये ब्रह्म संशिते जयामित्रान्प्रपद्यस्व जह्येषां वरं वरं मामीषां मोचि कश्चन त्वयामस्मो सरथमारुत
तो हर्षमाणः सो द्ग्रेशिता नीरति विशेषः एजन्मन्यस्ते मन्योविधहं नायकसहंउ नः पुष्यतिविश्वमानुषक् सात्वामह्वा
समार्य त्वया युजा वयं सहस्तेतन सहसा सहस्वता एता देवसेनाः सूर्यकेतवः सचेतस अमित्रान्नो जयंतु स्वाहा अ
वमन्युरवायतावबाहू मनोयुजा नू यराशरत्वे तेसोपरी त्रायुष्मवर्द्ध यातुधानो रयिसाक्षिपितिहेतस्मोनेहेस्तन्यदृवा
शक्रमनुष्यथ वृश्चामि शत्रूणां बाहूननेन हविषाहं इंद्रस्य गार प्रथमं नेहेस्तम अउ ने ऽपः जयंउ सत्वानाम मस्थिरोगां २

नीति० २२

92

शामेस्त्रिनानिर्हस्तः शत्रुरभिहायसन्नस्तकर्यै सेनाभिक्रध मायेत्वस्मान् समर्यर्ये इन्द्रमहतावधेन दग्ध्वेशामं गाहस्वेविविद्धि २ अ
तन्वाना आयछतो मे ततो ये च धावत निर्हस्ताः शत्रवः स्थनेन्द्रो वो द्य पराशरैः निर्हस्ताः शत्रवः स्थनौ गेषांग्लायया मसि:
यथैषशामिन्द्र वेदोस्पतशो विभजामहे परिवर्त्मानि सर्वत इन्द्रः पूषा च सस्रतुः मुह्यंत्वद्यामूः सेना अमित्राणां परस्याः
मूढा अमित्राश्चरताशीर्षाणाइ वाहयः तेषां वा अग्निमूढानामिन्द्रो हन्तु वरं ऐषुनह्य वृषाजिनं हरिणस्याभियं कृधि
पराङमित्र एषत्वर्वाची गौरुपेतु अग्निमर्यर्येत्तो अग्निमूराग्लिरभिभूः सोमो अस्पभङ्गः विश्वाः पृतनाः यथा सासेस्मावि
धेमात्रिनहीन्वारदेहहविः स्वधाक्ते मित्राय वरुणाविषयच्छताप्रजावत क्रृत्रे मधुवनेह पिवेत याधेश्यो हतिं निश्चेतिंप
पराते कृते पितेन प्रमुमुग्ध्यस्मान रमेवीरमनुहर्षत्वमुग्रमिन्द्र सखायो अनुसंरभध्वं ग्राम जितं गोजितं वज्रवाहुं जयं
तमस्या प्रमृणंतमोजसा इन्द्रो जयाति न पराजयाता अधिराजो राजसु राजयाते चर्कृत्य ईड्यो वंद्यश्चोपसद्यो नमस्यो भवेह
त्वमिन्द्राधिराजः श्रवस्युस्त्वमभिभूतिर्जनानां त्वं दैवीर्विश इमा विराजायुष्मत्क्षत्रमजरं ते अस्तु प्राच्या दिशस्त्व
मिन्द्रासि राजोतोदीच्या दिशो वृत्रहा शत्रुहोसि यत्र यंति स्रोत्यास्तज्जितं ते दक्षिणतो वृषभ एषि हव्यः अजित्वं इव
रिमतः पुराव्यो हरणा हुवे कृण्वे मे पुरुषाणां मासे कृजयो अश्व सेतो वधो जिह्यो स्ननन्न दिशते इन्द्रस्य तत्र वा राम०
हूसंमतेयारिदेवाः यरिदेंअइन्द्रस्य वाहसंमते आतु ह्वीयतो कृदेव संवितः सोमराजसुमनस माकृणु स्वस्तये अपराजित २२

उरणः स्वयत्नो यो सपत्नो यश्च द्विषं छ्यातिनः देवासः सर्वे धूर्वन्तु ब्रह्म शर्म वर्म तरा ह्याश्चेतामो ऽयस्तेरेमिमीवालिप्रजाय
तोभगास्ससमता अस उ हृहूर्मिर्शशप्याहत्वा यो या काशिशेभुवन माहुश्चतौ ये नसाव वश्मनमारता अद्यौरवहु
रयति धृ्री स्थो नाशिरमासुशेवास्तु यमाग दे म्पः वीरस्सईवका मामत्वा यो धिया महिसुमनस्यमाना इतस्वयदमुतञ्च
यद्व्धंवरुणायावय विमहश्छमेयश्छवरी यो या वयावधं अयेद्वहिषन्मासनोवधं विमह — पूर्यन्त्रः प्रवतोनयान्महतः
सूर्यं वर्मसः शर्मयच्छाय शप्रथाः रममग्र आप्युववर्ससेनयप्रियं रेतोवरुणामित्र मातःतिस्रो देवीर्महिनः शर्मयच्छ
तु प्रजायेनमस्तव रयमयपुष्टं माहास्महि प्रजः उरूव्यचा नोमहिषः शर्मयच्छत्वस्मिं इन्द्रस्व शर्मासि तत्वाप्रयदोतत्वाप्र
विशामिसर्वगुः सर्वपूरुषः सर्वात्मास्वेतन्नः सर्वतनूय न्मेस्थितेन अस्मार्मस्मेसियोमा प्राच्यादिशो द्वायुरभिदासा
त एतत्साऽअच्छात योमादक्षिणामाः योमाप्रतीच्याः योमोदीच्याः योमाध्रुवायाः योमोर्ध्वायाः दृहतामनउपहृयेमा
तरिश्वनाप्राणापानौ सूर्याश्चक्षुरन्तरिक्षाच्छ्रोत्रं पृथिव्याः शरीरं उ येनदेव्या असुराणामोजांस्यहृणीध्वं तेनानः
शर्मयच्छ्याय या हीस्त्रिवृज्ञामपतेयरिषस्वजो स्वायरिक्षुन्तस्वमास्यामांकामित्त्वसोयश्याम च्यायगा अस
ः घथेमेद्यावापृथिवीसद्यः पर्येतिसूर्य एवायर्येमितेमनोयथामांकायथासुपर्णाः प्रयातन्नूय हीनिहेनिभूस्पां
एवानिहन्मितेमनोयथामांकाः ४ वां छमेनन्वा १५ हे वां छाही ३ वां छ शव्यो अहोपाहपण्यंत्पाः केशामांते

कोमेन पुभ्यं तुममत्वा दोषरिताः श्रिशोक्षरोगामित्हर्याग्निरं यथावृतःपगागसेमामुष्याहं कदाचन अनडुह्यस्त्वंप्रथमं
धेनुस्पत्त्वमहं धति अधनवेयव मेशमेयच्छवेतुष्पदे शर्मयच्छत्वोषधिःसहदेवीररुंधती कैरसयत्वंतंगोष्ठमयच्छागुतः
पुरुषात निस्वहूपासुनागामंत्मावदामिजीवलोसानारुहूस्यास्तोहितिहूरंतयतुगाभ्यःतनूरेवाजितं त्वीनयनीना–
।मभ्यधावतुशमेतुभ्यो अयहुतामद्दोधरुणायदेवोदिवीवमातिस्वामिमीयात वाजस्पतुमसवेमातरंमहीहितिनाम
वचसाकरामहे यस्यउयस्युर्वी २तरिक्षत्नानःशर्मत्रिवरूथनियच्छात देवानांयत्नीरुशती १ यच्छंतुसमाप्नो अधि
बृहिमारभथास्तजेमंतवैवसंसर्वहायारहास्त भवाशर्वसइतेशर्मयच्छमयसिध्यदुरितंधन्नमायुःरक्षोहणांवाजि· १
स्वाक्तिंमेद्यावाएथिवीस्वाहिमित्रोअकरयं स्वाक्तिंमेब्रह्मणस्पति स्वाक्तिंसविताकरत वर्मेमेद्यावाएथिवीस्व
स्पयनोन्ना १ ऐन्द्राग्नेवर्म १ इयमपितन्न वर्मेमत्वमयेमणिःफालाज्जातःकरिष्यति पूर्णोमंथेनमागमद्रसेनस
हवर्चसा मित्रःएथिव्योदक्रामत्नाणपुरंप्रणायामिवःनामाविशतामविशतसाक्षःशर्मवववर्मयच्छतु वायुरंतरिक्षो
णाद्रसूर्योदिवोवहमानहूत्रैःसोमः ३ ७ षयीभिः॥ यत्नोदक्षिणाभिःसमुद्रोनदीभिःब्रह्मब्रह्मचारिभिः
प्रजायतिःप्रजायतिभिः अयमधुयोहृषेयंवधंयमिंद्राग्रीधीनामसविताब्रहस्पतिःसोमोराजावरुणो अस्मि
नायमःपूषास्मान्परियातुमत्योःयानिचकारयुतरहस्पतिःप्रजायतिर्मातोरिश्वाप्रजाभ्यःप्रदिशोयानिचमतेदि

शश्वतानिमेवमांसि बहुलानि संतु यत्ते तनूष्वनत्वं तदेवादित्यराड्येधे हिनंडद्रोयस्त्वक्केवर्मेतदस्मात्मातुसर्वतः वर्मद्यावा
पृथिवीस्वस्त्ययनोक्ता अपसयत्तु पुरस्तात् स्वाग्नो अभयं कृते सविता मा दक्षिणात उत्तरात्मा शचीपतिः विवो
पतिः दिवो दित्यारेंडत्तु भस्मा रक्षत्वग्नयः इंद्राग्नी रक्षतां मा पुरस्ता रश्विनावभितः शर्मयच्छतां तिरश्चीनघ्न्या रक्षतु
जातवेदा भूतकृतो मे सर्वतः संतु वर्म ह्रियदः अथ पूर्वोक्ता अशीत्युत्तरशतश्लोकाः सुरास्त्वामभिषिंचंतु ब्रह्मविष्णुम
हेश्वराः वासुदेवो जगन्नाथस्तथा संकर्षणो विभुः १ प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च भवंतु विजयाय ते आखंडलोग्निर्भगवा
न्यमो वै निरृतिस्तथा २ वरुणः पवनश्चैव धनाध्यक्षस्तथा शिवः ब्रह्मणा सहितः शेषो दिक्पालाः पांतु ते सदा रुद्रा
धर्मो मनुर्दक्षो रुचिः श्रद्धा तु याथैव भृगुरत्रिर्वसिष्ठश्च सनकश्च सनंदनः सनत्कुमारश्च तथा भगवानपि चांगिराः पुलहश्च
पुलस्त्यश्च मरीचिः कश्यपप्रभुः एते त्वामभिषिंचंतु प्रजाध्यक्षाः समागताः प्रभाकरा बर्हिषदो अग्निष्वात्तास्तथैव
च क्रव्यादाश्चोपहूताश्च आज्यपाश्च सुकालिनः एते त्वामभिषिंचंतु पितरश्चाग्निभिः सहह लक्ष्मीर्वदेशवीरख्या
तिरनसूया तथा स्मृतिः सम्भूतिः संनतिश्चैव क्षमा प्रीतिस्तथैव च स्वाहा स्वधा च ते राजन्नभिषिंचंतु मातरः कीर्तिर्लक्ष्मी
र्धृतिर्मेधा पुष्टिर्लक्ष्मीस्तथा क्रिया बुद्धिर्लज्जा वपुः शांतिस्तुष्टिः सिद्धिस्तथैव च एतास्त्वामभिषिंचंतु धर्मपत्न्यः स

नीति० २५ मागताः १० अरुंधती वसुर्यामी लंबा भानुर्मरुत्वती संकल्पा च मुहूर्त्ता च साध्या विश्वा तथैव च धर्मपत्न्यो दश ह्येतास्त्वा
मभिषिंचतु पार्थिव अदितिर्दितिर्दनुः काला सुतृष्टा नायुत्राया च भामिनी समायात्वभिषेकाय विजयाय च पार्थिव क
७५ शाश्रयत्नी च तथा सुप्रभा तु जया तथा सुषा मुनिः कद्रूः क्रोधवशा प्रा वी विनता सुरभिस्तथा एतास्त्वामभिषिंचेतु क
श्यपस्य प्रियाः स्त्रियः पत्नीनेत्रहु पुत्रस्य तु पुत्राया या च भामिनी समायात्वभिषेकाय विजयाय च पार्थिव कृशाश्वपत्नी
च तथा सुप्रभा तु जया तथा सुदर्शना तु योः पुत्रो विनयं विदधातु ते मनोरमा भानुमती विशाला या च बाहुदा अरिष्टः
नेमिपत्न्यस्त्वामभिषिंचेतु पार्थिव कृत्तिका रोहिणी देवी इल्वलास्तु गणो वच पुनर्वसुश्च पुष्यश्च तथाश्लेषा च पार्थिव मघा
च फाल्गुनी पूर्वा तथैवोत्तरफाल्गुनी हस्तश्चित्रा तथा स्वाती विशाखा च तथानय अनूराधा तथा ज्येष्ठा मूलं च वसुधाधि
प अषाढा च तथा पूर्वा तथा याचोत्तरा द्वया अभिजिच्च तथा श्रवणा धनिष्ठा च तथैव च तथा शतभिषक् चैव पूर्वा भा
द्रपदा तथा १ उत्तरा रेवती राजन्नश्विनी भरणी तथा एतास्त्वामभिषिंचंतु सोमपत्न्यः समागताः मृगी च मृगाव मी
च श्वेतभद्रा च राहरिः पूता च कपिता रेष्टा सुरसा सुलभा तथा नम्नाः पुलस्त्यपत्न्यस्त्वामभिषिंतु पार्थिव श्येनी भासी
तथा क्रौंची धृतराष्ट्री तथा शुकी पत्न्यस्त्वामभिषिंचंतु अरुणा स्याकेसारथेः अतियोनियतो स्तु वेरात्रि तिद्रा च पार्थिव राम०
एतास्त्वामभिषिंचंतु लोकसंस्थान हेतवः उमा मेना शची चैव धूमोर्णा निर्ऋतिस्तथा गौरी शिवा च वृद्धिश्च वलया चैव नंर २५

ना आनकश्चाचतथाऽयोनल्नायाच देवीवनस्पतिः एतास्त्वामभिषिंचंतु कालस्यावयवाः शुभाः आदित्यश्चंद्रमा भौमो बुध
जीवसितार्कजाः ग्रहास्त्वामभिषिंचंतु राहुः केतुश्च तर्पिताः स्वायंभुवो मनोः पुत्रो मनुः स्वारोचिषस्तथा औत्तमस्तामस
श्चैव चतुर्दश ३० विश्वभुग्विश्वपश्चित्रश्च रैवतश्चैव रैवतश्चाक्षुषस्तथा वैवस्वतोथ सावर्णी दक्षब्रह्मसुतावुभौ धर्म
पुत्रो रुद्रपुत्रो रौच्यो भौत्यश्च यो मनुः एते त्वामभिषिंचंतु मनवश्च चतुर्दश ३० विश्वभुग्विश्वपश्चित्रस्सुशांतः सुसुखो
विभुः मनोजवस्तथोजस्वी बलिरेकतमोऽतिकौ ऋषभश्च कृतिधामा त्वर्दिविस्पृक्‌ शुचिरेवच एते त्वामभिषिंचंतु देवयाला
श्चतुर्दशैवेतश्च कुमारश्च तथा वर्चाः तु मारकः वीरभद्रश्च नन्दी च विश्वकर्मा पुरोजवः एते त्वामभिषिंचंतु रमुख्याः समा
गताः आत्मा ह्यायुर्मनो दक्षो मदः प्राणस्तथैव च बर्हिष्यश्च गविष्ठश्च क्रतुः सत्यश्च पार्थिव अभिषिंचंतु राजंस्त्वां देवा
त्वंगिरसो दश क्रतुर्दक्षो वसुः सत्यः कालकामौ मुनिस्तथा धृतिमान्मनुजश्चैव रोचमानस्तथैव च एते त्वामभिषिंचंतु
विश्वेदेवास्तथा दश अजैकपादहिर्बुध्न्यः पुष्पकेतुस्तथा बुधः भरतथामसुः कायालि रथ किंकिणिः एकादशैते स
द्रास्त्वामभिषिंचंतु पार्थिव भुवनो भावनश्चैव सुजन्मः सुजनस्तथा क्रतुः सुवर्णा वर्णाश्च व्यजश्च व्यसुस्तथा प्रस
वश्चाव्ययश्चैव दक्षश्च मनुजाधिप एते त्वामभिषिंचंतु भृगवो नाम देवताः मनोप्रहश्च प्राणश्च नरो यानश्च वीर्यवा
न् चितिर्हयो नयश्चैव हंसो नारायणस्तथा विभुश्चापि दिविश्रेष्ठस्तथामश्च जनाद्दितः एते त्वामभिषिंचंतु साध्याः

नी॰ति॰ २५ द्वादश पार्थिव धाता मित्रोऽर्यमा पूषा शक्रोंऽशो वरुणो भगः त्वष्टा विवस्वान्सविता विष्णुर्द्वादशमः स्मृतः एते त्वामभिषिंचं
तु काश्यपादितिसंभवाः एकद्वित्रिचतुर्ज्योतिः पंचज्योतिस्तथैव च एकशक्रो द्विशक्रश्च त्रिशक्रश्च महाबलः इंद्रश्च
गत्वाद्दश्पे तेततः प्रतिसकृत्तथा मितश्च संमितश्चैव अमितश्च महाबलः ऋतजित्सत्यजिच्चैव सुषेणः श्पेनजित्तथा
अतिमित्रस्तथामित्रः पुरुमित्रापराजितः ऋतश्च ऋतवामुधाता वरुणो धिधृतो ध्रुवः विधारणो महातेजा वासव
स्यपरः सखा ईदृगन्यादृशश्चैव एतादृगमिताशनः क्रीडनश्च तथा शक्तिः सरभश्च महायशाः धातुरुग्यो मुनिर्भीमो अ
तिमुक्तः क्षिपः सहः द्युतिर्वपुरनाधृष्यो वासः कामो जयो विराट् एते त्वामभिषिंचंतु मरुतश्च समागताः स्वात्यैकोन
पंचाशन्महाबलपराक्रमाः चित्रांगदश्चित्ररथश्चित्रसेनश्च वीर्यवान् ऊर्णायुरनघश्चैव उग्रसेनश्च वीर्यवान् धृतरा
ष्ट्रश्च सोमश्च सूर्यवर्चास्तथैव च युगंधस्तृणपः कार्ष्णिर्नंदिश्चित्ररथस्तथैव च कलिश्चाप्यशिराराजन्पर्जन्यो नारदस्तथा
वृषपर्वा च हंसश्च तथा चैव हाहा हूहूः विश्वावसुस्ताम्लकश्च तथा वसुरुचिश्च यः एते त्वामभिषिंचंतु गंधर्वाः पृथिवी
पते आहुतः शोभयंतश्चैवागवत्सस्तथैव च आमुवत्सस्तथा जंश्च तथा त्वकुरुपस्तु भाः वभ्रवश्चामतरुचो भुवश्चै
वरुचस्तथा भीरवः शोचयंतश्च दिव्याश्चाप्सरसो गणाः एतास्त्वामभिषिंचंतु कामिन्यस्तरुणाः प्रियाः अनुन्नमासुह राम॰
या च सुकेशी च मनोवती मेनका सहजन्या च पर्णाशा पुंजिकास्थला अनुम्लोचा घृताची च विश्वाची पूर्ववित्यपि २५

६० प्रम्लोचाथाप्यनुम्लोचा रम्भा चैवोर्वशी तथा यं च चूडामणिमती चित्रलेखा तु पार्थिव मिश्रकेशी सुगंधिश्च विद्यु
त्पर्णा तिलोत्तमा अद्रिश्शलेकृन्वरा क्षेमा असिताह्विकान्तथा सुवर्णा वसुबाहुश्च सुबोधा सुवपुस्तथा पुंडरीका सु
दारा वसुराधा सुरसा तथा हेमा सरस्वती चैव कामला सूनृता लाया सुमुखा हेमया दीर्घवासा लीरतिलालसा ए
तास्त्वामभिषिंचन्तु राजन्नप्सरसः शुभाः प्रह्लादश्च महातेजास्तथा राजन्विरोचनः धन्वी बाणास्तथान्ये वदितिपुत्राः
समागताः अभिषिंचन्तु दैत्याश्च दितिजा नाम्प्रमत्ताः स्वयं विप्रचित्तिमुखाः सर्वे दानवाश्च समागताः अभिषिंचन्तु
राजानेन राज्यकं तु सुसन्नराः हेतार्श्चैव मश्च सलिलेन्द्रस्तथैव च सुकेशी पौरुषेयश्च यज्ञहा पुरुषादकः विद्युत्क्षयस्त
थाग्नीसा वधश्चैव रसनस्तथा एते त्वामभिषिंचन्तु समागम्य द्विधा राक्षसाः सुमिहो मालिभद्रस्तु श्च सुमनोनन्दनस्त
था केतुमतिः यचगश्चैव मणिमानवसुमोस्तथा एवं तु भूतिः शङ्खश्च पिंगा कृश्चतुरस्तथा यमो मदरसो भीमः प
पश्चवेद्रः प्रभाकरः मेघवर्णश्च भव्यश्च प्रद्योतश्च महायशाः भूमिमान्केतुमांश्चैव मौलिमांश्च वातुर्दृशः श्वेत
श्च विपुलश्चैव मधुपस्त्वश्च तथा वहः पद्मपश्चैव लालकश्च कुमुदश्चैव लालहकायमनाभः सुगंधश्च सुसेंद्रमकर
कच्छपस्तथा वीरोऽविजया कृतिः पौर्णमासो हिरण्याक्षः शतजिद्भूश्च वीर्यवान् एते त्वामभिषिंचन्तु राजन्महा
श्च सत्तमाः शंखश्च पद्मश्च राजेन्द्र मकरः कच्छपस्तथा महापद्मश्च नीलश्च खर्वः कुन्दो मुकुन्दकः एते त्वामभिषिंचे

नीति० तुनिषद्यास्तु समागताः छगलाश्चैकवक्त्राश्च ये च स्त्रीमुखाननाः दंष्ट्राकराला विषादाश्च ज्वलनांगारकास्तथा कुंभमा
२६ न्त्राः प्रतुंडाश्च उपवीरा उल्लूखलाः अकर्णाश्च कर्णवंडाश्च तथा ये तथा ये रणायः पोमवश्च वितुंडाश्च विपुराः स्कंद
26 नास्तथा एते त्वामभिषिंचंतु पिशाचा नीतु नातयः ब्रह्मचर्ये स्थिता दांताः सर्वज्ञाः सर्वदर्शिनः नानाप्रकारवदना
नानावाहुशिरोधराः चतुष्पथे यफहालम्भ्रमालयनिकेतनाः त्रिपुरारिं महादेवं ये गता मनुजेश्वर ते त्वामद्याभि
षिंचंतु गणा भूतपतेः स्वयं महाकालपुरस्कृता नरसिंहं च मातरः सर्वास्त्वामभिषिंचंतु राजराज्येन राधिय ग्रहः
स्कंदो विशाखश्च नैगमेयस्तथैव च अभिषिंचंतु राजंस्त्वां सर्वे स्कंदग्रहा ग्रहाः शुभाः डाकिन्यो याश्च योगिन्यः खेचः
र्यो भूचरास्तथा सर्वास्त्वामभिषिंचंतु समेत्य मनुजेश्वर गरुडश्चारुणश्चैव आरुणिश्च महाखगः संपाती विन
तश्चैव विष्णुर्गंधकुमारकः एते त्वामभिषिंचंतु सुपर्णाः पृथिवीपते अनंतश्च महानागो वासुकिः शेषतक्षकौ
सुपर्णो रिश्च कुंभश्च वामनो धोजनो नमः ऐरावतो महापद्मः कंवलाश्वतरावुभौ एलापत्रश्च खंडश्च कर्कोटक
धनंजयौ महाकर्णो महानीलो धृतराष्ट्रवलाहकौ कुमारः पुष्पदंतश्च गंधर्वश्च मनस्विकः नहुषः खररोमा च
शंखपालस्तथैव च यमश्च कुलिकश्चैव पाणिरिस्यैव मांहृयः नागास्त्वामभिषिंचंतु राजराज्येन राधियकु राम०
मुदैरावतो यश्च पुष्पदंतो यवामनः सुप्रतीकोंजनो नीलः पातु त्वां सर्वतो दिग्याः येता महास्तथा हंसा वृषभः शाक २६

रस्तथाश्विनौ ध्रुवाश्चाश्वपतिस्तथा धन्वंतरिर्न्दय कौस्तुभः शंखराजश्च पांतु त्वां सर्वतः सदा चक्रं त्रिशूलं वज्रश्च नंदको ह्या
शा चापश्च सर्वेभिषेकं दत्वा च दिशंतु विजयं ध्रुवं धर्मश्च वृद्धशालोश्च मत्सरा नेतयस्तथा यशो यज्ञास्तथैवायुर्बल
चर्यं दमः शमः एते त्वामभिषिंचंतु चित्रगुप्तश्च पार्थिव दण्डः पिंगलकश्चैव मृत्युः कालान्तकावुभौ वालखिल्यास्त
था सर्वे भवंतु विजयाय ते दिग्धेनवश्च ततस्त्वामसुरभिश्च तथा नृप अभिषिंचंतु सर्वाभिर्गोभिः सार्द्धं नरेश्वर वेदव्या
सश्च वाल्मीकिः शमनोथ पराशरः देवलः पर्वतश्चैव दुर्वासा भागुरिः शुचिः याज्ञवल्क्यः सजाबालिर्जमदग्निः भृगु
र्विश्रवाः विश्वामित्रः स्थूलकश्चोवर्द्धनो त्रिर्विदूरथः एकतश्च द्वितश्चैव त्रितो गोतमगालवौ शाण्डिल्यश्च भरद्वा
जो मौद्गल्यो वेदवाहनः बृहदश्वः कुटिमश्चैव जयज्ञोनुर्घोदरः यवक्रीतोथ रैभ्यश्च आत्मा धामश्च नैमिनिः ऋषि
ः सारंगवश्चैव तथागस्त्यो महातपाः दृढस्सेद्धिर्मिश्रश्च वरदश्च बाहुमेहोदयः कात्यायनश्च करवश्च वलाकश्चैतने
दनः एते त्वामभिषिंचंतु मुनयः पार्थिवोत्तम पृथुर्दिलीपो भरतो दुःष्यंतः शत्रुजिद्बली मनुः ककुत्स्थ नश्चानेना
युवनाश्वो जयद्रथः मांधाता मुचुकुंदश्च तथा राजा पुरूरवाः इक्ष्वाकुश्च यदुश्चैव पुरुर्भूरिश्रवास्तथा अंबरीषश्च
नाभागो बृहदश्वो महाबाहुः प्रद्युम्नश्चायसशुल्लो भरो रघुस्तश्च सञ्जयः एते चान्ये च राजानस्त्वं वराजन् दिव्यानताः स
मायो त्वभिषेकोय विजयाय तथा श्रिये पर्वता याम्तथा भूपमद्याः सर्वे समागताः द्रुमाश्चौषधयो रत्नं वा जाति

नीति॰ १७ 17

विधानिच सर्वेत्वामभिषिंचंतुराजराज्ञेस्रसत्वराः पुरुषश्चाप्रमेयात्मामहाभूतानियानिच पृथिवीवायुराकाशमापो
ज्योतिस्तथैवच मनोवुद्धिस्तथैवात्मा अमहीयते एतेत्वामभिषिंचंतुसमेतावसुधाधिप रुक्मभौमः शिलाभौमः
पातालोनीलमृत्तिकः पीतरक्ताक्षितिश्चैव श्वेतभौमास्तथैवच एतेत्वामभिषिंचंतुविजयायमहीयते जंबूः शाकः
कुशःशाकःशाल्मलीद्वयएवच प्लक्षश्चपुष्करश्चैवसप्तस्वास्थंप्रदिशंतुते उत्तराःकुरवःपुण्यारम्याहैरावतास्तथा
भद्राश्वःकेतुमालश्चवर्षश्चैवइलावृतः हरिवर्षः किंपुरुषोवर्षोभारतसंज्ञकः एतेत्वामभिषिंचंतुसमेत्यवसुधाधि
पः इंद्रद्वीपःकसेरुश्चताम्रवर्णोगभस्तिमान् नागद्वीपस्तथासौम्योगंधर्वोवरुणस्तथाऽय
यंचनवमस्तेषांस्वस्थानंप्रदिशंतुते हिमवान्हेमकूटश्चनिषधोनीलएवतु श्वेतशृंगोऽथमेरुर्माल्यवद्गंधमा
दनो महेंद्रोमलयःसह्यःशुक्तिमानृक्षवांस्तथा विंध्यश्चपारियात्रश्चसर्वएवमहीधराः समागम्याभिषिंचंतुत्वाम
द्यवसुधाधिप ऋग्वेदोथयजुर्वेदःसामवेदस्तथैवच अथर्ववेदोवेदास्त्वां अभिषिंचंतुपार्थिव इतिहासोधनुर्वे
दोगांधर्वश्चायुसंहितः सप्तोपवेदाश्चतथाविजयायभवंतुते शिक्षाकल्पोव्याकरणंनिरुक्तंज्योतिषांगतिः
छंदोविविविषछानिविजयायभवंतुते अंगानिवेदाश्चत्वारोमीमांसान्यायविस्तरः धर्मशास्त्रंपुराणंचविद्यास्त्वेता राम॰
श्चतुर्दश सांख्ययोगःपांचरात्रोवेदःपाशुपतंतथा कृतांतपंचकंचैवशास्त्राणिविविधानिच गायत्रीपापशमनी १७

गंगा देवी महाशिवा गांधारी च तथा नारी विजयं प्रदिशं तु ते देवदानवगंधर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ऋषयो मनवो गावो दे-
वमातर एव च देवपत्न्यो द्रुमा नागा दैत्याश्चाप्सरसां गणाः अस्त्राणि सर्वशस्त्राणि राजानो वाहनानि च औषधानि
च रत्नानि कालस्यावयवाश्च ये स्थानानि च समस्तानि पुण्यान्यायतनानि च जीमूतानि च सर्वाणि तद्विकाराश्च स-
र्वशः उक्तानि चाप्यनुक्तानि विजयाय भवन्तु ते लवणक्षीरतोयाश्च घृतमंडोदकास्तथा दधिमंडोदकाश्चैव सुरोद-
श्च नराधिप तथैवेक्षुरसोदश्च तथा स्वादूदकश्च यः गर्भोदकश्च तोयैस्त्वामभिषिंचं तु पार्थिव चत्वारः सागराश्चै-
व स्वेन तोयेन पार्थिव समागम्याभिषेके तु विजयं प्रदिशं तु ते पुष्करश्च प्रयागश्च प्रभासो नैमिषं तथा तथा ब्रह्म-
सरः पुण्यं गयाशीर्षं च पार्थिव कालोदको नंदिकुंडस्तथैवोत्तरमानसः स्वर्गमार्गपदश्चैव तथा पंचनदश्च यः भृगुती-
र्थं प्रभासश्च तथैवामरकंटकः आश्रमस्थानि तीर्थानि तीर्थावान्तिकालिकायाश्च तथा विंध्यस्तथाश्रमः गोतीर्थं वा-
मितीर्थं च विमलः स्वर्ग एव च जंबूमार्गश्च विमलः पुण्यस्तंडुलिकाश्रमः कपिलश्च तथा तीर्थानि तीर्थावान्तिका खडि-
का महासरस्तथागस्त्यं कुमारीतीर्थमेव च आगद्दयः कुशावर्तो बिल्वको नीलपर्वतः वाराहपर्वतश्चैव तीर्थं कनख-
लं तथा भृगुगंधा च धराकुंभास्तथा शाकंभरीतिथा भृगुतुंगः सकुब्जाम्रः कपिलस्य तथाश्रमः वमसोद्भेदनः पुण्यस्तथाः
विनशनं शुभः अन्नतुंगश्च सोमश्च अश्वशिरश्च पार्थिव कालंजरः सकेदारो रुद्रकोटिस्तथैव च महालयश्च रातैरव

नीति० २८ 28

र्गोश्रमएवच नेदावसोमतीर्थेच सूर्यतीर्थे शतक्रतोः आश्विनोर्वैस्थानमाथवायोर्दैप्रवरास्यच ब्रह्मणश्चैव शर्वस्यपम
स्यच्यवनस्यवविरूद्धायाकृस्यधर्मस्यातथा वाप्सरसोन्नूय ऋषीणांचवसन्तोचसाध्यानांमरुतांतथा आदित्यानांचरुद्रः
णांतथा वांगिरसोन्नय विष्णुदेवस्यगृणांचतथासंख्यावमानद् ब्रह्मणस्यवराश्चैवसुपुत्रावनराधिप शालग्रामस्तर
श्चैववाराहोमानसस्तथा कामाश्रमस्त्रिकूटश्चविश्वकूटस्तथैवच सप्त॥३१॥ र्ष ऋतुसारश्चतथा विष्णुपदं सरः का
पिलंचतथातीर्थंवासुकेस्तीर्थमेवतु सिंधूत्तमस्तयोद्वारोपद्मस्थसूर्योरकुंभकः पुंडरीकश्चराजेन्द्रगंगासागरसंगमः सि
धुसागरयोश्चैवसंगमःसुमनोहरः तथाकुंभावसुश्चमानसंचतथासरः तथाविहसरःपुण्यमस्वच्छोदकंतथा ध
र्मारण्यफलगुतीर्थमविमुक्तंतथैवच॥ लोहितस्यचतथापुण्यावदर्यावनःशिवः।तीर्थसप्तऋषीणांचवद्रितीर्थं
तुपार्थिव पुण्यवरणीयथासेषछागलेशस्तुपार्थिव पुष्पमासस्तथाचैवतीर्थोहंसपदस्तथा अम्बुतीर्थश्चकर्णाश्चो
मतिमेयस्तथैवच देविकाइंद्रमार्गश्चस्वर्णाविन्दुस्तथैवच आहल्पकस्तथातीर्थतीर्थश्चैरावतस्तथा हेरावतीस
मुद्देतीर्थंभोगयशःपरं करवीरादस्यचैवनागमोचणिकस्तथा यायमोचनिकश्चैवऋणमोचनिकस्तथा उद्देज
नस्तथापुण्यःसंपूज्यःसरसोवरः देवप्रस्थसरःपुण्यमपिरेषितुपार्थिव एतेषामेवचवहवःपुण्यसंकीर्तनाःशुभाःतो ल्म०
येस्त्वामभिषिंचेतुसर्वपातकनाशनैः गंगामहानदीपुण्यादूकूदिनीह्लादिनीतथी पावेनीचतथासीतांचतथासीता २८

वङ्क्षुः सिंधुस्त्वनर्मदा सुप्रभा कांचनाक्षी च विशाला मानसी ह्रदा सरस्वत्योघवती च सुवेणा विमलोदका शिप्राशोणास्त्व
नयस्त्वमरपूर्णा इक्षी तथा अच्छोदा च विभागा च चंद्रभागा इरावती वितस्ता देविकारंभा केशा देवह्रदा शिवा तथा वेत्र
मती पुराया कौशिकी यमुना तथा गोमती धूतपापा या च बाहुदा तु सरस्वती निर्विंध्या चर्मण्वती या च लौहित्यस्त्व महानदः दे
वस्मृतिर्वेदस्माती वेदवेदधुरदा तथा पर्णाशा वेदना चैव तदा नीरा कुमुद्वती पीता च सेरावती धूमा विदर्भा वेणुमत्स
पि अश्ववती च तथा कुंती सुरसा चपलाशिनी मन्दाकिनी दशार्णा च सिंधुरेवा कुमुद्वती तपती पिप्पलीश्येनीक
रतोया पिशाचिका चित्रोत्पला चित्रवर्णा मंजुली वाकुलामती शुक्तिमती सिनीवाली सकूपी तपिका कपूःना
वीययोष्णी निर्विंध्या सिता च निवधावती वेणा वैतरणी भीमा महेन्द्रवती तथा कुहूः तोया चैव ह्रा गौरी दुर्गंति सिं:
गिला तथा गोदावरी भीमरथी कृष्णवर्णा भयंकरा तुंगभद्रा सुप्रकारा वाप्या कावेरि खिव कृतमाला ताम्रवर्णा
पुष्पभद्रोत्पलावती त्रसमा ऋषिकुल्या च इक्षुका त्रिदिवा लया लांगुली वंशधरी जंबूच्च सुकलावती ऋ
षिका वरवेगा च मंदगा मंदवाहिनी कुमारी दीरया गोमा ययोष्णी कालवाहिनी केयना च विशाला च करतो
या सुवाहिनी ताम्रारुणा वेत्रवती सुभद्रा काम्बुवती पि अद्रिकोरमा चैव सुप्रकारी हिरण्मयी आयमाली
यला भासी संध्या तु वडवा नदी महेंद्रका गोशाला च मालिका वलयावती नीलोत्तकरा चैव बाहुदा वनवा

नीति० २९ सितौ नेहावापरं नंदाच सुतं दत्त्व सुत्वा सितौ एताभ्यां मात्राभ्यां राजेंद्र न यस्माद्विविधोदकाः सर्वपापप्रशमनाः सर्वलो
कस्य मातरः सतोयपूर्णैः कलशैरभिषिंचेत्तु पार्थिवं एतैर्यथोक्तैर्नृपराजराज्ये दत्ताभिषेकः पृथिवीं समग्रां ससाग
२९ रां भुंक्त्वा चिरं वज्रीव धर्मे च वर्तते वुद्धिः तीव्रवचास्तु ॥ ॥इति श्रीभट्टशंकरात्मजभट्टनीलकंठकृते राजनीतिमयूखे राज्याभि
षेकप्रयोगः ॥ ॥एवं कृताभिषेको राज्यं कुर्यात् तत्र सप्तांगानि निचस्वाम्यमात्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गवलानि
चेति कामन्दकोपि स्वाम्यमात्यसुहृद्राष्ट्रदुर्गकोशवलैः सुहृत् एतावदुच्यते राज्यं सत्त्ववुद्धिव्यपाश्रयं नीतिशा
स्त्रस्पष्टार्थत्वान्नक्रमेणाभिनिवेशः कार्यः तत्र स्वामी राजा तत्र देवानामंशाः प्रतीमा हमनुः इंद्रानिलयमार्काणामग्ने
ग्नेश्च वरुणस्य च इंद्रुवित्तेशयोश्चैव मात्रा निर्हृत्य शाश्वतीः यस्मादेषां सुरेंद्राणां मात्राभ्यो निर्मितो नृपः तस्मादभि
भवत्येष सर्वभूतानि तेजसा सोग्निर्भवति वायुश्च सोर्कः सोमः स धर्मराट् स महेंद्रश्च रुद्रश्च कुवेरश्च प्रभावतः इति
कोपि राज्यस्य जगतो हेतुः वृद्धेर्वृद्धाभिसंमतः नयनानंदजननः शशांक इवतोयधेः यदि न स्यात्ततरयतिः सम्यक्कुने
तातततः प्रजा अकर्णधारा जलधौ विप्लवेतेह नौरिव धार्मिकेपालनपरे सम्यक्पुरंजये ॥ राजानमभिमन्यंते
प्रजाप्रतिमिव प्रजाः न्यायप्रवृत्तो नयति राज्यमानमथ च प्रजाः त्रिवर्गेणोपसंधत्ते निहंति ध्रुवमन्यथा धर्माद्वैयवनो राम०
राजा विधायवुभुजे भुवं अधर्माच्चैव नहुषः प्रतिपेदे रसातले तस्माद्धर्मे पुरस्कृत्य यतेतार्थाय पार्थिवः धर्मेणावर्द्ध २९

नोदृष्टस्तस्य स्वादुफले श्रियः राजगुणास्तद्वृत्तं वनीतिसारे न्यायेनार्जनमर्थस्य रक्षणं वर्धनं तथा सत्पात्रप्रतिपत्तिश्च राज
वृत्तं चतुर्विधं नयस्य विनयो मूलं विनयः शास्त्रनिश्चयः विनयो हीन्द्रियजयस्तद्युक्तः शास्त्रमृच्छति तथा शास्त्रं प्रज्ञा
धृतिर्दाक्ष्यं प्रागल्भ्यं धारयिष्णुता उत्साहो वाग्मिता दार्ढ्यमापत्क्लेशसहिष्णुता प्रभावः शुचिता मैत्री त्यागः सत्यं कृ
तज्ञता कुलं शीलं शीलं दमश्चेति गुणाः संपत्तिहेतवः आत्मानं प्रथमं राजा विनयेनोपपादयेत ततो मात्यांस्त
तो भृत्यान्ततः पुत्रांस्ततः प्रजाः सदानुरक्तप्रकृतिः प्रजापालनतत्परः विनीतात्मा हि नृपतिर्भूयसीं श्रियमश्नुते
प्रकीर्णविषयारण्ये धावंतं विप्रमाथिनं ज्ञानांकुशेन कुर्वीत वश्यमिन्द्रियदंतिनं तथा विषयामिषलोभेन मनः
प्रेरयतीन्द्रियं तन्निरुध्यात्प्रयत्नेन जिते तस्मिन्विजितेन्द्रियः एवं करणसामर्थ्यात्संयम्यात्मानमात्मना नयायतन
विद्रोज्ञा कुर्वीत हितमात्मनः एकस्यैव हि यो शक्तो मनसः संनिवर्हणे महीं सागरपर्यंतां स कथं ह्यवजेष्यति क्रिया
वसानविरसैर्विषयैरपहारिभिः गछन्नाक्षिप्तहृदयः क्षीणो वन्यपतिर्गृहे शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गंधश्च पंच मः
एकैकमलमेतेषां विनाशप्रतिपत्तये यथानोतिदर्शनमाह शुचिदर्भांकुराहारो विहरन्सन्मृगाङ्गनः लुब्धकाङ्गी
तलोभेन मृगो मृगयते वधी गिरीन्द्रशिखराकारो लीलया ललितद्रुमः करिणीस्पर्शसंमोहाद्वालानं याति वा
रणः स्निग्धदीपशिखालोके विलोकितविलोचनः मृत्युमृच्छति संमोहात्पतंगः सहसा पतन् दूरेपि हि भवन्

नीति० दूरेगाधसलिलेवसन् मीनस्सामिषंलोहमास्वादयतिमृत्यवे द्विरेफोगंधलोभेनकमलेपातिवंधनं एकैक
३० शोविनिघ्नंतिविषयाविषसंनिभाः इतितुसकथनस्माद्युगपत्तंचसेवते सेवेतविषयान्कालेमुक्त्वातत्परतांवशी
सुखंहिफलमर्थस्यतन्निरोधेवृथाश्रियः धर्मादर्थोर्थतःकामःकामात्सुखफलोदयः आत्मानंहंतितोहत्वापु
न्यायोननिषेवते सकामासक्तमनसांकांतामुखविलोकने गलंतिगलिताश्रूणांयौवनेनसहश्रियः नामा
पिस्त्रीतिसंह्लादिविकरोत्येवमानसं किंपुनर्दर्शनंतस्याविलासोल्लसितभ्रुवः रहःप्रचारकुशलामृदुगद्गदभाषि
णी कंननारीरमयतिरक्तांतलोचना पुनरपिमनोवश्यंपराङ्गनाकुहतेगना तत्रकामिविभिन्नैरिति मृगयाद्यूतस्तथा
थापानंगर्हितानिमहीभुजां दृष्टास्तेभ्यस्तुविपदःपांडुनैषधवृष्णिषु कामःक्रोधस्तथामोहोलोभोमानोमदस्त
था षड्वर्गमुत्सृजेदेनमस्मिंस्त्यक्तेसुखीनृपः दंडकोनृपतिःकामात्क्रोधाज्जनमेजयः लोभादैलस्तुराजर्षिर्वाता
पीमोहतोसुरः पौलस्त्योराक्षसोमानान्मदाद्दंभोद्भवोनृपः प्रयातानिधनंत्वेतेशत्रुषड्वर्गमाश्रिताः शत्रुषड्वर्गमुत्सृज्यजा
मदग्र्योजितेंद्रियः अंबरीषोमहाभागोवुभुजेनेविरंमही वर्धयन्निहधर्मार्थौसेवितौसद्भिरादरात् निगृहीतेंद्रियग्रा
मःकुर्वीतगुरुसेवनं शास्त्रायगुरुसंयोगःशास्त्रंविनयवृद्धये विद्याविनीतोनृपतिःसतांभवतिसंमतः प्रेर्यमाणो राम०
प्यसद्भिर्नैनाकार्येषुप्रवर्त्तते आदेहान्तप्रतिदिनंकलाःसम्यक्कुमहीयतिः जितेंद्रियस्यनृपतेर्नीतिशास्त्रानुसारिणा ३०

भवंस्युज्ज्वलितालहृष्यः कोन्नयस्मृतमरुपशः तथा इतियंहिलोकेव्यतिरेकवर्तिनी स्वभावतः पार्थिवतासमुद्भूता वलान्न
देनो विनयेन ियोजयेत्र यस्मात्सिद्धो विनयः पुरस्सरः गुरुस्तु विद्याधिगमाय सेव्यते कृता च विद्या मतये महात्मनो श्रुता
निपुणानि मतानि वेधसा मम संशयं साधु भवति भूतये वेधसा एवं गुरूणां विद्यानिरूपणानीति सारे आन्वीक्षिकी
त्रयी वार्त्ता दंडनीतिश्च शाश्वती विद्याश्चतस्र एवैता इति नो गुरुदर्शनं आन्वीक्षिक्यात्मविज्ञानं धर्माधर्मौ त्रयी स्थि
तौ अर्थानर्थौ तु वार्त्तायां दंडनीत्यां नयानयौ आन्वीक्षिक्यां तर्कशास्त्रं वेदान्ताद्यत भावः त्रय्यां मीमांसासम्पत्यादेःत
था वर्णाः सर्वाश्रमाश्चैव विद्यास्वासु प्रतिष्ठिताः ईक्षणादन्वीक्षणात् सा तद्विषया शोभा कुरुनृपः आन्वीक्षिकात्म
विद्यास्यादीक्षणात्सुखदुःखयोः ईक्षमाणस्तया तत्त्वं हर्षशोकौ व्युदस्यति आद्यनुः सामेतामानः स्त्रयी वेदास्त्रयी
मता उभौ लोकानवाप्नोति त्रय्यां तिष्ठन् यथाविधि अंगानि वेदाश्चत्वारो मीमांसा न्यायविस्तरः धर्मशास्त्रं पुराणं
देत्रयी दं सर्वमुच्यते यास्मात् स्मरन्ति पापवान्नां वान्नानुर्तोऽपि सम्यक्त्रौ वार्त्तया साधुर्न वृत्तेर्भयमृच्छति दमोद
ड इति ख्यातस्तस्माद्दंडो महीपतेः तस्य नीतिर्दंडनीतिर्नयनान्नीतिरुच्यते तयात्मानं वशे चान्यान् विद्याः पायान्मही
पतिः विद्या लोकाश्रियस्तत्याता हि महीपतिः अहिंसा सनृता वाणी सत्यशौचे दया क्षमा वर्णिनां लिंगिनां चैव
सामान्यो धर्म उच्यते स्वर्गानन्त्याय धर्मोऽयं सर्वेषां सवलिंगिनां तथा सर्वस्यास्य यथान्यायं भूपतिः सम्प्रवर्त्तेः

नीति०
३१ कः तस्याभावे धर्मनाशस्तद्भावेन मच्छ्रुति वर्णाश्रमाचारास्युक्तो वर्णाश्रमविभागवित् पाता वर्णाश्रमाणां च यथावि-
वः सर्वलोकभाक् तथा अनृशंस्यं परो धर्मः सर्वप्राणभृतां यतः तस्माद्राजानृशंस्येन पालयेत्कृपणं जनं न हि स्व-
सुखमन्विच्छन् पीडयेत्कृपणान्नृपः कृपणः पीड्यमानो हि मन्युना हन्ति पार्थिवं को हि नाम कुले जातः सुखलेशापहे हि
३१ तः अल्पसाराणि भूतानि पीडयेदविचारयन् आधिव्याधिपरीताय अद्यश्वो वा विनाशिने को हि नाम शरीराय धर्मा-
पेतं समाचरेत् तथा स्वजनैः सत्कृतैः कुर्याद्धर्माय च सुखाय च सेव्यमानस्तु स्वजनैर्मनानाश्रये मरुस्थलमिवाद्रुमस्
नेहुर्जनसमागतं निःस्वा सीदन्ति हितभुक् धूमधूम्रीकृतानलैः वरमाशाविषैः संगं कुर्यान्न त्वेव दुर्जनैः क्रियतेभ्यर्हणीया-
यथाञ्जलिः ततः साधुतरः कार्यो दुर्जनाय हितार्थिना निर्मलेनोपहारेण पावको वा प्रकृष्टे पतङ्गात् उद्वेजयति भूतानि
क्रूरवाक् धनदोपि सन् हृदि विद्ध्वा वाक्शल्यैर्यथा संतप्यते जनः पीडितोपि हि मेधावी न तां वाचमुदीरयेत् प्रियमेवा-
भिधातव्यं नित्यं सत्सु द्विषत्सु वा शिखीव केकामधुरां ब्रूते जनप्रियः मदरक्तस्य हंसस्य कोकिलस्य शिखण्डिनः हरन्ति
न तथा वाचो यथा साधुविपश्चितो ये प्रियाणि प्रभाषन्ते प्रियमिच्छन्ति सत्कृतं श्रीमन्तो वन्द्यचरितास्ते देवास्ते नरविग्र-
हाः तथा शुचिवाग्मिकोपहृतान्नाएज्ञयेद्देवतां सदा देवतावद्गुरुजनमात्मवच्च सुहृज्जने प्रणिपातेन हि गुरून् सतो राम०
नूचानचेष्टितैः कुर्वीताभिमतान्रक्तान्देवान्सुकृतकर्मणा अनूचानश्रोत्रियस्तस्य चेष्टितानि तत्क्रियास्तस्य सद्भवेनह् ३१

रंमित्रं सद्भावेन वर्द्धवान् स्वामिस्थानप्रेमसमानानामप्यंदाक्षिण्येनेतरं जनं प्रायोरप्युपकारित्वं मित्रायाप्यभिचारिणो गहगते
यरिष्वंगः शत्रुतया दानेसमहि स्कृता स्वसमर्द्धिस्वनुत्सेकः परमर्द्धिष्वमत्सरः बंधुभिर्बंधुसंयोगः स्वजनेचतुरस्रता तास्वेतानुवि
धायित्वमिति च्छिन्नं महात्मनां अनेनाच्छिद्यते महात्मनामिमं च लोकं च परं च विशतीति अमानपिगुणानाहृया
शेवल्काः महोत्साहः स्थूललक्षः कृतज्ञो वृद्धसेवकः विनीतः सत्वसंपन्नः कुलीनः सत्यवाक् शुचिः अदीर्घसूत्रः स्मृतिमान्
अक्षुद्रोऽपरुषस्तथा धार्मिकोऽव्यसनश्चैव प्राज्ञः शूरो रहस्यवित् स्वरंध्रगोप्ताऽन्वीक्षिक्यां दंडनीत्यां तथैव च विनीतस्त्व
थैवार्त्तायां त्रय्यां चैव नराधिपः स्थूललक्षः स्थूलं महत्तल्लक्षमुद्देश्यमस्यासौ कुलीनः क्रमादानग्रहणयोः सत्कुलसं
बंधेन कुलमर्यादारक्षणपरः अदीर्घसूत्रः कार्येष्वत्वरावान् स्मृतिमान् विस्तापः परिस्मरणशीलः अक्षुद्रः दोषद्वेषी
अपरुषः परदोषाप्रकाशनः अव्यसनः व्यसनहीनः व्यसनानि चाष्टादशाहमनुः मृगया–दिवास्वापः परिवादः स्त्रियो
मदः तौर्यत्रिकं वृथाट्या च कामजो दशको गणः पैशुन्यं साहसं द्रोह ईर्ष्यासूयार्थदूषणं वाग्दंडजं च पारुष्यं क्रोधजोऽपि
गणोऽष्टकः तत्र सप्तकं कष्टतमामाहमनुः पानमक्षाः स्त्रियश्चैव मृगया च यथाक्रमं एतत्कष्टतमं विद्याच्चतुष्कं कामजे
गणे देहस्य पातनं चैव वाक्पारुष्यार्थदूषणे क्रोधजेऽपि गणे विद्यात्कष्टमेतत्त्रिकं सदा सप्तकस्यास्य वर्गस्य सर्वत्रै
वानुषंगिणः पूर्वं पूर्वं गुरुतरं विद्याद्व्यसनमात्मनः परिवादः परनिंदा वृथाट्या वृथाटनं पैशुन्यमज्ञातपरदोषज्ञापनः

नीति० ३२ साहसं साधोर्वधनादिनिग्रहः द्रोहस्तु प्रवधः ईर्ष्या परगुणासहिष्णुता या गुणेषु दोषाविष्करणमसूया अर्थदूषणमर्थाप
हारो देयानामदानं च वाक्पारुष्यमाक्रोशादि सद्दोषाभिकथामाहवराहमिहिरः यत्नोयत्यपि मातरं मदवशात्पत्नीव मात्रो
यति स्वप्न्योयत्यपि मद्दिरं हृष्टाशिले कूपं च गोहीयति सल्लेवार्युइं धीयते प्रेरमयामो हात्स्यलीयत्यपि मित्रीयत्यपि वि
32 द्विषं किमपरं कुर्यान्न यन्मद्ययः नीतिसारे च मतेन त्रिगुणात्वेवेसंज्ञानाशो विवशता असंबद्धप्रलापित्वमकस्माद्धस
नं मुहुः सद्भिर्वियोगोऽसद्भिः संप्रयोगोऽनर्थसंगमः सर्वेलनेवपथ्युत्तेद्या चिंतात स्त्रीनिषेवणं सकुले नैव स्त्रीसंगः अस्या
दियानव्यसनमसेतेसद्धिग्राह्निते तथास्वकृतवल्लीये ताः यानद्दोषेणाभ्युपमा कृयमकीणानामानं नासंधकदृकद्य
प्सयः एवं यानेवर्जितेः यत्वाटीपोगयात्रायां। अभ्यासमोत्सवमिषएवचेनायदेशे कामोयिवेदमतिलोपक्रद्रप्रकाश न
देकुनाशपरोमादोत द्धवनैरित्यर्थः द्यूतदोषानाह कामंदकः लोभोधर्मक्रियालोपः कर्मणामप्रवर्तनं सत्समागमवि
च्छित्तिरसद्भिः सहवर्तनं स्वल्पेप्यर्थानिराशित्वमसत्यपि च साशता प्रतिक्षणं क्रोधहर्षौ विषादश्च प्रतिक्षणं प्रतिक्षणं
प्रतिक्षणं च संक्लेषः साक्षिप्रश्नः प्रतिक्षणं असंगावाचोगर्होर्वल्याशासनार्थाप्रसवेक्षणं गृहेनसूत्रशाकुनोक्षुत्पिपा
सोपयोडेन्त उन्माहोन्तशास्त्रनिपुणाद्यूते दोषानुपचक्षते पांडवोधर्मराजस्तु लोकपालइवापरः द्यूतेन हि बतावितु राम०
कलत्राराययहारितः नलश्च राजा द्यूतेन त्यक्तेराज्यमहोदये धर्मदाराद्वनेपत्याकापरकर्माकरोत्प्रभुः द्यूतादनर्थसं ३२

रंभोद्भूतानेन दृढक्रयो महान् पञ्चाशतो संहतानां च द्यूताद्वैरः प्रवर्त्तन्त इति मृगयादोषा उक्तानीति सारोयानन्तरो भोयानतया
तोयानाभिहरणं तथा क्षुत्पिपासाश्रमायासशीतवातोष्णपीडनं अभियानस्यसेयत्पायानव्यसनं महत दुःखप्र
तप्तसिकताकुशकंटकभूमयः अज्ञानागमात गासिंहव्याघ्रभयानि च इत्यादि पृथिवीद्वारा मृगया व्यसनं महद्
दिति अन्येष्वपि व्यसनेषु लोकतो यथा घकथे दोषा ऊह्याः विस्तरभयान्नुक्तं सर्वं प्रपंचिताः गुणेषु केषांचिद्व्यवस्था
माह मनुः स्वराष्ट्रे न्यायवृत्तः स्यात् दृशं च दंडश्च शत्रुषु सुहृत्स्वजिह्मः स्निग्धेषु ब्राह्मणेषु क्षमान्वितः याज्ञवल्क्यः स्या
द्राजा भक्तपवर्गोपप्रजासु च यथा पिता अन्येपि गुणा उक्ता योगयात्रायां मेधावी मतिमान् दीनवदनो दक्षः क्षमावान्
गुर्धर्मात्माप्यनसूयको लघुकरः षाड्गुण्यविच्छक्तिमान् उत्साही यररंधवित्कृतधृतिर्वृद्धिकृत्यस्थो न विकत्थनो व्य
सनी स्मरत्युपकृतं वृद्धोपसेवी वयः तथा परीक्ष्यकारी तविकत्थनश्च दृढप्रतिज्ञोति दृढप्रहारी जितेन्द्रियः स्याज्जितको
पलोभनिद्रोलसः स्यान्नयारिग्रहदक्षः त्यागी विनीतः प्रियदर्शनश्च व्यपेतमोहः प्रतियत्नियुक्तः देशस्य कालस्य च भाग
वेत्ता स्वेयेवयः स्याद्व्यवहारदर्शी शास्त्रार्थविज्ञानपटुः प्रगल्भः संग्रामविद्याकुशलोभिजातः मितोभिभाषी मितसत्त्व
क्तो दैवान्वितो यश्च सधामलक्ष्म्याः त्यागी तु क्तानत्रया च दानमसयाद्वेदातुरनिष्ठमुक्तेर्मिद्दिरेशा गुणैः समस्तैर
पि संप्रयुक्ता कन्येव पित्रापि गुणाय दत्ता करोत्यकीर्त्तिं सुखवित्तहानि शास्त्रेन रज्ञानजडाय दत्तं तु अयात्रे पि क्काचि

दानमुक्तं भारते योन्नातिमनुगृह्णाति दरिद्रं दीनमातुरं स पुत्रमन्पमृद्धिं च श्रेयश्चानंत्यमश्नुते ज्ञातयो तद्वर्द्धनीयास्तैर्यदुक्तं तथा
त्मनः शुभं विगुणा श्चापि संरक्ष्या ज्ञातयो भरतर्षभ किंपुनर्गुणवंत स्त्वत्प्रसादाभिकांक्षिकः ज्ञातिनिर्विग्रहस्तान तनक
र्ने ध्योमवार्थिनेति तत्र कृत्यमुक्तं मिहिरेण विविधकार्याणि निशावसाने हि षत्सु त्वन्मंडलसंश्रितानां बलार्थिदेशे
षु नियोजितानां समाश्रितानां च कृताकृतानि तथा सर्वेणु वीणायदह स्वेनेन गीतेन पूर्वं क्ष्मयनीतनिद्रः शय्योत्थ
ञ्जे नैर्यरवावसाने श्रावनगिरो मंगलयावकानां तदुत्तरमाचारमयूखोक्तप्रकारेण शौचं दंतधावनं कुर्यात् तत्र दंत
धावनस्य गोयरीकुक्कायो गया न्यायो अभिमुखयतितं प्रशांतदिक्कस्थ शुभमतिशोभनमूर्ध्वसंस्थितं च अशुभ
करमतो न्यथाप्रदिष्टं स्थित यतितं च करोति मिष्टमन्नं श्मश्रुकर्मणि विशेषः राज्ञः कार्यं यवमेयवमेहिक्षौरं क्षौरं श्मश्रु
तस्यो दयेवास्य स्नानाशनं सम्यग्यं वन्नि पूर्वां यात्राकाले नैव कार्यं न युद्धे ततश्चैयं वीणादि श्रवणमुक्तं कृत्वातिथिं समग्रहवा
सं रंवमाप्नोति धर्मार्थयशांसि सौख्य अरिगण समायुर्विजयं शुभं च दुःस्वप्ननाशं च तथा विदध्यात् आयुर्जनं के विजयार्थी
दुःस्वप्ननाशके च कर्मकुर्यादित्यर्थः दुःस्वप्नाश्चाचारमयूखे उक्ताः तच्छांतयः शांतिमयूखे वक्ष्यंते ततः कृतस्नानः संध्यादे
वाद्यनुष्ठाः श्च पूर्वं दत्वा च गां वत्स संयुतां द्विजाय दृष्ट्वा मुखं सर्पिषि विदर्पणे च सर्पिश्च दद्यात् स हिरण्यमेवं ततश्च पर्वादौ भद्रदी
नेनिषेधादि दानं च कुर्यादित्याह याज्ञवल्क्यः दत्वाभौमनिवेधं वा कृत्वालेख्यं च कारयेत् आगामि भद्रनृपति परिज्ञानाय या

र्थिकः निषेधो हन्ति भट्टो धार्मिकः लेखप्रकारमपि सरवाह पटेवातान्यन्यदेवास्वमुद्रायरिविक्रितं तत्र अभिलेख्यात्मनो
वेश्यान् आत्मानं च महीपतिः प्रतिग्रहपरीमाणं दानच्छेदोपवर्णनं स्वहस्तकालसंपन्नं शासनं कारयेत् स्थिरं प्र
तिगृह्य इति प्रतिग्रहो भूनिषेधादितस्य परिमाणं दानं दीयमानं हेत्वादितस्य छेदो मर्यादा स्वहस्तेन स्वहस्त
लिखितेन कालेन वर्षशकवर्षमासपक्षादिना येन कारयेत् संधिविग्रहादिकारिणा संधिविग्रहकारी तु भवेद्यः
स तस्य लेखकः स्वयं राज्ञा समादिष्टः सलिखेद्राजशासनम् इति स्मरणात् तथा प्रेषयेद्दूतस्थावारान् स्वेष्वमुषु
च सादरं आत्विकपुरोहिताचार्यैः राशीर्भिः अभिनन्दितः स्वस्त्ययनं निर्विशेद्वेश्यान् रघाड्याकाचनमहो नैवेशिकानि
च तथा श्रोत्रियाणां गृहाणि च नैवेशिकानि विवाहोपयोगीनि तवैश्यसभां प्रविशेदित्युक्तं मिहिरेण स्मितप्र न ७
सन्नप्रथमाभिभाषितैः प्रसादस्थाकारसंग्रहैः यथानुकूलेन हृदयान्यपि हृत्वा प्रसादयन् धर्मसभां समाश्रये
त सभाप्रवेशनानन्तरमाह मनुः तत्रस्थितः प्रजाः सर्वाः प्रतिनन्द्य विसर्जयेत विसृज्य च प्रजाः सर्वा मंत्रयेत्सह मंत्रिभि
ः तत्र च वदंश्यानदेड यदित्याह वराहमिहिरः क्रमाद्विततो स्माति विविधं त्यपैव वदेष्वेषु दंडक्रमणेन धर्मे दंडप्रभावादिह स
हुर्जनस्पृहस्तेन योजीवनिवर्गः सुतरामभिवर्द्धते भिमानो नीचानां क्रमयान्वितेन यथेव अतश्च मन्तरेणाते निवर्त्या
येनात्मापि खलस्त याननयः यस्मिन् गृहीते सदृशापराधो महाजनन्नास मुपैति तस्मिन् दंडोनियात्य मनुजेश्वर

णाकालांतरेसह्यायदिष्टकार्यं दंडाकरणेवानिष्टं यथोक्तं द्विरदश्चमदेनविप्रयुक्तोविषरहितोभुजगोप्यसिद्धकोशः
परिभवमुपयातिनायकोधैर्यदिमनुत्तापियतिदंडं दंडश्चयोग्यएवकार्यइत्युक्तंयोगयात्रायां एकस्यतुल्योदंडया
णायादंडदंडाभीताः प्रणमंतिमर्त्याः अत्युग्रदंडादपिचोद्विजंते दंडेयराधप्रतिमःशिवायाकेषांचिद्वेषयेवयत्तवृदाव
श्यकत्वमुक्तंसिद्धिरेणा दृष्टस्यदंडःसुजनस्यपूजान्यायेनकोशस्यचसंप्रवृद्धिः अथयद्यातोथिपुराष्ट्रराष्ट्रंयेवैव
यत्नाः कथितान्यनृपाणां मनुः कस्मानोसंप्रदानंचकुमाराणांवरक्षणं दूतसंप्रेषणंचैवकार्यशेषंतथैवच अतः
पुरप्रचारंचप्रणिधीनांचचेष्टितं कृत्स्नंचाष्टविधंकर्मपंचवर्गंचतत्वतः अनुरागापरागौचप्रचारंमंडलस्यच अ
ष्टविधंकर्मपचेता आह आदानेचविसर्गेचतथाप्रैषनिषेधयोः पंचमेचानुवचनेव्यवहारस्यचेक्षणे दंडशुद्ध्योः
मायुक्तस्तेनाष्टगतिकोनृपः सुहृत्प्रायश्चित्तं पंचवर्गःसहायाःसाधनोपायाविभागोदेशकालयोः विनिपातप्रती
कारःसिद्धिःपंचांगमिष्यतेमनुः उपेतारमुपायंचसर्वोपायांश्चकृत्स्नशः एतत्त्रयंसमाश्रित्यप्रयतेतात्मसिद्ध
ये ततश्चभोजनमुक्तंयोगयात्रायां प्रातश्चतस्मिन्विनियुज्यसाभ्भनसंग्रामविद्याहितविभक्तकालःसर्वाणिका
र्याणियथाक्रमेणकृत्वागृहमभोक्तुमथोविशेत्सः मनुरपि एवंसर्वमिदंराजासहसंमंत्र्यमंत्रिभिः व्यायम्या
प्लुत्यमध्याह्नेभोक्तुमंतःपुरंव्रजेत विषघ्नैरगदैश्चास्यसर्वद्रव्याणियोजयेत विषघ्नानिचरत्नानि ॥ ॥ ॥

नियतो धारयेत्तस्य भोजनमाहरस्व तत्रात्मभूतैः कालज्ञैरहार्यैः परिचारकैः सुपरीक्षितमन्नाद्यं स्वधान्मंत्रैर्वि-
षापहैः कामंदकोपि पाने शय्यासने पाने भोज्ये वस्त्रे विभूषणे। सर्वत्रैवाप्रमत्तः स्यादुध्येत विषदूषितं विषघ्नैरगदैः सा-
तो विषप्रमाथिभूषितः परीक्षितं समश्नीयाज्जांगलीविद्भिषग्वृतः जांगुलीश्चारणपट्टिकादिविदितं तद्विनतसारिह-
रद्विहित्स्यर्यः तत्रभोजनसमये विपरिन्धा स्वपरीक्षार्थं परीक्षिताः स्याप्याः। तेषां च चेष्टया विषं ज्ञेयं। यथोक्तं नीतिसा-
रे। भृंगराजः शुकश्चैव सारिका चेति पक्षिणः क्रोशंति भृशमुद्विग्ना विषपन्नगदर्शनात् चकोरस्य विरज्येते नयने विषद-
र्शनात् विरज्येते निमीलिने भवतः व्यक्तं च माद्यति क्रौंचो म्रियते मत्तकोकिलः जीवंजीवस्य च ग्लानिर्जायते विषद-
र्शनात् ग्लानिर्गेगाहतता। एषामन्यतमेनापि समश्नीयात्परीक्षितं परीक्षामाहकामंदकः भोज्यमन्नं परीक्षार्थं
प्रदद्यात्पूर्वमग्नये वयोभ्यश्च ततो दद्यात्तत्र लिंगानि लक्षयेत् ध्वग्निमध्ये क्षिपेदित्यर्थः धूमार्चिर्नीलता वह्नेः शब्द-
स्फोटश्च जायते अन्नेन विषदग्धेन वयसां मरणं भवेत्। इत्थं विशेषेण परीक्षामाह स एव। रससपनीलायपसश्च

ताम्राभघस्तोयस्तोयस्य च कोकिलाभा। श्यामा च हस्ती विषदूषितस्य वह्नेर्भवत्यूर्ध्वगता च लेखा। शिखिस्निग्धवस्त्रपरीक्षो
क्तानीति सारे। प्रागाराभरणानां च श्याममंडलकीर्णतैतन्नलीपक्ष्मणां लोभ्नां स्यान्म्रंश स्त्रशिखाश्रपान ऊर्णावस्त्राणां लो
म्नां भ्रंशः स्यादिति पर्थः। विषदायिनां च पुरुषाणां लक्षणानि उक्तं नारदेन मुखस्य श्यामवर्णत्वं तालाभेदो जृंभणं मुहुः स्ख
लनं वेपथुः स्वेदश्चावेशो दिग्विलोकनं। स्वकर्मणि स्वभ्रंशो स्यात्स्वस्थानमेव च॥ लिंगान्येतानि निपुणं लक्षयेद्विषदायि
नामिति गृहे सर्पान्धुपश्चनिगन्माथमुपायमाह कामंदकः मयूरश्ळेष्मलोन्मेगेन भवन्ति भुजंगमाः तस्मान्मयूरं रक्षेतान्
भवने नित्यमुत्सर्जेत। शापनस्य गृहे तद्वन्नकुलं स्थापयेत्प्रदृति॥ इति विषपरीक्षा॥ एवं परीक्षितमन्नमनेकविधं भ
क्ष्यभोज्यादिकमाचारमप्रत्यक्षोकरीत्या भुंजीत तत्र च मक्षिकानिवारणार्थं राजनार्यं च स्त्रीभिः स्पर्शमनुज्ञानाति मन्तुः
परीक्षिताः स्त्रियश्चैव व्यंजनैरुत्क्षेपनैः वेषाभरणसंयुक्ताः संस्पर्शे पुः समाहिताः एवं प्रयत्नं कुर्वीत पानशयासना
शने स्नाने प्रसाधने चैव सर्वालंकारकेषु च॥ इति भोजनं॥ मनुः भुक्तवान्विहरेच्चैव स्त्रीभिरंतःपुरे सह। विहृत्य च यथा रम

कामं पुनः कापालिकं चिंतयेत् अलंकृत असंपदस्य हायुधीयं एष्य अनंगाहं नानि च समवाप्ति रुद्रा एणामरणानि। ततः पुनः प्रसा
धनादिकार्यं प्रसाधनादियत्किं चित्पारिवारिकाः उपनिमुद्रेदं शयमुपरोहितमुद्रितं परस्य एगतेय च समं वं परोक्षयेत् सहासे
ष्यः परेष्य च रहेद्राजा सुरहितः अनंतरं च मृगयाघर्षपानाद्या रोहे हिंतिका मेदकः यानं वाहनमारोहेत्तं ज्ञानं यात्रोपपादि
तं आविशाने ततयामंकृदेनन संक्रमेत् ज्ञानमध्ये पराहितं यात्रोपपादितं तत्र यात्रा यो योग्याय यात्रा आहिमृगयायां
हस्त्यादि। तत्र चरत्खड्गाघायेकि भयात्। तत्र खड्गलक्ष्यं योगयात्रायां। अंगुलशतार्द्धमुत्तमं उत्तमः स्यात् त्वं चविंशतिः खड्गः अं
गुलमानात् नेयः समांगुलस्योत्तमः मध्यमः क्रमेण त्रयाणां शुभेदा स्तुकं श्रीवृक्षवर्धमानातपत्र शिवलिंगकुंडलाब्जानां
एतेषां रूपाणां शस्त्राद्याप्युद्धस्वास्तिकानां च। व्रणानाम शुभत्वं तत्रैव कृकलासकाककंकक्रव्याद कबंधवृश्चिकाकृतयः। स्व
द्वेषु व्रणानशुभदा वंशानुगताः प्रभूताश्चेति। तदाकारस्तत्रैव गोजिह्वासंस्थानो नीलोत्पलवंशसदृशश्च। करवीरपत्रसदृ
शश्चैव करो मंडलाग्रः प्रशस्तश्च। मंडलाग्रः खड्गः नयान्। नाकारणे तद्विहरणपातनाविघटयेच्च यश्चैवं न तत्र रनेनवदेच्च
मूल्यं दिशेत तथा स्पृशेच्च येत्यतिमानये च नैव स्पृशेत् च पतिरप्रपतो स्त्रियाद्ये। प्रतिमानयेत् पूजयेत। अप्रपतोः श्रुषिः खड्गादि

नीति
३६
36

संस्कारमाहवराहमिहिरः अर्केपयोदुग्धविषाणामेषामेतं पारावतासुशकुनाबद्धंनेमलेपः शास्त्रस्यैतैलमथविस्ततोस्यपानंप
श्वाछिन्नस्यनशिलासु भवेद्विधानैः हारेकदल्यामथितेनयुक्तेहितोविजेपाधिनमायुधयोतेः समस्तस्थितेवारमनिनैनेतिभंगनचानु
लोहेविपितस्यकौंचं॥ इतिखड्गलक्षणं। अथाश्वादिलक्षणानिवलानिरूपणेवक्ष्यामः। अथमृगयायास्त्रिविधा लक्षणस्यला
नरिकृमेहात। साचयद्यपिपूर्वमसमनमथ परिगणितातथापि अस्मकापीविरोधेनकुर्यात्हारवेटकनपरस्मादिधवनादस्तनास
केनकार्या। अस्मांचतल्लोप्युक्तः कालिदासेन मेदश्छेदकृशोदरंलघुभवत्युत्थानयोग्यंवपुः सत्त्वानामपिलक्ष्यतेविकृतिमच्चित्तं
भयक्रोधयोः उत्कर्षः सचधन्विनांयदिषवः सिध्यन्तिलक्ष्येचले मिथ्यैवव्यसनंवदन्तिमृगयामीदृग्विनोदःकुतः। श्रीमद्भको वि-
श्रामाहयोहिजीर्यतेसायोग्येवृहितानिशो। चरेत्पुवव्रज्ञहेश्रुवागातिसिद्धिश्चजायतइति। तत्रजलमृगयामाहकामंदकः परिता
पिषुवासरेषुपश्यन्नतरङ्गैलाक्लिन्नमामभेनच्चक्रमुविशोषितनक्रमीनजालेषुवगाहेतजलंतहस्तमेतः तथाश्वधानिकां
श्वनृत्यश्वहृष्टशोकाकिरानानान् परेभ्योभ्यागतोश्चेवदूरेणैवसमाचरेत। तथामृगाणांसमुद्धामपरिहृत्यनागादिकां। अस
नैपातिवंशावालोपयेत्रावमातुरां। लोपयेत्त्रांगीकुर्यात्तरस्वर्यः। तत्रच जालैश्चवडिशैश्चैवशक्तिभिः कंटकैस्तथा। मत्स्यक राम
३६

छपराजीवान्हत्वाद्विगजसंभ्रमः॥ इतिजलमृगया॥ स्थलमृगतोयामाहचारकाः सुपरीक्षितरक्षितांतुसीमोल्लपुपानकम्
मृगाटवीमुपेयाद्दिति॥ कामंदकोपि॥ अथवेन्मृगयाक्रीडांवांछेत्तत्रगतांतिके॥ कारयेन्मृगयारण्यंक्रीडाहेतोर्मनोरमं॥ अ
कंटकलतागुल्मंविषपादपवर्जितं॥ शोधितं॥ ग्राहसलिलेसुगमो जलाशयं॥ नानापुष्पसमाकीर्णंहस्तिनीकलभा
न्वितं॥ अगम्यंरिपुसैन्यानांमनःप्रीतिविवर्द्धनं॥ तद्वनेचरविन्यस्तैःपाशापाशसहैर्दृढैः॥ मृगयांरक्षिभिःस्वाप्तैःप्रक्री
डेद्धीरमानसः॥ वनेचरामृगाद्दस्यास्तेषांक्रोधभयाविहस्तविन्नजातान्तिनैः॥ तत्कर्मतुनरेंद्रस्यजनोजितपरिश्रमः॥ क्री
डनायास्मिन्विविधामृगजातीःप्रवेशयेत्॥ यत्रप्रविशेद्राजाक्रीडनार्थंतथाविधः॥ सत्रदेशस्तुतस्मिन्हेतेमेहरां
नगोचरं॥ विधिरेषसमीरितोमृगयाक्रीडनेवरः॥ नगच्छेदस्यापारात्रामृगयांमृगमर्दया॥ तुच्छवकच्चरेकाकीनग
च्छेदसमर्थकः॥ एवमन्नासकः एकेनादिक्कुरपहितैरेनारिहमृगयामापिकुर्यात्॥ इतिमृगयानिरूपणम्॥ ततोगृहमा
गत्यस्नायेत्सकार्यमित्याहमनुः॥ संध्यांचोपास्यशृणुयादंतर्वेश्मनिशस्त्रभृत्॥ रहस्याख्यायिनांचैवप्रणिधी
नांचचेष्टितं॥ गत्वाकक्ष्यांतरंसम्यक्समनुज्ञाप्यतंजनं॥ प्राविशेद्भोजनार्थंतुस्त्रीभिरंतःपुरंपुनः॥ तत्रभुक्त्वापुनः

नीति०
३७
37

किंचित्तूर्यघोषैः प्रहर्षितः। सविशेषप्रयाकाल्यमिति विविक्तेचमेत्रं कुर्यादित्याह मनुः। सर्वेषां सुविशिष्टेन
शास्त्रेणनविपश्चिता मंत्रयीतपरंमंत्रं राजाषाड्गुण्यसंयुतं। अन्नानपिप्रकुर्वीत शुचीन्प्राज्ञानवस्थितान्॥ स
म्यगर्थसमाहर्तॄन्सम्यक्सम्यक्परीक्षितान्॥ निवर्तेतास्य यावद्भिरितिकर्तव्यता नृभिः॥ तावतोतन्द्रितान्दक्षान्
प्रकुर्वीत विचक्षणान्॥ तेषामर्थेनियुंजीत शूरान्दक्षान्कुलोद्गतान्॥ शुचीनाकरकर्मान्ते भीरूनन्तर्निवेशा
ने॥ आकराः सुवर्णाद्युत्पत्तिस्थानानि कर्मान्ते धान्यादिसंग्रहस्थाने॥ अन्तर्निवेशने शयनादिगृहे भीरून्
स्त्रीसहितत्वैकान्ते कदाचित्राजानंनिहन्युः। अध्यक्षान्विविधान्कुर्यात्तत्रतत्रविपश्चितः। तत्र तत्र हस्त्यश्वादौ। कु
र्तेचैव प्रकुर्वीत सर्वशास्त्रविशारदान्। इंगिताकारचेष्टाज्ञं स्निग्धं विदग्धं कुलोद्गतं। अनुरक्तः शुचिर्दक्षः स्मृतिमान्देशका
लवित्। वपुष्मान्वीतभीर्वाग्मी दूतोराज्ञः प्रशस्यते। एवं श्लोकयोः शुचिर्दक्षत्वयोरत्र पुनरुक्तिः प्रशंसार्थमा। तत्रैव वि
विक्तेशास्त्रधरस्त्रीणां नामशस्त्रधराणां वाक्यानिभृत्यानां। तदुक्तं। तत्र शस्त्रीणि धार्याणि चारणीमे दर्शकपेति। तत्र सर्व

[redacted]

माहाकासंदकः। भर्तुर्दोषं सनेदृष्टिं मुद्रणीं तन्त्रं निक्षिपेत्॥ कोन्तेत्यहमिति ब्रूयात्सम्यगाज्ञापयेद्वा न्याज्ञां चाविनयां कुर्याद्य
थाशक्त्यविलंबितं॥ उच्चैः प्रहसनं कासं ष्ठीवनं न कुत्सनं तथा॥ जृंभणं गात्रस्फोटं च वर्जयेत्॥ प्रविश्य सासे तु सगास्य वि
नत्तस्य वसमतः समर्थं पंक्ष्व सतस्य साधु भाषेत भाषिते॥ नन्त्रियोगे न वा ब्रूयादर्थं स्पुयरिनिश्चितं॥ सुखप्रबंधगोष्ठीयु वि
वादे वादिवादिनां मतः॥ विज्ञानन्नपि न ब्रूयाद्भर्तुं सिसेतं रवक॥ प्रवीणोपि च मेधावी वर्जयेदभिमानितां॥ परस्पुरे वैर्विना
नीयान्नीवेसन्दयिकीर्तयेत्॥ कर्मणां तस्य वैरिणं षु कथयेद्धितयान्वितः॥ आयक्तन्मार्गगमने कार्यकालान्तयेषु वा अश्रेष्ठा
षिहितान्वेषी ब्रूयात्कल्याणभाषितां॥ प्रियं तथ्यं वषचरेद्धर्मार्थमेव वा॥ परार्थे देशकालज्ञो देशे कालेच साधयेत्॥ संज्ञाष
द्यवसरे यशायकारमपि कुर्यादित्यर्थः॥ तथा॥ अपि स्थाणुवद्वासीत शुष्यन्यरिगतः क्षुधा॥ नत्वेवानर्थसंपन्नां वृत्तिमी
हेतयेदितः॥ तथा॥ गुह्यं कर्म च मन्त्रं च न भर्तुः संप्रकाशयेत्॥ विद्वेषं च विनाशं च मनसापि न चिंतयेत्॥ स्त्रीभिस्तद्दर्शिभिः पा
पवैरिभ्रतैर्निराकृतैः॥ एकार्थचर्यां साहित्यं संसर्गं च विवर्जयेत्॥ वेषभावानुकरणं न कुर्यात्पृथिवीपतेः॥ संयत्नोपि
च मेधावी स्पर्द्धेत न वन दूरोः॥ रागापरागौ जानीयाद्भर्तुः कुशलकर्मवित्॥ इंगिताकारचेष्टाभ्यस्तदभिप्रायवित्तथा॥ त
दर्थांतत्क्रं तावोव्वेरा करणीयति तत्कथा॥ श्लाघतेस्ना॥ यत्नेपि पुष्णोष मानं च भट्टति॥ राज्ञा कस्य वितस्त्रान्तेत्तो क्रियमाणमपा
स्वयममम्यमिनंदनेकार्यमित्यर्थः॥ कथान्तराणि स्मरति प्रहृष्टान कीर्तयेद्गुणान्॥ तिर्गुणांस्यपिभर्त्तारं आयत्तु न य

नी.ति॰ िप्रमत्तेनाधीरतो अग्निरिवाप्रमत्तो वासीदेतराज्ञानमुपश्रितः॥ आशीविषमिव क्रुद्धं प्रभुं प्राणधनेश्वरं॥ यत्नेनोपचरेन्नित्यं नाहमस्मी
१८ तिचिंतयेदिति॥ राज्ञा स्निग्धतीति संमत्वा नावीगणनीयः॥ किं तु यथासमये सार्वत्रभजा तथा प्रभोः कार्येसमर्थः॥ ततः परतरो नास्ति यन्नाप
त्स्यपतिष्ठते॥ स्वस्थं तत्र तत्रेषु सत्वाद्यो नैव यांतमिलक्षतो॥ विपत्सु धर्मं तु मीराणां तेषां तामा-तिरिच्यते॥ स्नेहो छायानं दनी चैवम
38 हृतं मुयकारिता॥ कालेकल्याणमाधनेसत्वल्पापि समुपेहारस्यं॥ तयाज्ञाययजीवेति नाथ देवेति वादराततः॥ राज्ञा सपणिहितः हते
नितं छन्दानुवृत्तिभिः॥ धीसत्वोयोगयुक्तानां किं दुरायं पहात्मनां॥ छन्दानुवर्तिनां लोके कः परः प्रियवादिनां॥ अलसस्याल्प
दोषस्य निर्विद्यस्याकृतात्मनः॥ प्रदानकाले भवति मातापि हि प्रियाराज्ञसुखः॥ येस्वरायेव हिहोसो येवसेवाविपश्चितः॥ तेषा
मेवविकाशिमेभोग्या नृपतिसंयदः॥ आज्ञोद्यमसर्वेभर्तीनां राज्ञीयत्नस्त्वदुर्लभा॥ अनाज्ञोद्यस्तस्तज्ञेतं मुक्तं हस्तमिवांशिः
उक्ताः॥ वाराणाक्यापि सुवर्णपुष्पितां पृथ्वीं विचिन्वंति त्रयो जनाः॥ शूरश्च कृतविद्यश्च यश्च जानाति सेवितुं॥ तथानुलं हेत्ते
तथा शौर्यं सर्वमेतन्न गण्यते॥ दुर्वृत्तेप्यनुलोमेनयितव्योदातरिरस्मते॥ ॥इत्यादिसेवककलक्षणं॥ ॥अथस्वामिभक्तसंनीतिसी
रा॥ अयेस्रुहितयःकाले नस्यानामनुजीविनां॥ कर्मणामानुरूप्येण वृत्तिं समनुकल्पयेत्॥ स्थानेकाले च पात्रे च वृत्तिह
न्नि विलोपयेत्॥ एतद्वृत्तिविलोपेन राजा भवति गर्हितः॥ अपात्रवर्गेज्ञातु तत्कुर्यात्सविगर्हितं॥ अयात्र च र्षणाद राम॰
व्यक्तिस्यात्कोशस्याहतो कुलं विद्यां कृतं शौर्यं सौशीलं भूतमर्चनां॥ वयोवस्थां च संप्रेक्ष्य आदिष्येत महात्मनः॥ ऊलो १८

नाव्याथसमेतसम्यग्दृष्टात्मनस्त्विना।।त्यजंत्येतेचमन्त्रीरघंनिवासानहेतुना।।मिराल्लोकेहिलोकेस्मिन्नासतेतत्त्वंपंडि
ताः।जात्यस्यहिमरोर्थत्वकाचेनसमसमानासमता।।हृशोपिहिविवेकाज्ञोपातिसंग्रपरमांपतां।।यथा।।सर्वैर्गुणोस्थिहीनोपिसरा
जापः अनापचाते।।प्रलापयुक्तात्त्रसंतेपरेमिंद्रा स्मरार्वेति।।विरक्तस्यामिलस्यरामुक्तकामंदकेना।।अत्र कोपोपि
सकोयामः प्रसन्नश्चापिनिःफलः।।चदत्यकस्मात्दृष्टेतिरूप्ससेवमुहूर्ते ष्टते।।विज्ञाप्यमानोप्यत्यर्थेसहसा छायमच्छति।।
सभाक्ष्वपतिदोषेणाह्यत्रिकेटकरोति वे।।साधुक्तामपितद्दूकेमस्य प्रथेयतिवामथा।।आवश्याणांकथाभांगंकरोतिवि
रसीभवत।।उपायमात्तःशापवेस्रुभवत्तत्रातिष्ठतिपलेनवोध्यमानोपिसुप्रवृत्तविवेष्टते।।इत्यादि ह्यनुरक्तास्यविरक्त
स्यचलक्षणा।।रक्ताहृत्तिमसीहे नविरक्तेचयारिस्नेहाशिति।।अन्नपांडुरापसंपूर्तमितिमत्त्रविश्लेषवशामुक्तेतानाहमनुः।
।संधिंचविग्रहंचेवयानमासनमेवच।।द्वैधीभावंसमाश्रयंचषाड्गुण्यंचिंतयेत्सदा।।तत्रकामंदकः।संधिंतिरूपयति।।चलोप
साभिपुक्तस्तुनृपोतवप्रतिक्रियः।आपन्नःसंधिमविच्छेत्कुर्वाणःकालयापना।मितितित्र नानासोरयद्यप्यनेकविधस्तस्तथा
थपहारसंधिमेवीसंख्यारेवप्राधान्यमुक्तामकरयोपहारस्तुसंधिरेवमतोमहतः।उपहारस्यभेदास्तुसर्वेस्येयत्त्ववर्जिताः।अ
भियोक्ताबलीयस्त्वादलब्ध्वानतिवर्तते।।उपहारादृते यस्मात्संधिरन्योनविद्यते।।मैत्रीसंमयोरेव।।क्वचिदस्यजपार्थेविषम
योरपिभवति।।कस्माद्दानाद्युपकारंसंश्रयस्त्वत्र चयोरेवोतर्भवति।।अतोनतेपृथक् निरूपिताः।।अत्रासंधेयानाहकामंद

२

नीति० कः॥ बालो वृद्धो दीर्घरोगस्तथा ज्ञातिबहिष्कृतः। भीरुको भीरुकजनो लुब्धो लुब्धजनस्तथा॥ विरक्तप्रकृतिश्चैव विषयेष्वतिसक्तिमाक्
३९ दुर्भिक्षव्यसनोपेतो बलव्यसनसंकुलः। अदेशस्थो बहुरिपुर्युक्तः कालेन यश्च नः। एतैः संधिं न कुर्वीत विगृह्णीयात्तु केवलं। ए
39 ते विग्रह्यमाणा हि क्षिप्रं यान्ति रिपोर्वशं तथा॥ संधिः कार्योप्यनार्येण संप्राप्योत्सादयेद्धि सः। संघातवान्यथा वेणुर्निविडैः कंट
कैर्वृतः। न शक्यते समुच्छेत्तुं वेणुः संघातवांस्तथा॥ बलिना सह योद्धव्यमिति नास्ति निदर्शनं। प्रतिवातं न हि घनः कदाचिदुप
सर्पति॥ बलीयसि प्रणमतां काले विक्रमतामपि। संपदो न विसर्पन्ति प्रतीपमिव निम्नगाः॥ राजा न गच्छेद्विश्वासं संधितोपि हि
बुद्धिमान्। अद्रोहसमयं कृत्वा वृत्रमिन्द्रः पुरावधीदिति॥ इति संधिः॥ ॥ अथ विग्रह उक्तो नीतिसारे॥ आत्मनो — द्याकांक्षी पी
ड्यमानः परेण वा॥ देशकालबलोपेतः प्रारभेतेह विग्रहं॥ तत्र विग्रहकरणमाह कामंदकः। राजस्त्रीस्थानदेशानां
मानस्य च धनस्य च॥ अपहारो मदो मानः पीडा वैषयिकी तथा॥ वैषयिकी देशसंबंधिनी। मित्रार्थे बाध्यमानस्तु तथा बंधुवि
नाशनं। भूतानुग्रहविच्छेदस्तथा मंडलदूषणं। एकार्थाभिनिवेशित्वमिति विग्रहयोनयः॥ कर्तव्याकर्तव्यविग्रहावाह
स एव। तदात्वफलसंयुक्तो मायत्यां फलवर्जितं॥ आयत्यां फलसंयुक्तं तदात्वे विफलं स्मृतं। उभयोः फलवानुक्तः। एवं
त्रैविध्याद्भयमपि समं समस्तं तदात्वायत्योरफलः सर्वग्रः। विग्रहशमनं चावश्यं कुर्यादित्याह स एव। कुर्यादर्थपरित्या राम०
गमेकार्थाभिनिवेशने। अधनाय वा रज्ञाते तु विरोधं न समाचरेत्। कदाचिद्विग्रहेषु स्यो सर्वनाशकृज्जायते। सर्वोपायैरतो राजा ३९

विगृह्यैनं समाचरेत॥ उपायं तत्र नाशे तु स्वजनं विगृह्य माचरेति॥ ॥इति विग्रहः॥ यानमाह कामंदकः। गुणानुरागप्रकृतेर्यात्रा
यानमिति स्मृतमिति। तत्काले मनुराह॥ मार्गशीर्षे शुभे मासे यायाद्यात्रां महीपतिः फाल्गुने वाथ चैत्रे वा मासे संप्रतिय
था बलो॥ अन्येष्वपि च मासेषु यदा पश्येद्ध्रुवं जयं। तदा यायाद्विगृह्यैव व्यसने चोत्थिते रिपोः॥ वर्षादिष्वयोत्पथः॥ मिहिरो
पि। यात्रानयस्य शरदिष्टफला मधौ वच्छिद्रे रिपौ नं नियमोस्ति तु केचिदाहुरिमातद्वदाजकौ नीतिसारे। विगृह्य संधा
य तथा संभूयाथ प्रसंगतः॥ उपेक्षापावनिपुणो यानं पंचविधं स्मृतं॥ विगृह्य याति हि यदा सर्वान् शत्रुगणान् बला
त॥ विगृह्ययानं यानज्ञास्तदाचार्याः प्रचक्षते॥ अरिमित्राणि सर्वाणि स्वमित्रैः सर्वतो बलात। विगृह्य चारिभिर्यातुं
विगृह्यगमनं स्मृतं॥ संधाय यात्मान्ययात्रा यायाद्यदि मिग्राह्येरणप्रात्तुराः॥ संधाय गमनं प्रोक्तं तज्जिगीषोः फलात॥ विग्र
ह्य वा रिपुभिर्मित्रैस्तु विगृह्यगमनं स्मृतं॥ र्थिनः एकीभूय यदैकत्र सामंतैः सांपरायिकैः। शक्तिशौचयुतैर्यानं संभूयगम
नं हि तत्॥ अन्यत्र प्रस्थितः सोन्यत्र गत्वैव वा गच्छति। प्रसंगयानं तत्प्रोक्तमत्र शल्यो निदर्शनं॥ रिपुं प्रति स्वबलिनः सां
प्राप्ते विकृतफले॥ उपेक्ष्य तस्मिन्यथा तमुपेक्षापानमुच्यते॥ निवातकवचान्हित्वा हिरण्यपुरवासिनः। उपेक्षा
यानमास्थाय निवातान्धनंजय इति। यानं चाग्र्येषु न निरूपयिष्यामः॥ इति यानं॥ आसनमुक्तं नीतिसारे। परस्प
रस्य सामर्थ्यविघातादासनं स्मृतमिति। तथा। पार्ष्णिग्राहेणावस्थितः शत्रुग्रहीतुं नैव शक्यते। विगृह्यैनं न दासीत छित्वा

नीति० ४० स्यात्सारं वीवधानां।विच्छिन्नवीवधासारं प्रक्षीणयवसेंधनं।विगृह्यमाणप्रकृतिं कालेनैव शमं नयेत्।अरेश्च विजिगीषो
श्च विगृह्य हीयमानयोः।संधाय यदवस्थानं संधायासनमुच्यते।सर्वत्रैव देशकालानुरोधेनासनं कार्यमिति मि॥ ॥इत्या
सनं॥द्वैधीभावोप्युक्तो नीतिसारे॥द्वैधीभावेन तिष्ठेत काकाक्षिवदलक्षितः इति।तथा।द्वैधीभावो द्विधा प्रोक्तः स्वतंत्रपरतं
त्रयोः।स्वतंत्र उक्तो द्व्यमस्तु परः स्यादुभयवेतनः॥ ॥इति द्वैधं॥ ॥आश्रयः उक्तः कामंदकेन॥उच्छिद्यमानो बलिना निरु
पायप्रतिक्रियः।कुलोद्गतं सत्यमार्यमाश्रयेत बलोत्कटं॥बुधोपि वीर्यकर्मसश्रोपानफलनिष्पन्नये सदा॥उपायेन य
दं मूर्ध्नि तिष्ठते मत्तहस्तिनां॥अयोभेद्यमुपायेन द्रवतामुपनीयते।लोकप्रसिद्धमेवैतत् वारिवह्नेर्नियामकं॥उपाये
यत्र हीतेन तेनेन तत्परिशोष्यते।उपायः कर्हिं हादिमस्त्रेयः।अतः सर्वमुपायेन कुर्यादित्यर्थः।मनुरपि तिन्त्रायिसंपदे हे
वं संश्रयकारितां सुपुष्टमेव तत्रापि निर्विर्तकं समाश्रयेत॥ ॥इत्याश्रयः॥एवं विविधं मंत्रं संत्रिभिः षाड्गुण्यविदां प्रास्त
ग्रीनवसृह्नुर्यात्।मनुः।सर्वोपायैस्तथा कुर्यान्नीतिज्ञः पृथिवीपतिः।यथास्याभ्यधिका न स्युर्मित्रोदासीनशत्रवः
।तान्द्वादशराजमंडलोक्तान् द्यात्कव्यल्क्यः।अरिर्मित्रमुदासीनोनंतरस्तत्परः परः।क्रमशो मंडलेचिंत्यं सामादिभिरुप
क्रमैः॥तेषाच्य यत्रविविधाः सहजाः कृत्रिमाः प्राकृताश्चेति।तत्र सहजा रिःसायत्नम्नातृपितृव्यतत्सुतादिः।कृत्रिमो पत्र० ४०
रियुर्यस्मायकृतं येनायकृतं वा।प्राकृतस्वानंतरदेशाधिपतिः।सहजं मित्रं भागिनेयपैतृष्वस्रीयमातृष्वस्रीयादि

।कृत्रिमं मित्रं यो पेतो यत्कृतं पस्य चोपकृतो तं॥ प्राकृतं मित्रं मेकान्तरितदेशाधिपतिः। सहजकृत्रिमशत्रुमित्रलक्षणरहितो
सहजकृत्रिमो दासीनो। प्राकृतो दासीनो द्व्यन्तरदेशाधिपतिः॥ अरिः पुनश्चतुर्विधः। यातव्यो च्छेत्तव्यः पीडनीयः कर्शनीयः
भेदेन। तत्र यातव्यो नन्तरदेशाधिपतिः। व्यसनी हीनबलो रिक्तप्रकृतिः विदुर्गो मित्रहीनो दुर्बलश्चोच्छेत्तव्यः। पीडनीयो
मंत्रबलहीनो प्रबलमंत्रयुक्तः कर्शनीयः। तथा। वशीतमानसो ह्यासो निर्मूलनाशमुद्देश्यं पीडनं बलनिग्रहः। कर्शनं तु पु
नः प्राहुः कोशदण्डापकर्शनादिति मित्रे च द्विषि धीमान् हृतासीयं कर्शनीयमिति॥ कोशबलं हीनं ह्रासनीयं। कोशं बलाधि
के कर्शनीयं। प्राकृत उदासीनो शेषाः पुनः प्रसिद्धत्वान्नोक्ताः। एतद्वादशकं मण्डलं यथाकारं। येव पार्ष्णिग्राहस्तत्क्रमश
ः प्रवाहः क्रमेणावेत्य। एवं चतुर्दिक्षु त्रयस्त्रय आत्मावेकश्चित्त्रयोदशराजकं मण्डलं पद्माकारं। पेव पार्ष्णिग्राहादयस्तेथ
त्रैवातर्भवन्ति। सामादिभिरित्यक्षेनात्सामादीनुयानहयान्दवल्काः उपायाः सामादानभेददण्डास्त एव। सम्यक्प्र
युक्ताः सिद्धयेपुर्वर्द्धस्त्वगतिकागतिः॥ भेदः शत्रुसामन्तादीनां परस्परं वैरोत्पादनात्स एवासन्नेनुमायतो शक्रो लुब्धेनाः
कृतबुद्धिना। मत्पसंधेन मुविना सुसहायेन धीमता। याशाह्यो प्रयुक्तो त्रसदेवासुरमानुषं॥ नागदानं दण्डेत्सर्वं मम
थातु प्रकोपयेत्। अधर्मदण्डनं स्वर्गकीर्तिलोकविनाशनं। सम्यक्कुदण्डनं राज्ञः स्वर्गकीर्तिजयावहं॥ अदण्ड्यान्दण्डयन्रा
जा दण्ड्यांश्चैवाप्यदण्डयन्॥ अयशो महदाप्नोति नरकं चैव गच्छतीति। दण्डप्रकारं दण्डं व्यवस्थां व्यवहारमण्डले द

नीति० र्शपिष्ठ्यामनः॥ एवं मंत्रयित्वा तत्पुरं शोधयित्वा प्रविशेत॥ यथोक्तं कारयेद्दूवनशोधन शोधनमारोमातुरतिक्रमपि प्रविविक्त
८१ ः॥ आप्तशस्त्रानुगतश्च विशेद्वर्षकढवगाहनेचननतिषेत॥ तथा नित्यमेव प्रवेशे च रीज्ञामार्गे समंततजतः प्रोत्सारितजने ग
81 च्छेत् सम्यगाविष्कृतोन्नतिः॥ मात्रोत्सवसमाजेतु तत्वसंबोधशालिनः॥ प्रदेशानवगाहेत नातिवेलं वसेत्ततः॥ निषिविती
वर्षधरैः कंचुकैः क्लीषशालिभिः॥ अंतःपुरे च विचरेत् कुब्जकैरप्रवामनैः॥ नैर्विरंतःपुरामात्याः मुखपश्चिन्नवेदिनः॥ शस्त्राग्नि
विषवर्तं हिन मर्ययेयुर्महीयतिं॥ अंतःपुरशोधनमाहकामेरकः॥ आशीतिका अपुरुषाः पंचाशीत्या अयोषिताः॥ वृद्धे रत्न
चरो धानतोशावमागारिकाश्चये॥ अभ्यंतरं गतो यो ही हविश्वासं स्त्रीषु न व्रजेत॥ देवीगृहगतं भ्रातं भद्रसेनमहारयत॥ मातुः
शय्यांतरे लीनः कारूषं वीरमः सुतः नहि देवीगृहं गच्छेद्दात्मीयात्संनिवेशनात॥ तथा स्त्रीणां चरितमुक्तं नीतिसारे। विशे
षेणानुसंयोज्य मधुनेति किल लोभिजं। देवीतु काशिराजेन्द्रं निजघान रहोगतं॥ विषाक्तेन च सोवीरं मेखलामणिनानुयं विराधो
शस्त्री समो दाय तथा चापि विदूरथं॥ इ- लोतिहन्ने यरिहरेन्न रोध्यापि प्रयोजयेत॥ यस्य दाराः सुगुप्ताः स्युः योरूपेराप्रकाशिभि
ः सर्वलोकाविततस्य हस्ते लोकद्वयं स्थितं॥ एवं सावधानोन्तःपुरं प्रविशेत॥ अथ भार्यागमनमुक्तं कामंदकेन॥ धर्मापिच्छन्न
रयतिः सर्वान्दारान् अनुक्रमात् गच्छेद् देवनुनिशानित्यं वाजीकवारणां हितं॥ वाजीकरणादिकं च कामशास्त्राद्वगंतव्यं विस्तरेति
मयान्नेह निरूपितं॥ नीतिसारे विवार्यकार्यावयवानदिनक्षये विसृज्य स्तोकं प्रमदाहतक्रियः॥ स शस्त्रबंधे नहि साधुयाशि राम० ८१

नास्यपित्यसर्वंकश्यपमाप्नुरक्षितः ॥ तथा ॥ नयेनज्ञानात्पनिशांतरेच्छेरेसुखंपपेतीम्हनिराधयः अज्ञाः प्रमत्तविचेत्सतितान्नातिप्र
जाभ्यजनारेणामस्यजनान्वबाधनद्दति। एवंचेतिष्ठतः फलमाहचरद्भिरः। आचारस्थः सागरांतांधरित्रीमुक्ते दीर्घकाल
मुतवातशत्रुः। एवमाचारस्तत्रधर्मस्य हृदिद्विष्टंमीष्टौ गार्हस्थ्ये दिपिमुक्ते। भारते। धृतिः शमो दमः शौचंकारुण्यं वागनिष्ठु
रा। मित्राणां चानभिद्रोहः सप्तताःसमिधः श्रियः ॥ समिधो वर्द्धनानि ॥ ॥ इति सपरिकरस्वामिनिरूपणं ॥ ॥ अथामात्य
॥ तत्रपुत्रोऽप्यमात्यमध्ये यदि गणितो नो निमारे। आमात्यो युवराजश्च भुजावेतौ महीयते रिति। राजपुत्रस्य कृत्यमुक्तं
पितृसेवायरक्षित्वेत्यायवा आननसेः सहातत्कर्म कुर्यात्प्रियतेयेनतुष्टोभवेत्पिता। तत्रकुर्याद्विनपितामनागपिवि
पीदृति। तथायस्मिन् पितुर्भवेत्प्रीतिः स्वयंतस्मिनप्रियंचरेत्। यस्मिन्द्वेषं पिताकुर्यात्तत्स्यापिद्वेष्य एवसः ॥ अप्रमत
विरुद्धंचपितुर्नैवसमाचरेत् ॥ प्राप्यापियुवराजत्वं प्राप्नुमाद्विकृतिंनचा। स्वसंयतिमदान्नैवमातरंपितरंतथा ॥ भ्रातरं भगिनीं
वापिअन्यान्वाराजवल्लभान् ॥ माहाजनांस्तथाराष्ट्रेनावमन्येत्नयीद्येत। प्राप्याविमहतींवृद्धिंवर्त्तेतपितुराज्ञया। पुत्रस्यपि
तुराज्ञाहि परमंभूषणंस्मृतं। मोदेषुचसर्वेषुनाधिकंसप्रदर्शयेत। भ्रातृणामवमानेनवहवोहिविनाशिनाः। पितुराज्ञो
ल्लंघनेनप्राप्यापियुद्धमुत्तमं। तस्माद्भृष्टमवतीहदासवद्राजपुत्रकी। एवंगृहाविरोधेनराजपुत्रोवसन्गृहे। न्यायागतवसा
वसंपन्नःसर्वंकुर्याद्धशस्वके। शनैःशनैः प्रवर्द्धेतमुक्तरूपस्समगोकवतां। एवंहजोराजपुत्रोराज्ञोप्याकंटकं सह्लायवान्

हामात्मो चिरं भुंक्ते वसुंधरां ॥ एतस्मात् राजपुत्रे विशेषयत्नमुक्तं । सामान्यास्तु पूर्वोक्ता वक्ष्यमाणाश्च गुणाः सर्वेऽत्रापेक्षिता ए
व । तेषां राजपुत्राणां रक्षणं प्रयत्नतः कुर्यादित्याह कामन्दकः ॥ प्रजार्थं श्रीयसे राज्ञा कुर्वीतात्मजरक्षणं । लोलुभ्यमाना
स्तेऽर्थेषु हन्युरेनमरक्षिताः । राजपुत्रा मदोद्धता गजा इव निरंकुशाः ॥ अन्यान्तरवाभिनिघ्नन्ति पितरं वाभिमानिनः । राजपु
त्रे मदोद्भूतेः प्रार्थ्यमानमितस्ततः ॥ दुःखेन रक्ष्यते राज्यं आघ्राघ्रातमिवामिषं । रक्ष्यमाणं यदि छिद्रे कथंचित्प्राप्नुवन्ति ते
॥ सिंहशावा इव घ्नन्ति रक्षितारमसंशयं । विनयोपग्रहान्भूत्यैः कुर्वीत नृपतिः सुतान् । अविनीतकुमारं हि कुलमाशु वि
नश्यति । विनीतमौरसं पुत्रं यौवराज्येऽभिषेचयेत ॥ दुष्टं गजमिवोद्वृत्तं कुर्वीत सु ॥ खबंधनात थालालतोयः पालनीयो भृशः
णीयस्तथैव च अर्थशास्त्रे शिक्षणीयो पथ्यास्याद्धितमीप्सुतः । दुर्वृत्ते प्रत्याहारा राजपुत्रः सुदुर्वृत्तः परित्याज्यो हि नाहितेः । क्लिश्य
मानः सपितरं यरानाश्रित्य हंति हि ॥ व्यसनेसज्जमानं हि क्लेशयेद्व्यसनाश्रयैरिति ॥ ॥ इति राजपुत्रनिरूपणं ॥ अमात्यास्त्रिविधः
। उत्तममध्यमाधमभेदात् । तदुक्तं महाभारते । त्रिविधाः पुरुषा लोके उत्तमाधममध्यमाः । तेषां वै समवेतानां गुणदोषा
न्वदाम्यहं । मंत्रिभिर्हितसंयुक्तैः समर्थैरर्थनिश्चये । मित्रैर्वापि समानार्थैर्बांधवैरप्यगर्हितैः । समंत्रयित्वा यः कर्मप्रारंभेत्सं
प्रवर्त्तते । दैवे यो च कुरुते यत्नं तमाहुः पुरुषोत्तमं ॥ एकोऽर्थान्विमृशते को धर्मे च कुरुते मतिं । एकः कार्याणि कुरुते तमाहुर्मध्य
मं नरं । गुणदोषावनिश्चित्य दैवमेवव्यपाश्रितः । करिष्यामीति यः कार्यं येस्तकः स नराधम इति ॥ याज्ञवल्क्यः । समंत्रिणः प्रकु

वीतभाज्ञात्मौलान्दस्थिरात भृत्यान ॥ तैः सर्वैर्वितयेत्प्राज्ञो विग्रहं नाप्यत्न तनः स्वयमिति ॥ मनुः संरक्षास्यार्थे ॥ मौलान्शास्त्रविदः प्रा
गनल ब्धलक्षान कुलोद्भवान ॥ सचिवान्सप्त वाष्टौ वा कुर्वीत सुपरीक्षितानिति ॥ लब्धलक्षांश्चतुरा [illegible] ॥ मौलान्स्ववंश
परंपरायातान ॥ वीतसाराः कुलीनाः श्रुतवन्तः शूराः कृतवन्तो नरा गिरा ॥ इन्द्रनीतेः प्रयोक्तारः सचिवास्तु महीपतेः ॥ तथा ॥ स्म
तिस्मृतरतार्थेषु विना कोऽज्ञानविनिश्चयः ॥ इन्द्र तामनु गुप्तिश्च यत्त्रिसंयतस्तु कीर्तिता ॥ सन्नमानमकार्येषु निरूद्धं धर्मं त्रिगोः
नयं गुरूणामिव वचैनैषां मरायुयाद्वदनेन तपः ॥ पुरोहितकृतं तत्प्रैव ॥ त्रय्यां वदन्नीत्यां च कुशलो सपुरोहितः ॥ अथर्ववि
हितकर्म कुर्याच्छान्तिकयोष्टिके ॥ नाहंकारो वत्सरोप्यस्यार्हतिः शास्त्रस्य वितर्कः ॥ प्रज्ञाभिधामकुशलो होरागारितन्तत्व
वित ॥ र्त्यमात्यादीन्निरूपयेत् ॥ ॥ सुहृल्लिङ्ग्यणां तु प्रायशः पूर्वकृतमेव ॥ गुर्णास्तु केचनोच्यते ॥ अमात्यानां स्वकमध्येत
मीवः ॥ सुहृद्स्तु मित्राणीति भेदः ॥ तेषां कृत्यामुक्तं कामन्दकेन ॥ नयस्य ते हि सुहृदः स्त एव गुरवो मताः ॥ पर्णनमुत्पथगात
व्यरयंस्तानिवारिताः ॥ सन्नमानमकार्येषु सुहृद्दोधांस्यनिये ॥ सत्यं तेनैव सुहृदो गुरवो गुरवो हि ते ॥ कृतविद्यो पि वल्लिनाम्प
रागिणां रागिणां रस्यते ॥ रागानुरक्तचित्तः सनन्किन कुर्यात् सा प्रतीतस्था ॥ त्यागविज्ञानसम्पाद्यं महाय स्त्रिप्रियं षडः ॥ आयतिश्च
मम सहृद्यं मित्रं वीतसत्कुलोत्थं समुत्पन्नेषु कृच्छ्रेषु द्रोहं गत्वा स आश्रये ॥ देशीयस्य च सुहृदः कुलीन श्रोतुरस्तनो ॥ ध
र्मोऽर्थकामसंयोगो मित्रात्तु त्रिविधफल ॥ यस्मादेतत्त्रयं स्मात्तन्नसेवेत यदितः ॥ सुविनीतस्त्वा गिता शौर्यसमान

नीति० ४३ सुखदुःखता ॥ अनुरागश्चदाश्चैवं सततं तावत्सुहृद्गुणाः ॥ तदर्थेहानुरागश्च सत्त्वं हि निर्मलमित्रलक्षणं ॥ उपमित्रैस्तत्र तन्मित्रं तेनात्मानं तनि
षेवेदित्यर्थः ॥ प्रायो मित्राणि कुर्वीत समस्तावस्थासु सम्प्रयतिः ॥ बहुमित्रो हि शक्नोति वशे स्थापयितुं रिपून् ॥ न तत्र तिष्ठति स्त्री
माता पिता सोमिवाजनः ॥ पुंसामापत्सु तोकारे सन्मित्रं पत्र तिष्ठति ॥ अतिरात्र सर्वतो मित्रैर्निगृह्णीयाद्दृढव्रतैरिति ॥ ॥ इति सु
हृत्समुद्देशः ॥ ॥ अथ कोशः ॥ तस्य मुख्यत्वमाह वराहमिहिरः ॥ कोशो हि राज्यतन्त्रस्य मूलमतो हि शास्त्राः पश्चाद्विपद्युद्धवंति
धनं करोति ॥ अलाभे चिंता ह्येषा सा हर्षैव वृत्तिनां आत्मनोपि कुद्र्यपेत ॥ विकुर्द्यये छोषयत ॥ तथा ॥ यः कोशं विना नयेदर्थं राजा रक्षः समा
नवर्त्तः यो राजकोशेन तच्चंतमाच स्तोत पुधिष्ठिर ॥ श्रीतस्य सस्यचरं हीरस्य सुवर्णमासतेभवेत ॥ अमात्यस्यकपदं तरिंतानि तिंवा
ब्रूते भारत ॥ द्रव्यहर्त्तारं राजे निवेदयितारं ॥ राजकोशस्य गोप्तारं राजकोशाधियोयकाः ॥ सर्वे तमनुधावंति स विनश्यत्सस्य रक्षि
तः ॥ अनुधावंति मारयितुं धावती त्य — ः ॥ कामंदकः ॥ वर्द्धमानो लसनिर्वाः ख्यातः पतितदैवतः ईप्सितद्रव्यसंपूर्णो दृष्टः पत्र आ
प्तैरधिष्ठितः ॥ मुक्ताकनककरतार्य्यः पितृपैतामहोचितः ॥ गजेस्थारोपितः साधु शाश्वयानैरधिष्ठितः ॥ यत्र राजा तत्र कोशः कोशा
धीना हि राजता ॥ तथा ॥ धर्मार्जितो व्ययसहः कोशः कोशज्ञसंमतः धर्महेतोस्तथार्थाय भृत्यानां भरणाय च ॥ आयस्यैव सं
रक्ष्यः कोशः कोशवता सदा ॥ पुत्रादपि हि संरक्ष्यो भार्यायाः सुहृदस्तथा ॥ नीतिसारे ॥ नाप्याप्यथ व्ययं कुर्यात्स्वल्पं वृद्धे सचा राम० ४३
त्वेह ॥ कृषिर्वणिक्पथो दुर्गं सेतुः कुंजरबंधनं ॥ खन्याकरधनादानं स्वच्छ विन्नोपि वर्धयेदिति ॥ आगा दुक्ताः निशिवधर्मोत्त

स्मात्त्रिभागं वित्तस्य जीवनाय प्रकल्पयेत्॥ भागद्वयं तु धर्मार्थमनित्यं जीवितं यतः॥ भागत्रयं वित्तस्य एकोंशं जीवनाय द्वौ ध
र्माय॥ भागं पंचकेकृत्वा त्रितयं जीवनाय भागद्वयं धर्माय मिद्दे मादि॥ रूपराशक्र विषये भारते॥ एकांशं दशगुणं धारं श
दशाखाचतो शतो॥ शते सहस्रगुणं या सर्वे समफलाः स्मृता इति॥ दशांशं दद्यादिति भावः॥- ॥ [illegible] ॥ राष्ट्रमुक्तनी
तिमीरो राज्ञां राज्ञां तु सर्वेषां राष्ट्राद्भवति संभवः॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन राज्ञा राष्ट्रं प्रसाधयेत॥ तस्माद्दस्माछिद्रं नृपापिधानं निद्यु
नृपाये नेलिप्यते॥ ये ये प्रजाः प्रधर्षं स्तोस्ता नछिद्र्या नाही यति॥ यमार्थाः क्रियमाणो हि शस्तागमवेदिनः॥ सधर्मो यं विग
र्हं तितं मधर्मं प्रवक्ष्यते॥ धर्मो धर्मो विज्ञानं न हिंशास ते भिरं नः सतो॥ प्रजा रक्षेत्रयः साधु हन्ती न्यायरिपूं येथितः॥ राष्ट्रीय द्यातेकुर्वा र
नये या या राजवल्लभाः॥ एकेकशः संहता त्वा दृष्ठा स्ता समवि स्नते॥ दृष्ठां न नृपो पशुं दर्डेन हन्मात् स्नाविलं वितं॥ अहहं एवाप्रका
शं वालोक द्वेष समाश्रिता न॥ तथा अरस्समा राज्ञः कुर्वन्ति यत्किंचित्किल्बिषं प्रजाः॥ तं॥ अहश्च वाप्रकाशं वालोक द्वेषं समा
श्रिता न॥ तथा अरस्समा राज्ञः कुर्वस्मान्नुन्नयते रंद्रयस्माद्दुष्टात्मसो करान् सर्वतो वसेषद्धा गोरा तो भवमि रक्षितुः॥ अक्षमी
हृषिषड्भगो भवत्यस्य त्वरक्षितुः॥ यथा बीजांकुरः सूक्ष्मः परियुक्तोभिरक्षितः॥ काले फलाय भवति साधुस्तद्वद्दिपं प्रजा॥ उ
हीनयति तोस्यो न स्वद्भुनाया रभ्यते॥ तस्मा यथार्हं तो दंडं नयेत्स्व समनाश्रितः॥ याज्ञवल्क्यः कम्पत्रयदोया योन यात्रन
पीडमानाः प्रजा रक्षेत्कायस्थैश्च विशेषतः इति॥ भारतेपि॥ उछिद्यते धर्मवृत्तं मधर्मो वर्त्तते महान्॥ भयमाहुर्दिवा रात्रं यः

द्वाथा यो न वार्यते तस्य इति। राजन् धर्मेषु नैर्ऋत्यां भारते पि॥ उच्छिद्यते धर्मवृत्तमधर्मो वर्द्धते महत् विवेकं पंक्ति पौर्वीणां नं भक्तं च मम परित्याज्यं॥ योग
क्षेमयमप्रेक्ष्य वशिनः कारयेत्कृतान्॥ तत्पत्तिं दानमानैर्वा शिल्पैः संप्रेक्ष्य वा सत्कृतान्॥ शिल्पप्रतिकरानेव शिल्पिनः प्रति का
रयेत्॥ तथा यथा न हीयेरन् प्रजाः कुर्यान्महीपतिः॥ सेनानीतिपरिख्यातं राजानं मतिरखा स्थितं॥ न कर्म कुरुते वत्सो भ शा
द्दृष्ट्वा सुखिष्ठिरा राष्ट्रमप्यतिदुर्धं हि न कर्म कुरुते महत्॥ यो राष्ट्रमनुगृह्णाति परिरक्षन्नयते नयः॥ स जातमनुयज्जीव स्मल्प
भते सुमहत् फलं॥ यो राजन्यज्ञात यदा सर्वाः संश्रिता याश्रितास्तथा॥ यथाशक्त्यानुकंपयेत सर्वान् प्रवर्धनान् पिता तथा॥
॥ प्रचारं मत्स्यमरणी व्यसेनग्राममतोभयायायोगद्वेषं च संप्रेक्ष्य गोमितः कारयेत्करं॥ तथा द्रव्या वा ममप्रमत्तेन स्वकरात्स प्र
णायेन्मा हृतिनि। [illegible] ॥ दुर्गाकरणार्थमुपमाह कामन्दकः॥ भूगुणो वर्धते राष्ट्रं तद्वृद्धिर्नृपवृद्धये। तस्माद्गुणावती
भूमिं भूत्यै भूयस्कारयेत॥ सस्याकरवती पुण्या खनिद्रव्यसमन्विता॥ गोहिता भूरिसलिला पुण्यपेर्जनैयद्देहेनो॥ रम्या
सकुंजरवना॥ वारिस्थलपथान्विता॥ अदेवमातृका चेति शस्यते भूर्विभूतये॥ निपिद्यभूमिमाह समयेव॥ सशर्करा म
याषाणाम्नाटवीनित्यतस्करा॥ रूक्षा सकंटकवना सव्याला चेति भूरभूः॥ रूक्षा मदेशायेस्या च तु गुणायं च गुणादि
जलसेकेन सस्यतननी॥ जनयद्वसाह समेव॥ स्वाजीव्यो भूगुणैर्युक्तः सान्वयः पर्वताश्रयः॥ शूद्रकारुवणिक्प्रायो राम
महारंभकृषीवलः॥ सानुरागो रिपुद्वेषी पीडासहः पृथुः॥ नानादेश्यैः समाकीर्णो धार्मिकः पशुमान् धनी॥ तं वर्द्धयेत्प्रयत्नेन ४४

ततस्मात्सर्वं प्रवर्त्तते।पुरमाह।।पृथुसीममहास्वातमुच्चप्राकारगोपुरं समावसेत्पुरं शैलं सरित्स्वनाश्रयं।।पाश्चैवल्कानरम्ये
यशाघ्यमीनीथं तंगालंदेशमावसेत तत्र दुर्गाणि कुर्वत तेन कोशात्मगुप्तये।प्रशाध्यंयमूत्रहिकं रंकं रम्यं लफलादिभि
राजाश्रयं नीगालेसमन्नलतरूपर्वतः।दुर्गमाह मनुः धन्वदुर्गं महीदुर्गमब्दुर्गं वार्क्षमेव वा नृदुर्गं गिरिदुर्गं वा सम
श्रित्य वसेत्पुरं।कामंदकस्तु ऐरिणं पारिघं याद्यञ्च औदकं पार्वतं वार्क्षमैरिणं धन्वमौलं वा प्रशस्तं शाद्वलं मावितिभिर्दुर्गं दुर्गो
पचितकैः।इरिणामरुषदेशं त्वनिहृदकं स्थलेमरूप्रमिरिणत्वेः।महीदुर्गं सौदृशं हि दृथप्र मित्यत्रमन्वाद्दुर्गं महीदुर्गमेव वा।तः
त्र मानितिवयायारणामफ्कं वातथा च महाभारते महीदुर्गायिसएा मदुर्गमपृथद्रिदेशः कृतः।धन्वदुर्गं महीदुर्गं गिरिदुर्गं तथै
व च।मनुष्यदुर्गं मृतदुर्गं वनदुर्गं चतानि षडिति।धन्वदुर्गं सोदशदिव नोशन्नगरहस्य परितः स्थानोनि तत्रैव धन्वदुर्गमनु
ष्यदुर्गयाः पृथगुदकं गोवलीवर्दमायेन।।अन्तरंगातात्छूरत्वा वृक्षैवं घनं नाफ्थादि दृदेशः।तथाप्यायावदं धनुर्दुर्गं संभवति
तावदिहतरमनुष्यदुर्गान कुर्वीरत तेन।एवं च दुर्गस्य पुनर्वलं संपद्यते।।धन्वदुर्गं महीदुर्गमित्यत्र दुतल्ल दुर्गाक्षरत्वदुर्गानृदुर्गोगि
रिदुर्गं वंधु दुर्गो ऐरिणाद्दुर्गं महीदुर्गं तु मरुदानो विशेषः पूर्वमुक्त एव।दुर्गस्य गुणमाह मनुः।।एकः शतं योधयति
प्राकारस्थो धनुर्धरः।शतं दश सहस्राणि तस्माद्दुर्गं समाश्रयेत्।दशगुणा अपि परानवं प्राप्नुवन्ति न सर्वथा।।तत्र स
र्वदुर्गाणां प्राशस्त्यं च गिरिदुर्गं विशेषमाह मनुः सर्वेणा तु प्रयत्नेन गिरिदुर्गं समाश्रयेत्।एतेषां बाहुगुण्येन गिरिदुर्गं वि

नीति० शिष्यते॥ एतेषामिति निर्द्धारणे षष्ठी॥ तद्धि शितं शिष्टमनुं तत्सर्वदा पुंधं संपन्नधनं धाम्नेन वा हन्तैः। व्रासनोः शिल्पिमपि मंत्रे
८५ यैवसेनो दैकं धनैः। मंत्रैस्सर्वार्थसिद्धिमनुष्ठेय इत्यर्थः। भारते दुर्योधनप्रकृतानामरण्यमज्ञानं संपन्नं व्रतसंघो पाचुनादितांव
65 श्यायामस्वलो राजा तस्मुरेखयमाविशेत्। तत्र कोशं बलं मित्रे व्यवहाराय वर्द्धयेतेति॥ मनुः। तस्मात्संपन्नं वैस्सव्येनु पर्यो
प्रेकारयेद्दूरमात्मनः॥ गुप्रं सर्वं तुकं स्मृ॰ तत्तस्मसमन्वितमिति॥ सर्वं तुकं आरामादिषु तत्तद्वृत्तु फलमिति तत्तद्व्रत समहि
ता तत्र तत्तद्रूपं तपुष्पादिसहितं वा॥ तत्र हेतु ययो रिसामग्रीसहितं सर्वं वस्तुसमन्वितमित्यर्थः॥ ॥इति दुर्ग॥ अथ बल
॥ ॥तत्र मुहूर्ते त्वथ येस्सपावलम्ब प्राधान्यमाहवराहमिहिरः। ग्रहस्सेतिथ्युद्धमराशिहोराद्देष्काणभम्गापवनुकूलमात्रं॥
भवेद्विपाये र्यदि सिद्धिहेतुः स्वयं भवे दे स्व विद्वराजा॥ मंत्राभिषेकमणिवैधन शांतिकर्महोमोयवासस्सुयाणातेया द्विया
त्रैस्यान्मिद्धिहेतुरथवेद्विजिगीषतो रिन्द्रस्मानेरानरयति नमं वस्तुरोधाः तथा प्रबुध्दार्थशास्त्रापि मंत्रिणो पिकुर्युः प्रशा
मंनमो नर स्त्रराणां यद्या भिज्ञानासहिपवातियन्निकोशा ग्रथेज्ञानभवेत्प्रधाने त्रज्ञो वश्यं वल्लकोशाधीनं राजसन्ततयपराज
यादिकं सर्वं कर्माधीनं तत्र किंवेलादिनेति चेत् उच्यते। न केवलं सर्वं कर्माधीनं किंतु पुरुषकाराधीनमपि॥ उक्तं वयाज्ञ
वल्क्येन। यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत्। एवं पुरुषकारेण विना दैवं न सिद्ध्यतीति॥ माघेपि ज्ञालंवनैदैष्टिकतां न नि राम०
षीदति यो रूपोशकृत्तार्थो सत्कविरिव द्वयं विद्वानपेक्षते इति कथं तर्हि दैक्षपितयुरुषकारं क्रतेपि न फलप्राप्तिः उच्यते। नेवयं ८५

कर्मणः कारणत्वमेवखंडयामः किंतु जन्मांतरस्यावस्तुकतस्मात् नहि दैहिकं कर्म पुरुषकारार्थं ह्यापि च सस्यापूर्वजन्मार्जित
ः पुरुषकारो दैहिकं कर्मोच्यते॥ अतो यदि दृष्टजन्मनि ह्याभ्यामेकजातीयेभ्यस्तेभ्यः कृते फलावाप्तिरेकस्यैकस्य तज्ज्ञो नूनमेकस्य प्रा
क्तनः पुरुषकारो नास्ति। यायदृष्टो वा सप्रतिबंधक इति कल्प्यते। अतः सर्वकर्मापरपर्यायम पुरुषकाराधीनमेव। अत एवोक्तं
भारते। स्वकर्मणा शुभेनापि शुभेनाप्यथवा ततः फलं तदनुरूपं हि प्राप्नोति भरतर्षभा॥ अत एवोत्तरमीमांसायां कस्यचि
द्दृष्टे मानतः पतिकर्माभिमापस्यये ज्ञाते संन्यासोत्तरं मुक्तिः। यत्र तु कर्मस्वकृते पुसंन्यासोत्तरं मुक्तिस्तत्र पूर्वजन्मार्जिता
नि कर्माणि कल्प्यंते। अत एव क्षत्रियजननकस्य ज्ञानोत्पत्तिं दृष्ट्वा प्राक्तनः संन्यासोपि कल्प्य इत्युक्तं। अतो यत्र लोकतः शा
स्त्रतो दृष्टतः कार्यकारणभावो वंगतस्तत्र कार्यं दृष्ट्वा कारणमनुमीयते। अतः सर्वत्र प्राक्तनं दैहिकं वा पुरुषकारः कारण
मिति॥ अतः पुरुषकार एव राज्ञा कर्तव्य इति। स च बलाधीन इत्यवश्यं बलसंग्रहः कार्यः॥ अत्र बलं षड्विधमाह कामंदकः ष
ड्विधं तु बलं व्यूह्य द्विषतोभिमुखं व्रजेत्। इति षड्विधं बलमादाय प्रतस्थे दिग्जिगीषया इति कालिदासोपि तद्दर्शयन्नुक्तो नीतिसारे
मौलं भृतं श्रेणि सुहृद्द्विषदाटविकं बलं। पूर्वं पूर्वं गरीयस्तु बलानां व्यसनं तथा॥ इति पूर्वस्पताशः कालज्ञत इत्यर्थः। मौलं नाम मौ
लेनामयं परागतं। भृतं यावद्धि भवस्थापि। श्रेणि गणं समग्रे स्थाने स्थाने निवेशितं। सुहृन्मित्रबलं। द्विषतस्त्वाधीनं यद्
तद् द्विषद्बलं। आटविकं अरण्यसंबंधितत्तद्देशाटौ मूलसहितो गच्छेदित्याह। प्रकृष्टेध्वनि काले वा गच्छेन्मौलैः सपादे

५

नीति०
५६
५८

ततः। सौल्यस्य दीर्घकालेपि स्वल्पव्ययसहिष्णुकः पुष्टश्च तुष्टश्च मेधावी भृत्यादीनि विवर्जयेत दीर्घाध्वकालखिन्नेषु तेषु मेदस्मयं समेवेतत्व
हुत्वाद्भूतसैन्यानां दीर्घकालाध्वखेदतः। निःसंपन्नासापासाम्यामेदोवशप्रजायते। मेदः स्वामिपरित्यागः। एवमस्य सेवामपि वल
नांगुणदोषावुक्त्वा मातेत्रकस्मिन्काले किं बलं ग्राह्यमित्याह। कामन्दकः। स्फीतमावरानुरक्तेन बलेनोपचितः परः। तन्नुत्येनैव
यातव्यः स्वल्पव्ययसहिष्णुना। क्व विद्भूतमपि ग्राह्यमित्याह। स्वप्रभूतं स्वं भृतवर्तं मौलमल्पमसारवत्॥ श्रेयः ससर्वमनस्त
द्विविधं तं तन्नयेद्दीनभृतवलेन मौलेनयेदिति ध्वियरीतोश्रेणीवलस्योपयोगमाह। स्फीतंश्रेणीवलं शक्यमाधातुमान
वर्त्मनि नित्यं प्रयासव्यायामाभिति श्रेणीपासमुत्तमेत। मित्रबलस्योपयोगमाह। मित्रसाधारणो कार्ये मित्रायत्तेफलोदये
अनुग्राह्यं वयोद्युच मित्रैणेव सह व्रजेत। अरिसैन्यस्योपयोगमाह॥ अभ्नतेनारिसैन्येन योधयेत्स्महेतोरिपुना। अरण्यं छित्तं
कोयनपारम्पासेनरियोर्वलपासंयत्कषयेष्वनेदुर्गकंटकशोधने। आटविकस्योपयोगमाह। टविकं सेममदुर्गकंटकशोधने
यरदेशप्रवेशे च पुरः कुर्वत यदितद्दति। एवं नैकवलस्य चतुरंगतामाह। हस्त्यश्वरथपादातं सेनांगं स्याच्चतुर्विधमिति। अथ गज
निरूपणं॥ चतुर्विधा गजाः। भद्रो मंदो मृगो मिश्रश्चेति। तल्लक्षणमाह वराहमिहिरः। मध्वाभदंताः सुविभक्तदेहाः न चोपदि
ग्धा न कृशाः क्षमाश्च। गात्रैः समैश्चापसमानवंशा वराहतुल्यैर्जघनैश्च भद्राः। वापवंशश्लथतनुलंबकृष्टश्च वहोग्रकक्षावलयः शक्त राम०
थाश्च शौर्यरतयः स्थूलकुक्षिहृतीगलश्च स्थूलाव कुक्षिः सहसैव च कनैः हीवदृककमदमतंगजस्य कक्षा प्रिमयाह्व्योरुमत्यधस्से ५६

ह्रीसिंहसदृशच्छविरिरिपर्थं मगास्कद्रुस्वाधखालमेद्वास्तत्वंघ्रिकंठहिजहस्तकर्णाः स्थूलेक्षणाश्चेतिययोक्तलिंगैःसेकी
र्णता ग्राव्यंतिमिश्रसंज्ञाः सि॰ त्वंमद्रगामंदादिसंगेनएवमत्स्याचापि। अथपरिमाणमाहायंवोल्लतिः मतमगास्यदैर्घ्यं
अष्टौचहस्ताः परिणाहमानंषट्कहिद्वावथमंदभद्रोसंकीर्णनागोनियतप्रयाणाः मंदस्यषड्ढुल्लतिः अष्टौदैर्घ्यान
वोदयपरिणाहः भद्रस्यसप्तोन्नतिः नवदैर्घ्यंदशायपरिणाहाः। अमस्यपष्टे अत्रहस्तास्तिर्यग्पवोदरगाणितिकल्पतेनकार्य
ंतेषांमदस्वर्णामाहमएवभद्रस्यवर्णोहारितोमदस्याश्वमंदस्यहारिद्रकसन्निकाशः कृष्णोमगस्याभिहितोमदस्यसंकी
र्णनागस्यपदोविमिश्रः गात्रप्राशस्त्यमाहाताम्रोष्ठताल्लुवदनाः कलविंकनेत्राः स्निग्धोन्नताग्रदशनाः पृथुलायतास्या
ःचापोन्नतायतनिमग्ननिगूढवंशास्तल्वेकरोमचितकूर्मसमाननुंभाः कलविंकश्चदकः ततनेकतमेयानिरोमाणितेः
ःतथाविस्तीर्णकर्णहनुनाभिललाटगुह्याः कूर्मोन्नतद्विनवविंशतिभिर्नखैश्चरेखात्रयोपचितवृत्तकराः सुवालाधे
न्याः सुगंधिमदपुष्करमारुताश्चेतिद्विनवदशाद्दशविंशतिर्वानखानिकूर्मोन्नतानिपुष्करंमुखाग्रं। तथाभद्रलमध्यार
शताग्रसंस्थिताद्वैवदैत्यंयंनुज्ञाः क्रयान्तेतः दंतभंगफलमत्रदक्षिणोभूयदेशबलविद्ववप्रदंचामतः सुतपुरोहितेभय
हतिसाठविकदारजापकानुआद्यविकोठकोठपामधिष्ठतस्तन्तहितादारभावाकादाराधिष्ठताः पुरुषास्तानहंतिभय
करोतोन्मध्याहारः तथगआदिशेद्भयगर्भदर्शनात्पार्थिवमसकलेन्दुलक्षयंसोम्पलग्नतिथिभादिभिः शुभंवदेत

नीति० भुमन्तो न्यथा परं सीरिमिष्टफलपुष्पयाऽस्ये स्वायगातदृविद्युहेनेन च वामम ध्वरस्यांगरवं तु रनं शानुनाप्राकृस्तो न्यथा
५७ यरां वल्मीकस्या गुगुल्मं स्तुयत रू यथनः स्विकृयाहृष्टहृष्टियीयाद्या त्रानुकूलं त्वचितयद्गातिर्वक्र त्रमुल्लाम वोर्हैः
57 भस्पामन्ताह्कालेतनयति च मुहुः शीके र्हृहृते वा तत्काले वा मद्पणजं यकृस्थ रक्षे ष्टयन रहस्तिरां वसवलितगाः
तिरकस्मी त्रस्तकरोति तिदीने स्वसिति मदुसुदीर्थ मस्तहृस्तः पृथ्वी माहु तम्कुलितदृष्टिः स्वमशालो विलोमो भ
यकृदृहित भसीने कशोस्तुकश कृच्छ्र आहित भसी रोगातन कनरोहि भसी अस्तु करुधिरं तत्सहितं शकृत ।तथा
प्रवेशनेवारिशिावाररास्य ग्राहेगा नाशाय भवेन्न यस्या ग्राहे गर्हे लोन्नरागोद्वियस्म तोयास्थले र्हृद्हिकरं यरं स्यात
वंधन भूमी गाहृ भद्र्मं रस्म गामिषूदं तिनो ग्वेतरन्तु कन को यं मा सिताः भूमयो हि दृष्टपुष्टिर्हि द्विरा भद्र भुमन्तामपि यशः
स्तुखावहाः शाला आहा उपपाचे तु विंशतिरेव हस्ता हि हृद्भूनि तेमध्य जघमशालो विस्तारतस्तु हि गुणा स्वदीर्याः स्तम्भा
स्व विस्तारसमुच्छ्रिताः स्तुः एते च शालास्तम्भाः अत्र प्रवेके यरिमाणा मध्ये वहल्लो हस्तिना मसं निवेशात्मानि हस्तिए
कृ शालास्तेया स्तम्भा नीय रिगाहमाहा उपचे गुला आनिवहलो दशषभुता निमध्यस्तक यं वदशा कम्समकों गुलोन
स्तम्भमागा विमुक्तः क्रमशो निषंगाः प्राकोगुलाई सदृशा वहलत्व मेषां निषंगा वंवन रकु वः द्वारमाहा ह्वारो छूपः के राम०
जरयाम तु मेवि विस्तारो स्य शह्नीनः स्पवाहो नीमय स्वात्म षष्ठो शकेन शालाद्वारं प्रागुदकु प्रशस्तं ए यः युनः आत्मनस्तं ५७

शालस्य षड्भागेन विस्तारं एवं च द्वारमुपरि सप्तमभागे महद्ध्वसं यंत्रं भवति बंधनार्थं हस्तानां चंदनार्जुनशिरीषमधूक
देवदारुशाल्मल्यार्जुनशालाः रोहिणीखदिरवेयकशाकाः स्पंदनश्च सकदंबविशोकाः शीताः शिवाश्च द्विपबंधनार्थमेते
द्रुमाः पुष्टिकरा नृद्वियानां स्तंभार्थममेपि हिसारवंतः कार्याः प्रशस्ता गुणसंप्रयुक्ताः तथा पूर्वाभिमुखो निबध्यते यः
स द्विपः प्रसकसेति विक्रमो राज्ञः समरेषु नित्यं नोदीर्यं वायुरवाप्नुयाद्धनं उदङ्मुखो बंधस्तु येति नागो योध्यस्य हर्षं स करोति
भर्तुः प्राप्नोति पुष्टिं चिरजीवितां च संग्रामकालेषु पराजयं चेति अमरदिङ्मुखनिष्ठमातङ्गहस्तिशाशिरवहनस्य वै बंधो जी
वितनाशकरो द्विरदः स्यात् पश्चान्मुखो बंधमवाप्य नागो नित्यं भवेद्रोगनिपीडितांगः नाशं च विन्नस्य करोति राज्ञस्तस्मा
त्सया प्यापरदिग्गिं वर्जयेदिति बंधस्तंभमानमाह। विशेषेणामी वंधनार्थं द्विपानां स्तंभो राज्ञः श्रेयसे हैं तिन स्वेति अ
न्यदिक्षु पनिष्ठानस्य रिमाणमाह। ज्येष्ठो दशोद्योन वमध्यम स्तंभोऽष्टहस्तः कथितः कनीनसवैनिखाता स्वतुरश्च द
स्तामानाधिको नीष्व शिशपतस्तुः गजानां यरज्जनका मेषधानि तु हस्ति चिकित्सायां द्रष्टव्यानीति नेह प्रपंचितानि
।। इति सपरिकरमज निरूपणं ।। अथाश्वलक्षणमुच्यते योगया त्रायोदीर्घग्रीवा ह्रस्वकर्णद्विकहृदयः पृथुस्तापतात्प्याम सु
जिह्वः सहस्वल्पकेशवालः पृशफगतिरवाङ्क्स्वकर्णोष्ठयुक्तः। तेयाज्ञा चूर्ह्नतः सिमासिनरशनश्चास्संस्थानहयोवाज्ञी
संवेगमुहुर्भवति नरपतेः शत्रुनाशाय नित्यं कूटललाटोर्ध्वभागात्त्रिकं कटिमेरुः केशाः शरीरस्थिता वालाग्रीवा

नीति० युक्ता गता गोवलीवर्दमार्येण रथमारूढां गांगायाजानुनिहन्नं भंउलाकए समानि प्रोन्नततलवरहिता सिताः श्वेताः रशानिर
५८ माहृ जन्मगोन्त शुभदमासनायरक्षेवामवत्वलनमतोयरन्त्रशस्तमर्वांगत्वलनमहृद्विदंहृयातांहवर्षैरहनकराश्च
48 न्त्यनंव अतःपुरेनोर्सज्वलनेनजयप्रशसुयेतिमकोशःस्येयात्मकरेप्रदीप्तमूयस्पयायोवयराजयःस्याहक्रोन्नमांगज्व
लनेन्त्वयश्वास्केधासेनोर्सज्वलनंनयायवधायया हत्वत्वनेप्रदिष्टेलला ठवसोस्मिमुजेवभ्रमंःपराभवांश्रप्रप्रश्च
ज्वलनेनयायप्रदेष्टोयवसोभसोप्रयतनेसेदोतिमित्ताद्धिताकेयोवावदनाचरक्षयननेधूमस्यवासंभवःत्रसप्रश्च
विरोधतोनिशिदिवानिर्ज्ञालसंध्याननतासारोधोयुखताविवेष्टितमिरंनष्टस्मतंवातितोर्षितयरीसामाहमिहिरः
कोचवद्विपुचक्षायेहषितंजग्रीवयात्वचलयावसोन्मुखेस्निग्धमुष्ममतुनादिहृष्टवद्धासस्वदनेश्चवातिभिःपूरी
यात्र्रद्विषिविप्रदेवतागंधपुष्पफलकांचनादिवाद्भयमिष्टमथवायरंभवेद्वेषतोयदिसमीयतोजयंःवामेस्थया
देरभिताउयंतोमहोप्रवासायभवेतिभर्तुःसंध्यासुदीप्तामवर्लभकयंतोहेषतिवेदंधुयराजपाया।आरोहतिसि
नियतौविनयोययमोयात्रानुगामतुरंगप्रतितेपितेचवक्रैरावास्पृशतिदक्षिणामात्मयाशृंयोप्यःसमतुरावि
रात्मकरोतिलक्ष्मींमुहुर्मुहुश्चशकृत्करोतिननताद्यमानोयतुलोमयायीआकोयंभीतोश्रविलावनश्चाशिवेनभ
तुस्तुरंगाभिधनोरथयंतिलस्राणोलोकतएवहेयाउसप्राह्विलसंराा॥अथाभियोक्तृप्रस्थानंयाःयोगयात्रायां राज०
५८

ह्रापयंते मुहुर्पिशिका गर्दभध्यानानुलं समन्नस्तेत्मह्याः यरिज्ञनसुहृत्तवाहनोयस्त्यरेषुकष्टकोनः शरणमितिवाग्गोवादिनो
पश्यसि सैन्यं विद्विष्टा वा प्रचुरगुणरूपाः सेऽभियोज्योयस्माथवा नाहृतनर्षशत्रुः प्राप्तोसगत्वेसमागमिषोऽस्यशोषोऽथवाशो
थनेनेलाशयानोअवारिदशस्तितप्रह्वन्निरहेकृतेवाप्युतरच्छिलावा। भगायातवनामरिमित्रेरोदवानिवसुम
तिमानोअभिरूपमनसेनविनायानिश्चलानिवपदाप्रबलेति। प्रल्लतिवेह्नस्मकोवपुष्पाशपरराप सत्वस्यु
रप्रवेशः प्रवेशः प्रदोषकालेकककवाकुशब्दाहिमागमेयामभरत प्रतापः अममतकोकिलः दीर्घदीनंसंहताः स
रमयाः कोपसत्फवैनिसमेवातत्तोवहसुर्बोधायोषितोनिर्थराग्न्यश्वतेः काकोनक्कमिद्रायुधंवअद्यतोशरत्यू
लोदमत्रअनृतोविज्ञीद्रायुधेप्यवेति। अहृतिरिक्तः पवनोमिवशेगोधर्वसंतस्यमवेतुरस्यव्यक्तिर्भवेद्याहनितनक्का
गोनकेचतागागगासप्रगाशेः एवंनिमित्तेनियदाभवंतिननदामियोग्याः स्थितियेनदेशाः मोतिमारभेदंकुर्वतिः
यत्नेनसं अमात्यसुपुरोधसांतेषुमित्रेषुभेदोह्यवराजेनतथोक्तितो। अमात्योपुवराजस्यमुजावेतोमहीपतेः मंत्रीने
त्रेहिमित्रेस्थित्रेकस्मिन्रपितहिंधःसर्वोवस्थोहमधावीनकुलीनविकारयेत्। तत्रोयत्नायःकर्त्तव्योयःकोयानु
गरहृहेमः आगतानस्त्रजायत्वामीनिज्ञोसुचयोरिमांलयेतमभेदंकृतमतिमात्रिग्रहीतोवतायसीदेहेनाहिसमार
न्याद्भुत्वारेः सहतेवलंभिन्नेहितत्काहमिवतंतुनधविशीयतेश्रुतिभेदंनमः कृत्वानतोयायाद्विषोः पुरमि

नीति० तिएवंसामदानभयादिनाभेदंकृत्वेत्यर्थः अथतत्प्रेषणमाहकामंदकः यातव्यापमहितुयाहृते दूत्याभिमानिनंतं
४९ विशितनिष्ठिप्रगल्भःस्मृतिमान्वाग्मीशास्त्रेचास्त्रेचनिष्ठितः अभ्यासकर्म्याभिरतोदूतोभवितुमर्हतितत्रैवविधमा
49 ह्वातिसृष्टार्थोयमितार्थस्वतथाशासनवाहकः तत्रयोशिक्षितमेवदेशकालोवितंयथायोग्यमनमसाप्रेवद
तिसनिसृष्टार्थःयथायोद्धान्तंदूतोवासुदेवःयावत्संदिष्टवक्तामितार्थः शासनहारःप्रसिद्धः हृतमत्याहनाविज्ञा
तःपुरेशत्रोःप्रविशच्चनसंसदिकालमासेतकार्यार्थमनुज्ञातश्चनिष्पततनिष्पतेत्दुयविशेतसारवत्तोवंराष्ट्रस्य
दुर्गतदुप्रियेवचच्छिद्रंशत्रोर्विज्ञानीयात्कोशमित्रवलानिचतपतेषुविशेषुयथाकंशासनंवदेत्तात्तागपेत
गोज्ञानीयात्सकृतौतौचभज्ञोरियकर्लनतमाद्दूर्येणकर्मणाचमहीयसीकुर्याच्चतुर्विधंस्तोत्रंयस्तयोरुभयोरपि
॥नीत्यौग्रमपुरस्थानेःशास्त्रविज्ञानहेतुनानुयात्नप्यतनोयतेःस्ववैरैःसहसंवदेत्समंतात्प्रकुतमेष्वूर्यत्सागमुच्छा
नेसोध्वंअप्रसूदतावदासंचभर्त्तुःसर्वेन्त्रकोन्नयेतसहेत्तानिष्ठवचनंकामंक्रोधंचवर्जयेततावेतसीमामूष्येहू
न्निनात्सुहृत्स्नात्रितसदानान्यृशयेन्नभावंस्वंवदेद्धिद्यात्सारस्पवभाववंमततगतंगुप्तसुप्तेमनच्छभाषतेतत्स्मा
देकःस्वयत्रिसंह्नीमद्येवविवर्जयेततराष्ट्रादूयतयालानंआत्मसात्करणंतथायुद्धायसारभुज्ञानंदूतकर्म राम०
जिकथ्यतेहृतेनैवनरेंद्रस्तनुर्वर्त्तेतारिविमर्षणास्वयस्रेचविज्ञानीयात्परपृष्टहतविचेष्टितंदंदकर्मनिर्गच्छेयुर्वि ४९

रोपुच्छसर्ववार्त्तां विदित्वा हंसस्समस्त्रद्द्विवारेणापश्यद् द्विविधवेष्टितं स्वपत्त्रापिहितां गन्त्रियारव्वसुर्महीयतिः विवस्वानिवतेजो
भिस्वानिववेष्टितैः राज्ञावीरैर्गतं गतक्लृप्तं स्थामामृत्याद्ब्लोकसंमतैः एतैर्ज्ञेयास्कसंचाराः सर्वेनामोन्मवेदितेनप्रकाशश्चाप्रकाश
श्चचरस्तद्द्विविधःस्मृतः अप्रकाशोयमुद्दिष्टः प्रकाशोऽतः परं तैस्तथाज्ञः मूकांधवधिरश्च ध्यानः यंडकास्तथा किरातावामनाः
कुब्जास्तद्द्विधायेवकारवः भिक्षुकाश्चारणादास्योनानाकार्यकलाविदः अतःपुरातोवानर्त्तश्चाहेरयुरलक्षिताः छत्रव्यज
नभंगारमानवाहनधारिणोमहामात्रावहिर्वान्तिवियुरमेवसंगताः सहायेन्नकर्त्तारः कल्पकाः स्वविकास्तथाप्रसाध
काभोज्ञकाश्चगात्रसंवाहकाश्चपिततलतोवूलकुसुमगंधभूषणदायकाः कर्णश्चावशगाह्वैतेयेवाम्नेस्यासवर्त्तिनः इतिरत
वारमयेवः अथप्रयाणोयेधस्वत्रयमाहमिति द्विः स्पृरक्षताङ्ग महाकुलजाताः स्वामिहितावलिनः कृतयज्ञाः दृष्टगुरणाव
हुवोधवमित्रानगाकरांरूभुनाः कविनणाः॥ आप्रमग्रोऽश्वरगोऽहषनादोः श्येनदृशाः शुकमेत्रिभमतासाः केकरतिक्ष्मनिमीलि
नवक्कांधर्मभृतोविविधायुधहस्ताः अथप्रयाणेविशेषोयोगयात्रायां अतःपुराह्वास्वनिवेशनाद्वासिंहासनात् ग्रियरिम
राहानुयांत्रारंहैः प्रथमंप्रयाणंविप्रैः शांतागैः कृतमंगलाशीः द्विजोविसृजुकर्माड्डयंमत्रेणनेननदाययेत॥ इदंहिविसृजविव
क्रमइतियोरंसमुद्दहरेत अमुकस्पचधायद्दक्षिणोऽस्मितियोन्मसतमगालोनित ततः यरयम्नशंभूरावननेनयोवनेत अथद
र्शनशकुनैवराहमिहिरःवाचःसुभाःसारसवाषयहिंगाः काहंवहंसाश्चमत्तीवत्तीवकाः काकस्यंचकाक्रवराहऽइगो

नीति० ५० श्रीवृक्षबालव्यजनानिचंद्रदधिंमधुश्चतरोचनाकुमारीध्वजकनकांबुतभद्रपीठसिंहाःसितहयकुसुमांबराशिमीनहितागशिका
भजनाश्चचारुवेषाःज्वलितशिखिफलास्मतेशुभस्यहितरमरेकुशचामरापुधानिमरकतकुरुविंदयगागाःस्फटिकम
50 णिप्रमुखाश्चरत्नभेदाःस्वयमथरचितास्ययत्नतोवापरिदृक्ष्यितानिभवंतिमंगलानिसततयतिसकलानततोधरित्रीग्रहस्था
दृगालभ्भतश्चतेरुपास्सोरंदमंगालेगृह्यदृष्टश्वसुदृष्टौश्रुतंभवेतस्यर्थःअनिष्टफलानमुक्तानितनेवकार्यासौषधकृ
स्नधान्यलवणासीवास्थितैलवशायंकोपागुडाद्विवकेशकृतःकेशायतंमाधिताः।वोतोन्मत्तजडंधनास्तुरागातुषश्च
लामतक्रारयोयुताभ्यक्तविमुक्तकेशपतितताःकाषायिणाश्चाम्नभाःयानहिनेसोरामंगलननेतुलोतिःशास्त्रेहेयस्वंमंग
लामंगलवदर्शनानिष्टंनारीष्टलाभरतितेयंदेशविशेषविशषमाहात्म्यकुड्डेरीसूकरिकाशिवावपश्यामारवापिंगलि
कामयुष्टावामाःप्रशस्तागृहगोधिकाचयंसज्ञकायेचयनत्रिरागास्तातथाशेषेनोरुरुःपूर्णाकुढःकपिश्चाश्रीकर्णाछि
क्काकपिप्यिकातांस्त्रीसंज्ञितायेचशिखिद्वियोपयानेहितादक्षिणाभागसंस्थःआस्फोटिताक्ष्वेडितशंखतूर्ययुगाया
हवेदध्वनिगीतशब्दाःवामाःप्रयाणशुभदानराणामाक्रैदितेदक्षिणाःतथाचआसोढनेमहायुद्धआक्ष्वेडितेमु
रवशब्दःभारद्वाजनेवर्हिवायनकुलाःस्वकीर्त्तितोदर्शनाक्रोशंतश्चशुभप्रदानमरहोदृष्टःशिवायक्षवितागोध राम०
सूकरजाहकाहिशशकाःयायारुज्ञातोकनैधर्मकीर्त्तनमसवानाफलंतद्यास्पयाच्छोमतंनकुलस्यमृगास्यदक्षिणा ५०

वायोर्दक्षिणाभागसेवनं शुभं स्मृ शृगाल्वयोरिदं व्यत्ययेन फलं प्रशस्यते वायसो भकुतश्च वा यदि वामादक्षिणतः शुभप्र-
दो मृगवत्सवने पुरुकुक्कुराः शतपत्रोत्तमयेव दक्षिणाः । कपिर्विरयवारस्माहू निभपहूत मनोलूकहंसस स्त्रोः शुविरुविराव
निसस्य संस्थिता स्वा शुभतिथिदिवसर्क्षलग्नकालेषु शुभफलापि शुभप्रदः प्रदिष्टः प्रभग्नशुष्कद्रुयकंटकेषु
श्मशानभस्मास्थितुषाङ्कुलेषु प्राकारशून्यालयपट्टदेशेषु सौम्यापि यायः शकुनः प्रकल्प्यः । तथा दृष्टौ न्नरोगार्दित
भीतमत्तवैरार्तपुहामिषकोशिराश्वासीमांतनषतरिताश्च सर्वे न चिंतनीयाः सदसत्फलेषु इति प्राशिता शकुनः
अथाप्राशितानः सएवारिक्तोनुकूलः कलशो नत्वार्थमस्पृशनः सिद्धिकरः प्रयाणो विद्यार्थिनां वीर्यसमुच्छितानी
वशितांक्रिया भुयमिनामतो वा विशेषमाहूयानेवुरगारहिते हहतो वकल्यामभर्गावातिमहनायुरतः स्थिताश्वी
श्रागच्छति षविशागच्छ सिवाकिमर्थं शद्वः स्थिरस्वाममेनं प्रतिषेधयंति स्मृते आह सर्वत्र यथा पस्तुतमुद्दिश
तिगोत्कसृतं मत्स्य करोपियासोः यो जांररावल्ल त्वनेव यातु वेश्मप्रभागस्व न शोभना यत तथाड्व्याशिता शुक्तानि तुरग
मस्व पूर्वे गायाम्येन शवं वमांसयस्त्रा लकुमारी दविवातिशक्त सौम्येन गोब्राह्मणा साधवश्च तथा काकः शुभो दक्षिणा
ते स्वैनेषाममेषु देशेषु विषये येगा । पूर्वदेशे दक्षिणाः काकः शुभः आमस्मिन्यामस्थः तथा क्रोशं दर्धशकुन

नीति० विरुतं निष्फलं प्राहुरेके तत्रातिदोषे प्रथमशकुने मानयेत्संवत्सरविज्ञो यामात्रृपतिरस्युमेषेऽक्षो वा द्वितीये प्रत्यागच्छेत्स्व
५१ भवनमिति पङ्क्तिनिष्टस्तृतीयः प्रमाणा प्रथमं यत्राशकुनं तातत्तत्रैव स्थितिलाशकोऽरशयामानतिवाहयेत पुनःप्रस्था
51 नेयद्यशकुनं ततः षोडशततोऽप्यशकुने गृहे आगमनं एवं शकुनानि ग्रहबलादीनि वोस्यराजास्वपंयायात्ता स्वस्य ग्रहा
द्यानुकूल्याभावे तद्देतं यशस्विनपमामंतपार्थिप्रेषयेत्पथ्यांकं योगयोग्यायांशत्रोर्वधाय सविवेक्षुभ्भहैवनुकं आः
ज्ञामयेन्नृपतिशत्रुनिर्देवहीनेइतिग्रहाद्यानुकूल्यं ज्योतिःशास्त्रादवगंतव्यं अथस्कंधावारस्थालंनीतिसारे।पापा
ह्वैरियुराम्भाशेभभागे साधुसंमते स्कंधावारविशेषज्ञः स्कंधावारंनिवेशयेत् मध्ये प्रदेशे मायथ्याद्रगारमुप
कल्पयेत गर्भस्व छुपुराकारं महाह्वियसमावृतेयो(स्मिन्)ग्राहेरगामुद्वरथयन्तिसमावृत तन्मध्येमानसार्द्धेषु हिम
हत्मौलंवलाहृते अतः कोशगृहोयेतेकारं [redacted] यद्रास्त्रयदिशियोऽत्तभृते श्रेणिसुहृद्विविधाढविकंवलाराज्ञ
हर्म्यसमावृत्य क्रमेणाविनिवेशयेत् अंते श्वागणिनः भूरान्लुब्धकान्दृष्टकर्मणाः यथाप्रवेतेनानाप्रात्मंतर्देशे वि
निवेशयेत हस्तिनोऽल्पबुनामानस्तुरंगास्तस्य नोत्तवाः ग्रहोयकंटनृयतेवैसमुत्स्वापरक्षिताः मुहुर्योगयोमहामंत्री रा०म०
सन्नद्धासाध्वधिष्ठितःतिष्ठेन्नरयतेहोरिवेगवोश्वतुरंगमः तिशिनामोवहिर्गच्छेद्बहुविदारितःसन्नाहयकरणतिवस्म ५१

केशकाष्ठाङ्गारवार्यान्तुखोक्तनः तथा च हि स्वरवातां संछन्नानतमौरूपरिसंहृतानपरसैस्प्रविद्यातार्थ्यसर्वोभूमिविनाशयेतक्वचित्कं ठकशा
लाभिः क्वचित्कीलैरयोमुखैः दृषयेत्परितोभूमिप्रच्छदप्रवरैरपिनिःनदसूपयार्थरास्छाऽऽख्युवल्मीकनिहृतोऽज्ञमसमध्यमभेदाः
स्वत्रैवायस्मिन्देशेपथ्याकालेसेत्स्यायामभूमयः पाप्सविपरीताश्चस्मतो देशः मडत्तमः आत्मनश्च परेषांवत्तुल्यव्यायाम
भूमयः। यत्र मध्यमउद्दिष्टो देशः शास्त्रार्थविंतकैः आगानिपेत्स्यव्यायामसुपर्योप्तमहीतलः आत्मनो विपरीतश्चसर्वदेशो वमस्से
तः। स्कंधावारंविशिनष्टिकामंदः द्विषांतरिसैमहत्सानैः पार्थिवैस्वाप्यदूषितष्टनीचैःप्रकृत्तयवनो भग्नानीततामंगलैः दृष्टपु
ष्टजनःसाधुमृगपक्षिविलसितानतः उत्पादिल्लसगोयतःस्कंधावारः प्रशस्यतेशस्तेनपथिनृपोभंगोज्ञेयोत्यास्मिन्विपर्ययः शकु
नापकृतेनतयोःशाकुनापकृतेभंगस्थः सेनायतिस्कन्नोनीतिसारेकुवाकृतताननपदेसंचरन्तं मन्त्रिसमतेदंडनीतेःप्रयोक्तारंत्र
वेनारेचयन्ततःसत्तदुपावःप्रभावोत्साहसंपच्चसमातीव्यमतुत्तीविनानिस्याकारगावेरणामकर्नेरमनाविलष्कतानुवविक
मोगामल्पाभिदुर्वहृष्कृतागनास्वरथ्यवर्योमुशिष्टितंस्पागिनंसहपुष्टभूमिविभागज्ञंमित्रद्वदृष्टविचक्षंसंग्रहीधैसत्त्वनिस्तंदृसमर्थ
गामसुदूनंहस्यस्वरयशाहीरांसम्पकृतलहणावेदिनेदेशभाषास्वभाववेत्तंलिपिज्ञंसुदृढस्मतनिशाप्रवारकुशवज्ञानतनिष्कि
तदिनेदेशमार्गविज्ञानसंपन्नतदृसंविते सुप्रियंसाश्रमत्रमशीलवातोसन्नृष्टिभिः अनाहितभयलानिशत्रुपसभयांवदासे
तारंयरसेन्यानोदुःसाध्याहितनिश्चयंभग्नानोवस्वसेन्यानोत्रवेष्टभम्यकारंकंवरहततप्रवारंन्समहारंभफलोपमंशश्चासे

नी·ती· सिद्धकर्मोरागमसिद्धिक्रमेणनिषेवितंतस्मादिलस्यागोयेतत्कुर्वेशतद्युक्तितीयतिंनस्पक्रत्समुक्तंचतिनोवसगोपायेद्दिवानिशंनयद्रि स्वनद्
५२ र्गेषुयत्रयत्रभयंभवेत्सेनापतिस्तत्रतत्रगच्छेद्गृहीत्वाक्ततेवलोव्यूहेनमकरश्येनसूचीशकटवज्रसर्वतोभद्रभेदात्तेषांवि ४
नियोगउक्तोमहाभारतोपायाद्व्यूहमकरमहतामकरेणापुरोभयेश्येनेनोभयपक्षेसोच्यावाधारवज्रेणपापश्चाद्भयेतुशकटेयुः
52 र्वयोर्वत्रसंज्ञिता।अग्रेसचाग्रतःशकटयोव्यूहभेदानोक्ताः।तेषामेवविवर्तभीवातसर्वतःसर्वतोभद्रभयेव्यूहेप्रकल्पयेत्तत्रवनो
क्तोनीतिसारेनायकःपुरतोयायात्प्रवीरपुरुषान्वितः।मध्येकलत्रंकोशश्चस्वामीफल्गुचयद्बलं।नायकःसेनापतिः।फल्गुअन्ना
दितद्रव्यणीयमित्यर्थः।पार्श्वयोरुभयोरश्वावाजिनांपार्श्वयोरथाः।रथानांपार्श्वयोर्नागानागानांचाटवीबलं।पश्चात्सेनापतिःसर्वेषु
रस्कृत्यकृतीवृतः।यायात्सन्नद्धसैन्यौघैःखिन्नांश्चाश्वासयन्शनैःइतिसेनायतेरग्रेयानमुक्तं।अधुनापश्चाद्यानंअतोज्ञायते
अग्रेयानायपश्चाद्यानायवेतिसेनायतिद्वयमिति १ इतिसेनापतिव्यूहनिरूपणं।अथकूटयुद्धेनशत्रुमारणमस्यउक्तोनीति
सारेद्वैधोद्भुनिपरीक्षातेसुभिक्षासाहितमर्मा व्याधिदुर्भिक्षमरकैःपीडितंरिपुविद्वान्यायाद्राभिक्षभपवित्रस्तंवश्चिवातसमाह
तंपंकयासुतल्लस्कंधव्यसस्तञ्चासाततुरंतथा।प्रसुप्तंभोजनेव्यग्रममुक्तिश्रमसंस्थितं।तपत्रवमाद्विषुतांतेषुव्यसनेनदृष्टमाकुलस्वसै
न्यंवद्यात्तपत्रविनिष्ठेदेशकालाभ्यांपुनःप्रकृतिभिर्बलैः।कूर्यात्प्रकाशयुद्धंवाकूटयुद्धंविपर्यये।कूटयुद्धनामविद्याक्रशत्रोरि राम·
नश्यात्तनेलोकेप्रसिद्धंकिंचिदुक्तंनीतिभिर्बलैः।कुर्यात्प्रकाशयुद्धंवाकूटयुद्धमारेपुरप्रकाहिषमेवशेयश्चाद्भयात्तुवेगवानजित ५२

मेवैतम्विषस्थं तं हन्तारमाततायिनं स्वयमाश्रितः विलोम्यापि परानीकमप्रमत्तो विनाशयेत्तामवस्करस्नाप्याद्द्वान्नौपन्नागारकृतत्र
मं स्त्रियासुप्रसमा हन्मान्निद्वाव्याकुलं सैन्निकं प्रातः स[illegible]गव मन्नद्वमयाह्ले विनाशयेदनिशि विस्रंभसंप्रमत्तस्यापि
कविधानविस्तरस्तेव वक्ष्टुपुष्टेन्दन्नमाष्ठ्वनलम्घ्नन्छितः वर्तितमत्रपित्याद्विमन्त्रं धर्म्मप्रकीर्तितः अरिनाशो महीयानां न
यशास्त्रविशारदः सामुप्रमत्तं व्यवस्तपवन्नोपेनप्रकारेणापरंति हन्यात्तवरेसमावेदितनन्वारः शंकेततेनेवतनोप्रम
त्तः तियतमितिनिहन्यात्कूटपुष्टपुशत्रुंतहितिरयतिधर्मंछ्यपतत्र शः अत्र किंतमिवप्तुप्रयोरववानामनीके निशिप्तुनि
शितशस्त्रोद्धोरणस्तुनेयात अत्र ब्राह्मणवधे हन्यात ब्राह्मणांनुस्वस्यवधार्थमायांतेति वारमेतयरानिवारणासपि
कर्तुमशक्नस्तदा हन्यादेव यथाह मनुः गुरुं वा बालवृद्धौ वा ब्राह्मणं वा बहुश्रुतं आततायिनमायांतं हन्यादविचारयन्नात
तायिवधे दोषो हन्तुर्भवति कश्चनेति कात्यायनोपि आततायिनमायांतमपि वेदांतगं रणे जिघांसंतं निघांसीयान्नतेन ब्रह्म
हा भवेदिति अत्रोतिघांसंतमेव विप्रस्य मारणं न स्वयादेः अत्र विज्ञानेश्वरः मनुवाक्ये वा शास्त्रक्त्यात्यापनका कोप्यपिश
श्वान्न ब्राह्मणवधे तात्पर्यं किन्त्वेतादृशो ब्राह्मणोपि वध्यः किमुतान्य इति कैमुतिकन्यायेनैतादृशान्यवधयरमित्या
हवस्कतत्तु स्ववधोयं तो ब्राह्मणोपि वध्य एवपूर्वोक्तवचनयोः स्वार्थे सामोः साधारणामानाभावात गालवस्तु अहम
नेदोषमाहेद्यमपशस्त्रमायांतं भ्रूणमप्याततायिनं निहत्य भ्रूणहा न स्याद् हत्वा भ्रूणहा भवेदिहा आत्मवा

२६

नीति० तो भवेदितिस्मृतेः बृहस्पतिरपि स्वाध्यायिनं कुले जातं यो हन्यादाततायिनं अहत्वा भ्रूणहा सस्यान्न हत्वा भ्रूणहा भवे
५३ दिति सर्वत एवाह्वानं गोपायेदिति स्मृतिरपि अतः स्ववधार्थमागच्छन्तं ब्राह्मणो वध्यः यः स्ववधार्थे गच्छन्तमपि न वध्य इति
53 तात्पर्यं एतत्परमेव वा वाहैसस्ते आततायिनस्तु नैतत्कृष्टं तत्स्वाध्यायसंयुतं यो न हन्याद्वधप्राप्तं सोऽश्वमेधफलं लभे
दिति एवमेव वेदिकाशयमनुधृष्टघ्नमस्त्रेणावधे कुत्सनेन हतेन न तद्ब्राह्मणावधनिमित्तमेव किं तु मस्त्रशस्त्रवधनि
मित्तं तादृशस्य ब्राह्मणस्य वधेऽपायेन्नयारोषातिशयात प्रज्ञापीडनमुक्तं भारतोऽपपरंध्वंति राज्ञानोभृतानि विधानिः
चं तत एवं विज्ञतयं प्राप्य वर्द्धयंति पुनः प्रजाः तथा तावद्धेनुवेसीरुये च शत्रोः प्रवृत्तयः स्वयं वशे ता ते पुनस्ता सुपित्तवद्दृष्ट्वा त्रिमा
चरेत अथ धर्मेण महमनुः समोत्तमाधमै राजा त्वाहूतः पालयन प्रजाः विनिवर्तेत संग्रामात क्षात्रं धर्ममनुस्मरन
ते तथा आहवेषु मिथोन्योन्यं जिघांसन्तो महीक्षितः युध्यमानाः परं शक्त्या स्वर्गं यांत्यपराङ्मुखाः योधान्मस्फपदृशात्तो
व राहमिमि हिरेण अभिजनपुत्रप्रपंशौर्यं जनाकथयंति वैधर्द्वैनुषियशेषशक्त्या व क्रैतथैवकृतश्रमाः मपि च भवता
मस्ति स्नेहे कथनं तत्र योऽयमद्रिरहेतुरग्नाप्यादाक्रांतं भवद्भिरिवं यथैतं तथा पुराणोयं देशेश्वेता अवर्त्यतेत तथाहि सोमतिष्ठो
मादियहैः स्वर्गाद्याप्तिस्तत्र च ताना वने कं साधनं सहस्रकष्टायाससाध्यं तत्र योयासनायायं वा मादितयस्तु वन्ते शाहि
[redacted] कं एष्टेयेव यो गोपि वा पुनि राम० ५३

राधनाद्भूतानिद्राव्यायामनिरोधनादिनादः दुःसाध्यमेवमसर्वत्रवकीर्त्तनेनकृतेपुण्यस्यपः अतःसर्वार्थेस्यायारणामरणमेव
स्वल्पायामसमाधंतेर्थाणाधीयः तत्रहियापिनामपिस्वर्गः किंपुनात्मस्पतदुत्तंयोगयात्रायांद्वैपायनेनमुनिनामनुना
चधर्मोपुहैयुयेनिगादितापिविदितास्तेतेवः स्वाम्यर्थगोहित्तहितेसंतताशरीरंलोकामंवतिसुलभाविपुलंपशश्चतः
यस्विभिर्यासुचिरेणालभ्यतेप्रपतंतः सन्निभिरिस्यायाचवज्रंतितामाभ्रुगतिंमनस्विनोरणोश्चमेधेपशुतासुपागताः स्वर्ग
समागोवदुवःप्रदिशन्तिकृच्छ्रसाध्याः कुटिलासविघ्नाः निमेषमात्रेणामहाफलतोपमजुश्चपंथाः समरेस्यसुत्वमित्यपि
तथासेनहस्समारणामपिनाशमुपैत्यवश्यंस्वतनुंशरीरमयहायहत्ततुतार्थोनमःचरंसुतः किंमूवनेकिमात्तीसंदृष्टंतकु
तन्त्विंवरंप्रलुमतंसुदृशांसमन्तेकिंनिघ्नतःपरवलंसकुठीसुखस्यहीतातमातेतिचवेदनान्तेः किमनशकृत्स्नत्रक
फानुतिप्रः वरमतः किंभवतेकिमात्तीसंदृसद्तछस्भीमवत्यः तथापस्यतयोनतज्ञनाः कथयंतिनोमररांसमरेवि
जयंवानस्रुतदानमहाधनतावातस्यभवः कृमिकीटसमानः लोकोप्युमसिन्त्विद्युतुतावदुत्प्यः पराङ्मुखानासमरे
षुयुसांयन्मोपितेषांनहियासुखानिपुरस्सस्वीनामवलोकपतिशत्रुसैन्यमवदार्यवर्तंतापस्सुखंतुकथयामिता
दृशंश्रवतांस्वयशसोयपद्धवानदिग्वधूवदनकर्णपूरकान्तनिपतंतिशिरांसिद्विपस्पसिंहः स्वतनुशताधिक
मांसराशिमत्तिः पिवतिवतदसमुत्ट्टेरागंधवदनगातोश्चशनैः प्रसस्यमुन्मानभारतेरंद्रांवशीषसंवारंदंद्रोपन्नतवे

नी·ति· नराणां वर्णानेकत्वात् नमध्ययोः तत्सफलमाहुः भर्तुरर्थे तु यः शूरो विक्रमेद्वाहिनीमुखे भयान्न विनिवर्तेत तस्य लोका यथा मम
५४ मयस्त्वातावेश्स्तेकं चित्तं हार्यं विजयेच्छितः जीव ग्राहं प्रगृह्य तितस्य लोका यथा मम मा आहवे निहतं शूलेन तर्न शोचेत
55 कृबावन अशाश्योहि हतेशूरः स्वर्गलोके महीयते सत्वं नोरके तस्य नस्त्रानं नाप्य शौचं कोदकं तस्य कर्तुमिच्छन्ति तस्य
लोकानं मरणं गच्छेसिवरा श्रमाः स्सहस्त्राणि अरमायोधने हतं त्वरमाणाः प्रधावंति मम भर्त्ता भवेदिति एतन्तपञ्चत्रगुरापं
चधर्मश्चैव सनातनः चत्वार आश्रमास्तस्य यो युद्धे न पलायते तथा नहि शौर्यो सरं किंचित्त्रिषुलोकेषु विद्यते शूरः सर्वं पालय
ति सर्वं शूरे प्रतिष्ठितं चराणामचराश्चरं अदंष्ट्रा दंष्ट्रिणामपि अपाणयः पाणिमतां अन्नं शूरस्य कातराः समानं एषा
हरया णियादाः पश्चाच्छूरं भीरवोनुव्रतंति । आतो भयार्त्तः प्रतियत्स्य भूपः कृत्वा न लीनुयति ष्ठति अराजेयो गयात्रा याम
पिरुविमलकुवचा हुपंनरेहरिणाम्सः प्रवरोरूपीरुनं रमयंति विमानमास्थिताः सुखधीतिमुद्रारिणार्चितानः एकतोसमसुर
सुन्दरीजनः श्रीः प्रतीक्षुतिपुर्युस्ततोम्बतः यामनानाम हयर्लयतेयशश्रेकतः कुलकलंककारंकं तथाविचित्रंकिमसिवदसा
हसवायत्स्वामिनोर्थेगणोक्ता नानि यशस्त्वे रामं तत्क्षिप्त तानि तानि नैव वंशस्यावि भूषणानि भंगेन्नाते प्रत्याहन्तो फलाति
शयत्त्वे नैवभग्नेषु योधेष्वपूर्व शाली रणाजौ प्रवन्नाव्यसंवक्त तापेकधीन ना वाजिकृता प्रलोक स्ते षाविमानं स्म वत्तो राम०
कयंति अश्वमेधप्रापलोके प्योश्युन्नमलोकं पातीत्यर्थः येरश्वमेधोविहितः फलं वादैवेद्विजैर्वश्रुतिशब्दकारैः तैरेव ५४

भंगोप्रतिलोमस्यापदेशे पदेवाज्ञिमरवः प्रदिष्टः संप्रच्छिन्नं संपुगसंप्रहारैः यशं पंज्ञिस्पुप्रप्रज्ञिवुद्धतुल्यं आत्मानमंकेषु सुरांगा
नानां संद्राकिनीयारतत्वीज्ञितांगाः पन्नुपराशाखवनंनाह्वविमापुरुषो लोके सर्वमंडलभेदिनो येरिव्राह्मोगपुन्नामवरणो वा
मिपुरुवं हतइतितन्नयरिमप्राद्रुणाहतस्यापि मोक्ष इति केचिद्याचक्षते युक्तं तु तमेव विदित्वातिमृत्युमेतीत्यादिभिः श्रुति
भिर्मोक्षं प्रति साधानत्वावागमाद्रुणास्यवज्ञान साधनत्वाभावेन ज्ञानातु पन्नेर्मोक्ष इति पन्नुवचनं नन्तत्साधारणाय
नरणास्यमोक्षफलं तत्कीतियोगपुक्तम्स्वेति यद्योगज्ञाते ज्ञानेनां प्राकृमतस्य ये लोकास्तेरणामतस्य भवतीत्येतस्मरत्वे
नाप्युपन्नेनरणामरणास्य मोक्षसाधनत्वं गमयतीति योगस्यतु मुक्तये हेतुत्व मेतेनयोगः प्रयुक्त इति सत्रेति हस्यितमुन्नरमी
मांसायां यस्तु काशीमरणेन मोक्ष इति तत्रापि न काशीमरणं साधनं किं तु ज्ञानमेव ज्ञानं च विशिष्टगुरोः शिवस्यैव दे
शाद्बोधमेवज्ञायतइति विस्तरस्तु विस्तरभियानेह प्रतन्यत इति दिक्॥ भावङ्गीतायामयि श्रीभगवतायुद्धमेव क्षत्रिय
स्योत्कृष्टमुक्तं स्वधर्ममपि चावेक्ष्य न विकंपितुमर्हसि धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत् क्षत्रियस्य न विद्यते यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्ग
द्वारमपावृतम् सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ लभंते युद्धमीदृशम् अथ चेत्त्वमिमं धर्म्यं संग्रामं न करिष्यसि ततः स्वधर्मं कीर्तिं च हि
त्वा पापमवाप्स्यसि अकीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यंति तेऽव्ययां संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते भयाद्रणादु
परतं मंस्यंते त्वां महारथाः येषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवम् अवाच्यवादांश्च बहून्वदिष्यंति तवाहिताः निंदंतस्तव

नी·ति· सामर्थ्यं ततो दुःखतरं नु किं हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महीं तस्मादुत्तिष्ठ कौन्तेय युद्धाय कृतनिश्चय इति तत्र्या विशेषो
५५ भारते राज्ञो राज्ञेन याज्ञव्यस्तु रणे गतो तुरंगमः रथिना च रथी योज्यः पत्तिना पतिरेव च यथायोग्यं तु सं योग्य हन्तं धर्मेण न ही
55 यते एवमसमभवे प्रकारउक्तं कामं दृष्ट्वा न अश्वस्य प्रतियोद्धारो भवन्ति पुरुषा स्वरूपः प्रतिकल्पास्तु पंवा स्वा विधेयाः कुन्तरस
चेति। पलायने दोषमाह मनुः पस्क भीतः परावृत्तः संग्रामे हन्यते परैः पत्तिं किंचिद्दुष्कृतं भर्तुस्तत्सर्वं प्रतिपद्यते पत्त्वास्य सुकृ
तं किंचिदमुत्रार्थमुपार्जितं भर्ता तत्सर्वमादत्ते परावृत्तहतस्य च उपदेशो यो ऽपपात्र्यायो ता वन्तो पि निहतस्य वारशोधर्मे ए
व हीनरस्य पुध्यतः निस्वपानुपणगोहि समारे नैव भीट हृतेरतरामरः क्वचित मानमानमवते युध्यते कीटको थ विह
गो थवायस्तुः को हि नाम पुरुषस्पते दुर्गो स्वर्गं मानमसुखकीर्तिं विनन्दं नाराय गोपियद्दिसमरम यास्य नास्ति मत्या
मेयमिति मुक्तमत्तोन्यतः प्रयातु अथ समरणमवश्यमेव तत्ता किमिति सुधामलिनं यशः कुरुध्वमिति। अवध्यानाह म
नुः न च हन्यात्स्थलारूढं न क्लीवं न कृताञ्जलिं न मुक्तकेशं नासीनं न तवास्मीति वादिनं न तु सुप्तं न विसन्नाहं न नग्नं न निरायुधं ना
युध्यमानं पश्यन्तं न परेण समागतान भीतात्रीन भीतं न परावृत्तं सतां धर्ममनुस्मरन राजधर्मेषु कृष्टो द्वे वाल्मीकिः न हतव्यो
नैव स्त्री नैव वयहितः नरणाग्रगो मुखश्चैवं न तवास्मीति च यो वदेत् शस्त्रैः न पानीयं पिबन्तं भुञ्जानं नोपानहौ प्रमुञ्चतं नाचर्मा राम०
णं सचर्मा न द्विपेन करेणुं न वाजिनं न सारथिं न दूतं न ब्राह्मणं नराज्ञां न नरराजाह्मातरणो वहानमुक्तेत्त्वीतिसारे मन्य ५५

यं

ग्रेकर्मणिकृते श्लाघ्यमानः कृतादरः योधेभ्यस्तु ततो दद्यात्को हि दातुं न युध्यते तथा ह्यर्थं हेम चक्रुर्ये पन्नपतितस्य ततस्त्वा
हस्त्वतुरूपं वहुषु यो धान्महर्षयन्निति शतिवीरे तस्माहृगर्भं धमेपुद्धे एवं राज्ञा यारराष्ट्रे विचितिस्तता एव प्रजाः पितृ
वत्पालयेत तहो क्रे पूर्वमेव अथ वीरे तस्माहृगर्भोनिंदापरिहारः भारते युधिष्ठिरप्रश्नो भीष्मप्रतिज्ञस्त्रधर्मा
त्रयापीयानधर्मोऽस्ति भरतर्षभा अभियाने च युद्धे च राजा हृति महात्तने आथस्म कर्मणा केन लोकानतय
यति पार्थिवः विद्वन् जिज्ञासमानाय प्रब्रूहि भरतर्षभा निग्रहेण च पापानां साधुनुग्रहेण च यज्ञैर्दानैश्च राजा
नो भवेति शुचयो यताः उपरुंधंति राजानो भूतानि विजितपार्थिनः ता एव विजयप्राप्य वर्द्धयति पुनः प्रजाः आपवि
ध्यति पापानि दानयज्ञतपोवलैः अनुग्रहेण भूतानां पुण्यमेषां विवर्द्धते एवं शास्त्राणामुवतोध्येति वध्यान
नेकधान्तस्यैषानिछ्वातिहिंसा भूतानां भावतं पुनः। योभूतानि धनाक्रासाद्वधात्क्लेशात्रक्षति दस्युभ्यः प्रा
णदानात्स धर्मः सुखदो विराट् स सर्वयज्ञै राज्ञानो राजन्यजाभयदक्षिणाः अनुभूयेह भद्राणि प्राप्नोतीन्द्र
सलोकतां ब्राह्मणार्थे समुत्पन्ने योधिभिः सम्यग्युद्ध्यति आत्मानं पूपमुत्सृज्य स यज्ञोनंतदक्षिणः आभी
तो विकिरन् शत्रून् प्रतिगृह्णन् शरांस्तथा न तस्मात्त्रिदशाः श्रेयो भुवि पश्यंति किंचन यस्य यावंति शस्त्राणि

ननुमिदंइतिसंप्रयुगेतातःसोऽक्षतेल्लोकात्सर्वान्कावाप्राप्नुयास्वर्गंजित्वावाभोक्ष्यसेमहीं ॥ तस्मादुत्तिष्ठकौन्तेययुद्धायकृतनिश्च
यइति ॥ नयाविशेषोभारते । गत्नोगतेनयातत्रस्तुरंगेणानुरंगमः ॥ रथिनाचरथीयोऽस्यपत्तिरेवचपित्यायोग्यंनुसंयोत्सद्धन
धर्मेणानहीयते ॥ एवमसंभवेप्रकारउक्तःकामंदकेन ॥ अश्वस्यपतियोद्धारोभवंतिपुरुतघास्त्रयः ॥ प्रतिकल्पास्तुपंचा
श्वाविधेयाःकुंजरस्यवेति ॥ पलायनेदोषमाहमनुः ॥ यस्तुभीतःपरावृत्तःसंग्रामेहन्यतेपरैः ॥ यत्किंचिद्दुष्कृतंभर्तुस्तत्स
र्वंप्रतिपद्यते । यच्चास्यसुकृतंकिंचिदमुत्रार्थमुपार्जितं ॥ भर्तातत्सर्वमादत्तेपरावृत्तहतस्यच ॥ तयदेशोयोऽगयात्रापो ॥
जीवतोऽपिनिरुतस्यवारणोधर्मस्यवृहितरस्तुपुत्रतः ॥ निश्चयात्तुमरणाद्धिसंगरेनैवभीरुरजनामरःक्वचित् ॥ मानमात्र
मवलंव्ययुद्धतेकोऽटकोऽथविकृतोऽथवापश्चुः ॥ कोऽभिनामपुरुषस्यजनेरणोस्वर्गमानसुखकीर्तिविनंदे । नारायणोऽपि ॥ पदि
समरस्ययाप्यनाशिनस्यमेयमितियुक्तमतोमतःप्रयातु ॥ अथमरणमवश्यमेवजंतोःकिमितिमुधामलिनंयशःकु
रुध्वमिति । अवध्यानाहमनुः ॥ नचहन्यात्स्थलारूढंनक्लीवंनकृतांजलिं । नमुक्तकेशमासीनंनतवास्मीतिवा
दिनं ॥ नसुप्तंनविसन्नाहंननग्नंननिरायुधं ॥ नायुध्यमानंपश्यंतंनपरेणसमागतं ॥ नभीतंनपरावृत्तंसतांधर्ममनुस्मरन्
॥ शान्तधर्मेषु ॥ वृद्धोवालोनहंतव्योनैवस्त्रीनैवचवट्टितः ॥ तृणपूर्णमुखश्चैवतवास्मीतिचयोवदेत् ॥ शंखः ॥ नपानी
यंपिबंतंनभुंजानंनोपयानहोप्रमुचंतंनावर्माणंस्त्रियंनकरेणुंनवाजिनंनसारथिनंदूतंनब्राह्मणंनराजानमराजानम्या

ताशौचदानमुक्तं नीतिसारे ॥ प्रसंगे कर्मणि शक्ते तेष्वावमानः कृतादरः ॥ योधेभ्यस्कृततोऽद्य यात्को हि दातुर्नेयुध्यते ॥ तथा ॥ हृष्टं हेम
वकुर्थ्येयो यत्नयति तत्र ॥ दृष्ट्वा दृष्ट्वनुरूपं च तुष्टो योधान्प्रहर्षयन्निति ॥ ॥ इति वीरोत्साहगर्भधर्मयुद्धं ॥ ॥ एवं राज्ञा परराष्ट्रं विजि
त्य ता एव प्रजाः पितृवत्पालयेत् ॥ तद्योक्तं पूर्वमेव ॥ ॥ अथ वीरोत्साहगर्भा निंदापरिहारः ॥ ॥ भारते ॥ युधिष्ठिरप्रश्नो भीष्मं
प्रति ॥ स्वत्र धर्मात्र यायीयान धर्मोऽस्ति भरतर्षभ ॥ अभियाने च युद्धे राजा हन्ति महाजनं ॥ अथ स्म कर्मणा केन लोकान्नृपति
र्पार्थिवः ॥ विद्वन्ज्ञातुमिच्छामि तत्प्रब्रूहि भरतर्षभ ॥ निग्रहेण च पापानां साधूनां [illegible] ॥ ॥ अनुग्रहणेन च यज्ञैर्दानैश्च राजानो भवं
ति शुचयो मलाः ॥ उपरुंधंति राजानो भूतानि विजयार्थिनः ॥ त एव विजयं प्राप्य वर्द्धयंति पुनः प्रजाः ॥ अय विभ्रंति यान्निदान
यज्ञतपोबलैः ॥ अनुग्रहेण भूतानां पुण्यमेषां विवर्द्धते ॥ एवं शस्त्राणि मुंचंतो घ्नंति वध्याननेकधा ॥ तमेषा निष्कृतिर्दृष्टा भू
तानां भावनं पुनः । यो भूतानि धनात्त्यागात्पावधात्क्लेशाच्च रक्षति ।
दस्युभ्यः प्राणदानात्स धनदः सुखदो विराट् ॥ स सर्वयज्ञैरीजानो राजाथाभयदक्षिणैः ॥ अनुभूयेह भद्राणि प्राप्नोतींद्रसलोकतां
॥ ब्राह्मणार्थे समुत्पन्ने योऽभिनिःसृत्य युध्यते ॥ आत्मानं यूथमुत्सृज्य स यज्ञोऽनंतदक्षिणः ॥ अभीतो विकिरन्शत्रून्प्रति
गृह्णन्शरांस्तथा ॥ न तस्मात्त्रिदशाः श्रेयो भुवि पश्यंति किंचन ॥ यस्य यावंति शस्त्राणि त्वचं भिंदंति संयुगे ॥ तावतः सोऽश्नुते ला
कान्सर्वान्कामदुघोऽक्षयान् ॥ यद्रक्तमस्य रुधिरं गात्रादाहवे संप्रवर्तते ॥ सह तेनैव रक्तेन सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ यानि दुःखानि सह

नी·ति०
५७

तेव्रणानामपियातने॥ नतयोभिस्ततोभूयइतिधर्मविदोविदुः॥ तथा॥ यतत्वभिमुखःशूरःपरात्वतःपलायते॥ आस्थापस्वर्गएवमर्थानेस-
मापाद्विषमेस्पज्ञेन॥ मास्मतांस्ताहृशांस्तातभरिष्टाःपुरुषावमानायेसमायानरणेहित्वास्वस्तिमंतोगृहान्ययुः॥ अस्वस्तितस्मैकुर्वंति
देवाइंद्रपुरोगमाः॥ त्यागेनयःप्रहायानोस्वप्राणांस्त्रातुमिच्छति॥ संहन्युःकाष्ठलोष्टैर्वादहेयुर्वाकटाग्निना॥ यच्चवत्मारयेयुर्वाक्षत्रि-
यायेत्यनीदृशाः॥ अनीदृशः॥ अभीरवःशूराइत्यर्थः॥ अधर्मःक्षत्रियस्यैषयच्छय्यामरणंभवेत॥ विसृजन्श्लेष्मपित्तानिकृपणंपरि-
देवयन्॥ अविक्षतेनदेहेनप्रलयंयोधिगच्छति॥ क्षत्रियोनास्यतत्कर्मप्रशंसंतिपुराविदः॥ नगृहेमरणंतातक्षत्रियाणांप्रवर्त्तते॥
शौंडीराणामशौंडीरमधर्मंकृपणंचयत॥ रणेषुकदनंकृत्वाज्ञातिभिःपरिवारितः॥ तीक्ष्णैःशस्त्रैःसुनिर्भिन्नःक्षत्रियोवधमर्ह-
ति॥ शूरोहिसत्वमन्युभ्यामाविष्टोयुध्यतेभृशं॥ कृत्यमानानिगात्राणिपरैर्नैवावबुध्यते॥ ससंख्येनिधनंप्राप्यप्रशस्तंलोकपूजितं॥
स्वधर्मंविपुलंप्राप्यशक्रस्यैतिसलोकतां॥ यत्रतत्रहतःशूरःशत्रुभिःपरिवारितः॥ अक्षयान्लभतेलोकान्यदिदैन्यंनभा-
षते॥ इतिविरोत्साहगर्भोविचिकित्सापरिहारः॥ ॥ अथक्रीडा॥ नयाहृतांराजनीतिमुक्त्वाशंकरनंदनः॥ श्रीमेलकंदे-
वदतिक्रीडेबुद्धिबलाश्रितां॥१॥ परेफलेवाभुविवाथकार्यंभागग्रैरेखानवकंतथैव॥ ७द्विगुणंगृनवकंसमानमेवंचतुःष-
ष्टियदंहितंस्यात्॥ २॥ कोणेष्वथोर्ध्वस्थयदेस्तदैकयेन्नमंत्रिगजाश्वपदद्वयंद्वयं॥ मध्येचतुष्केचसमंक्रमात्तत्रस्थाप्यंचसग्रा- राम०
मिकसैन्ययुग्मं॥३॥ अमेस्वष्टयदेषुमध्यपदयोराज्ञांवमेत्रीतयोर्हष्ट्रायाश्वंगतोनयोरपितद्यावालैन्योईतिनौ॥ तत्रग्राध ५७

57

रथंक्लिगावसुसितास्थाप्याबुधैःपत्तपःस्थाप्यंचाप्यपरस्त्रसैममुभयंचैवंराणायोघ्नतां॥१७॥राज्ञाद्विस्तुविद्विस्तुविद्विस्तुवाष्टपदगोसंत्रौविदि
श्रात्रागश्चकैकंकैकरभस्तम्भस्खलेयांमध्यंविरूयायपं॥वातीशिक्ष्यदत्तोविदिगातपदेस्वष्टस्वयोकुञ्जरःपंक्तौसर्वपदेस्ववक्रगतिमान
यन्तिःपुरोगच्छति॥५॥एकैकंविनिरुंतिवक्रगमनेनैवंयदेचोतिप्रप्राप्नोमंत्रविदेषतायतश्तौकृत्रःपदेपूर्वगे॥श्रुतेहंसपदेसमचे
दुपगतस्तत्रैवमंत्रीभवेत्तोपूर्ववपरिवर्त्तनेनकथितामाषेहसम्पकुक्रमात॥श्रनाह्नत्रियराहृत्तिमिराक्रौगुद्विधेघ्यते॥परततन्स्थाप्यभेः
देनतञ्याप्यायाद्विधामता॥६॥सविवाग्रगतौनतःयद्गातौसवितौतावनुतत्रवालनीयो॥यदयुग्ममितौहत्यप्रदायःयदगोमोपिपदे
:प्रवर्त्यतेत्र॥७॥गतागतेरुयोध्रुयोर्नवातरानिवर्त्तकः॥पुरःस्थितारुयाद्योगतस्यतेनिवर्त्तकाः॥८॥मंत्रिणाःशुष्ककोराम्भौस्था
योयन्तीस्थिरावुभौ॥तथाक्रमेलकस्यापियथाह्यौहुस्वलगावुभौ॥९॥ध्रूह्नययमिदंचक्रयुतवम्परमारणं॥द्वित्रिप्रकारोवम
नेहुरोखशःप्रकीर्त्तितः॥यस्यराज्ञोपिमुखेद्विषसंस्थाप्यमध्यतः॥स्वीयान्यस्यापमरणात्काष्ठशःसप्रकीर्त्तितः॥११॥नसांग्रामि
कंकोपिसंस्थाप्यनीयोविनासंश्रयेसंश्रयोनीचरुष्टः॥नवैसंश्रयोभूयतेरमरुष्टनवामारंणाभूयतेस्विश्मेव॥संरोधनंराजज
योमतोत्रनरुद्दैनैकाकिनयाप्रदिष्टा॥शावेश्चतुःषष्टिमिताक्रमेनाक्रमेणासुर्यस्यसोयत्रयराजितःस्यात्राज्ञोविरुद्ध
शयुतोनचेत्स्यातनचास्ययस्तेगतिमानद्वितीयः॥प्रमाययेत्सोथविपक्षस्य१स्तैसमीयागंस्वस्यनिरोधनक्षमं॥निरुध्यमा
नम्यन्यस्यसाथेशिष्येनयद्वैकतरस्तदैव॥तत्क्रीडकःसंगणायेस्मतीयांस्तेष्वात्मनोद्वावयतानद्विनिघ्नान॥कृत्वान

टंकानगणायेत्मतीयत्रीडाश्चतुःषष्टिमिताःमहीनःातन्मध्यएवास्ययगन्नयःस्यान्नेनोधिकोसौविपरीतकश्च॥१६॥अथाश्वसव
तुःषष्टियद्गमनप्रकारः॥ ॥लिंहल्लहीयरीज्ञःश्लोकौ॥ ॥सिनसैवनिवप्रज्ञायाकंश्रीरमनोविल।वाहलश्महुनंततति
मेयेनुगायधाल्किं॥श्रीसिंहगामहीयालमेधाविकुलकंवहु॥पट्टेनवाजिनोज्ञानेचलनंप्रतिवेशमनि॥अत्रचतुःषष्टि
यदंमंडलेकृत्वावत्रनैर्ज्यतीमारभ्यसिंनहिःसाद्विश्लोकाक्षराणिलिखित्वापुनस्तान्मेवेशानीतोलिखित्वाश्रीसिंहगोत्सारिश्लो
काक्षराणिवावयत्नस्वंनयेत॥इति॥अथतातवरणानाश्लोकौ॥निनाशंत्रिशमेनद्धकच्छ्यभियगाश्वसा।रविरोतिषभ
राणिवाष्पवेरुक्षिंहयणे॥नारायगाद्दारामेशभर्तनिःप्रतिसमनिनायशोकरोवाहस्वगेहान्मत्रिषष्टिमित॥अथमासकः
प्रकारःश्राद्धेवस्वैकमष्टद्विशिखिविधुपदंवंद्धितेनेरिमंज्ञंतंदैकंपंचयुग्मेशरहरनयनंखाश्रुगंत्रित्रिपुक्तं॥अश्वहिश्यो
मेचंद्रंयुगमितमुडुराड्हुंषट्त्रियंचोपान्त्येवस्वविम्भमिज्वलनमुद्दधिकृहरैद्रंत्रिद्विषष्टावद्वनेत्रयुग्मेनिजमुदधिद
द्रंदवघ्राश्रुगाद्विव्योमत्येबीषुवेदंपुनररनरनयद्दितोवाजिनंनीलकंठः॥१॥इतिश्रीनगदुतनामपराभहासूरिसूतुप
ड्तिोशिरोरलमीमांसाहतसाश्रात्मधुरंधरमदृशंक्रातमनभद्दंगनाथदामोदरतःसिंहानुजभद्दनीलकंठेनकृतेभास्क राम·
रेनीतिमयूखः॥ ॥जयतिपरमःपुमान्नरवा॥१०० ए॥रामरामरामरामरामश्रीगणेशायनमः॥रामरामरामरामराम ५८